

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr.
JACQUES AUSTRUY

KAPİTALİZM MARKSİZM ve İSLAM

Çeviri: Dr. Agah Oktay Güner

KAPİTALİZM MARKSİZM VE İSLÂM

PROF. DR. JACQUES AUSTRUY

Yayın No: 50

Tarihi: 20

Kapitalizm Marksizm ve İslâm / Prof. Dr. Jacques Austruy

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci

Çeviri / Dr. Agah Oktay Güner

Editör / Gaye Yavuzcan

İç Tasarım / Çelebi Şenel

Kapak / Yunus Karaaslan

Baskı - Cilt / Çalış Ofset
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sk.
No. 8 Topkapı-İstanbul

1. Basım, Mayıs 2010

İstanbul, Mayıs 2010

ISBN: 9944-978-63-7

T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No:14111

© İlgi Kültür Sanat Yayıncılık 2010

İlgi Kültür Sanat Yayıncılık

Çatalçeşme Sokak. No: 27/10

Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 526 39 75

Belgegeçer: 0212 526 39 76

www.ilgiyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://grntrvy.org>

KAPİTALİZM MARKSİZM VE İSLÂM

PROF. DR. JACQUES AUSTRUY

Çeviri: Dr. Agah Oktay Güner

İÇİNDEKİLER

I.Baskının Önsözü.....	7
Yeni Baskının Önsözü.....	21
Eser Hakkında	25
Önsöz	27
Giriş.....	29

Birinci Bölüm

I. Kısım	
XIX. Asrın Şüphe Edilmeyen	
Kaynakları Bugün İslâm'da Mevcuttur	39
II. Kısım	
İktisat Politikalarının Değişmesi, İslâm'ın	
Gelişmesine Uygun Bir Anlamda Olmuştur.....	42
III. Kısım	
Muasır İslâm'da Zihni ve Nüfus Yapısındaki Değişmeler,	
İktisadî Gelişme Problemini Yeni Terimlerle	
Ortaya KoymayaMüsaade Etmektedir.....	50

İkinci Bölüm

İslâm'ın Batı Ekonomik Büyüme Modellerine Uygun Olmayışı.....	59
I. Kısım	
İslâmî Zihniyet Kapitalist Gelişmeye Elverişli Değildir	62
II. Kısım	
Sosyolojik Engeller Oyun ve Macera Zihniyetine Karşı Oluş	66
II. Kısım	
İslâm Marksizmle Uyuşmaz.....	77

Üçüncü Bölüm

İslâm'ın İktisadi Eğilimi	87
I. Kısım	
I. Modern İslâm'ın Hukuk-Sosyal ve Teknik Yapılarının Yumuşaklığı	92
II. Kısım	
İslâm Ekonomisinin Manası	113
I- İslâm Ekonomisinin Vasıtaları.....	114
Sonuç	137
Bibliyografya.....	139

I.BASKININ ÖNSÖZÜ

Elinizdeki eser Profesör Jacques Austruy'nin "L'Islam Face au développement économique" adlı kitabının tercümesidir.

Hiç şüphesiz aslına uyarak neden (İktisadi Gelişme Karşısında İslam) diye isimlendirmedığımız düşünülebilir. Eser okunduğu zaman, Kapitalist ve Marksist sistemlerin kalkınma metot ve stratejileriyle, bir dünya görüşü ve hayat sistemi olarak ele alınan İslam Dini'nin karşılaştırıldığı görülür. Bu yapısı bizi "Kapitalizm, Marksizm ve İslam" ifadesinin uygun olacağı sonucuna götürmüştür.

Jacques Austruy, Fransızdır. Lille şehri Hukuk ve İktisadi İlimler Fakültesi öğretim üyelerindendir. Eserlerinde gelişme meselelerini incelemiş ve sosyal yapının önemi üzerine dikkatleri çekmeye çalışmıştır.

- Structure économique et Civilisation (S.E.D.E.S.),
- L'Islam Face au développement économique (ed. Ouvrières),
- Le Financement des entreprises et le Marché Commun (Dunod),
- Les Formes modernes de la concurrence (Gauthier Villars),
- Les Grands problèmes économiques d'aujourd'hui (L.G.D.D.),
- Le Scandale du Développement (ed. Marchel Rivière),

gibi önemli eserlerin sahibidir

J. Austruy; “Yalnızca hedeflerle, ulaşılacak sonuçlarla ilgilenen, temel yapı ve vasıtalarla meşgul olmayan kimse hayalcidir”¹ diyor! Bu zihniyetle ilim adamı olarak yaptığı çalışmalar O’nu İslam memleketlerinin mevcut iktisadi durumlarını incelemeye götürmüştür.

Tercümesini sunduğumuz eserinde, bir Hristiyan’dan beklenebilirliği mümkün objektiflik içerisinde İslam dininin hâkim olduğu ülkelerin kalkınma stratejilerine eğilmektedir. Verilen örnekler içerisinde Türkiye yoktur. Bu değerlendirmede Türkiye’nin lâik bir ülke olmasının önemli bir sebep olduğu düşünülebilir.

Günümüzün dünyasında gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ayrımı yapılmaktadır. Bazı mütefekkirler Kapitalist Ülkeler, Marksist Ülkeler ve Üçüncü Dünya Memleketleri (Üçüncü Blok) diye siyasi rejimlerin içinde bulundukları durumu esas alan bir sınıflama yapmaktadırlar. Bunlara göre 2000 yılı üçüncü dünyanın son şansıdır.²

Avrupa, Kuzey Amerika, Rusya, Japonya halkları 2000 yılında fevkalade refah seviyesine ulaşacak ve dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden “Üçüncü Dünya Milletleri” ise sefalet denilebilecek, gittikçe ağırlaşan yokluk içine gireceklerdir. Gerçeği söylemek lazımdır. İlim ve teknik, bu sert şartlarda onlara daha iyi yaşama imkânını verebilir mi? Üçüncü Dünya Ülkelerine, 2000 yılına kadar kalan zaman içinde sanayileşmiş memleketlerin 150–200 senede aldıkları mesafeyi nasıl kazandıracağız? 2000 yılında Üçüncü Dünya ne olacak?³

İşte bu noktada, Üçüncü Dünya’nın az gelişmiş memleketleri bir kalkınma tercihi yapmak zorundadırlar. Hem de emperyalizme rağmen....

1 J. Austruy, *Le Scandale du Developpement*, ed. Marcel Riviere, s. 20 1968, Paris.

2 Maurice Guernier, *la derniere chance du tiers Monde*, R. La Hont, 1971, Paris; A. Sauvy, *Le socialisme en Liberte*, Danoel, 1970, Paris.

3 Eser yazıldığı ve ilk olarak dilimize tercüme edildiği zaman 2000 yılı gelecekti. Şuan da 2009 yılındayız. Ne yazık ki az gelişmiş 3. Dünya ülkeleri için sosyo-ekonomik şartlarda gözlenen herhangi bir gelişme görülmemiştir.

“Les Mécanismes du sous développement” adlı eserinde Jean Albertini, az gelişmişliğin çarklarını ve bunları sabit veya hareketli hale getiren kapitalist veya Marksist emperyalizmin manivelâlarını isabetle tahlil eder. Ulaştığı sonuçların en önemlilerinden birisi, az gelişmiş ülke insanının kültür yapısı, yerli kültüre karşı aldığı tavidir.⁴

Kapitalizm, çağımızın Batı toplumlarının gelişmelerinin sonucunda verdikleri meyvedir. Başlangıçta ağır olan fakat XVIII. asırda gelişerek devam eden sermaye birikimi, XX. asrın başında, sisteme şeklini ve bütünlüğünü vermiştir.⁵ Mal değişimi bu sistemin özüdür, kâr esasına dayanır. Dünya çapında kadroların (şirket, çok milliyetli şirketler) gelişmesi, gittikçe karmaşık hal alan faaliyet şekilleri, mükemmel vasıfların kullanılmasını mümkün kılan teknik gelişme ve bütün bunların serbestçe cereyan ettiği iktisadi serbesti rejimi, sistemin karakteridir.

Milli birliğin sağlandığı XVI. asırda (Fransa, İngiltere, İspanya’da) “Milli Pazar” tamamlanmıştır. Bu dönemi takip eden büyük deniz keşifleri, “Milletlerarası Pazar”ı gerçekleştirmiştir. Bu yolla yeni iptidai kaynakları bulunmuş, yeni pazarlar sağlanmıştır.

Mekanik hale gelen, büyük üretim gücüne kavuşan sanayi; yeni müşteri muhitleri, coğrafyaları aramaya başladı. Makine ve teçhizatını geliştirecek sermayeyi de bu yolla temin etti. Keşifler ve icatlar, sınaî kapitalizmin gücü, ticari ve finans kapitalizmini geliştirdi.

XX. asrın sonlarındaki kapitalizm, hiç şüphesiz geçen asırlardan farklıdır.

Kapitalist sistemin kültür özü Hıristiyanlıktır. Bu sistem gittiği bütün ülkelere Avrupa kültürünü, kilisenin zihniyetini, tesirlerini de beraberinde götürmüştür...

4 J. Albertini, Les Mécanismes du Sous développement, ed. Ouvrières, 1967, Paris.

5 François Perroux, Le Capitalisme, PUF, 1961, Paris; Joseph Lajugie, Les Systèmes Économiques, PUF, 1971, Paris.

1818 yılında Tréves şehrinde Yahudilikten Protestanlığa dönmüş bir ailenin çocuğu olarak doğan K. Marx, F. Hegel'in şiddetle tesiri altında kalmıştır. Sonra sosyal ihtilalciliğe başlamıştır. 1843'te Paris'e giden Marx, F. Engels'le tanışır, onunla sıkı bir işbirliğine girer. Sınır dışı edilir. Belçika'ya geçer. 1843 yılında Almanya'da Lassalle ile tanışır. Aynı yıl Engels'le (Le Manifeste du parti Communiste), Komünist Manifestosu'nu neşreder. Almanya'dan atılır. Londra'ya gider. Burada muazzam bir sanayileşme müşahade eder. 1863 yılında «Birinci İşçi Enternasyonalı»ni kurar. 1867 yılında meşhur Kapital adlı eserinin birinci cildini neşreder. 1883 yılında ölür, Engels diğer ciltleri Marx'ın ölümünden sonra yayımlar.

Marx'ın bu geniş hacimli eseri (Molitor baskılı 15 cilttir) toplumların gelişmesini mihver edinmiştir ve kapitalist toplum düzeninin yerine kollektivist sistemin geçeceğini iddia etmiştir. Bir seri tezle sosyal olayların temelini ekonomik sebepler ve bunların gelişmesi olduğunu açıklamaya çalışır.⁶

Avrupa'nın kapitalist ülkeleri, sanayi ihtilalini gerçekleştirdikten sonra henüz feodalite şartlarında yaşayan memleketleri askeri, siyasi, bilhassa iktisadi yönden hâkimiyetleri altına aldılar. Bu ülkelerin bütün zenginliği mali ve sınaî merkezlere yöneltildi.⁷

Emperyalizm, Kapitalist modeliyle «Tüketim Ekonomisi»nin bütün yan desteklerini, kültürünü, zihniyetini de bu yeni âleme taşıdı.

Kapitalizme antitez olarak doğan ve Sovyet Rusya'da gelişme ortamı bulan Marksizm; kollektivist metotları bütün dünyaya yaymayı gaye bildi. II. Dünya Savaşı'nı takiben müttefiklerin karışıklık olarak işgal ettikleri topraklardan çekilmekte gösterdikleri yavaşlık, bilhassa Sovyet Rusya'nın işgal ettiği ülkelerde, kendine bağlı «Halk Cumhuriyetleri» kurma yolundaki çalışmaları, savaş sonrası bloklaşmanın ilk basamağı olmuştur.

Bloklaşmaların siyasî başlangıç yılları olarak II. Dünya Savaşı görünmesine rağmen, şüphesiz tez ve antitez olarak birbir-

6 Joseph Lajuga, Les Doctrines Economiques, PUF, 4. ed., s. 49, 1969, Paris.

7 Paul Baran, Economie Politique, François Maspero, s.187, 1967, Pa-ris
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rahtey.org>

lerinin karşısında bulunan ideolojik ve ekonomik bu iki anlayışın, doğuş ve oluşları bunun gerçek başlangıcıdır. Ancak kollektivist ekonominin, bir devlet içerisinde gelişmesini tamamlamadan bütünüyle ve bilhassa tatbikatçı olarak kapitalist ekonominin karşısına çıkması beklenemezdi. Nitekim Rusya'da bu gelişimini tamamlamış ve II. Dünya Savaşı'ndan da toprak yönünden büyük kazançla çıkmış olan kollektivist sistem, artık açık mücadeleye girmekte bir sakınca görmemiştir.⁸

Amerika kapitalist sistemin temsilcisi olmuş ve Marksist Sovyet Rusya ile dünya hâkimiyeti mücadelesine girmiştir. Bugün A.B.D.'nin ekonomik gücü şüphesiz Rusya'dan üstündür. Ancak, Rusya askerî alanda A.B.D.'ye rakip bir vurucu güce sahip olmayı başarmıştır. Bunda A.B.D. ve Avrupalı müttefiklerinin İkinci Dünya Savaşı sırasında ve onu takip eden dönemde işledikleri hataların rolü büyüktür.

Bugün «barış içinde bir arada yaşama» sloganı hâkîm görülmektedir. Tarafların bu dönemde gelecek için ayrı stratejileri, hesapları vardır.

Komünist ve Kapitalist âlem karşısında az gelişmiş ülkelerin hali nicedir?⁹

Amerika ve Rusya az gelişmiş ülkelerin bir yıllık bütçeleri kadar parayı uzay yolunda, sonucu belirsiz tecrübeler sarf etmektedir. Hâlbuki dünyadaki pek çok devlet sefalet, açlık ve yoksulluk içinde kıvrınmaktadır. Bunların içerisinde bulunduğu sosyal sallantı, ya kapitalist emperyalizmin ya da komünist emperyalizmin ağına düşmekle sonuçlanmaktadır.¹⁰

Dünya nüfusunun % 30'u gelişmiş ülkelerde bulunmakta ve her yıl dünyada neşredilen kitapların % 80'i bu memleketlerde basılmaktadır. Bunun aritmetik ifadesi 410 bin cins, 7 milyar

8 François Perroux, *La Coexistence Pacifique*, PUF, 1953, Paris; Dr. Metin Eriş, *Amerikan-Rus Emperyalizmi*, Boğaziçi Yayınları, s. 175, 1974, İstanbul.

9 François Perroux, *L'économie du XX. Siècle*, PUF, s. 62 vd., 1969, Paris; François Perroux, *L'économie des jeunes Nations Industrialisation et groupement des Nations*, PUF, 1962, Paris; Milton Friedman, *Capitalisme et Liberté*, s. 238 vd., 1971, Paris.

10 A. Maurois, *Aragon, Amerika-Rusya*, 1968, İstanbul.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nüşha kitap demektir. Buna karşılık az gelişmiş ülkelerde dünya nüfusunun % 70'i yaşar ve her yıl 50 bin cins, toplam tirajı 50 milyon olan kitap neşredilir. Bu rakamlar Üçüncü Dünya Ülkelerinin yetiştirdiği diplomalıların aşağılık duygusunu dile getirir. Elit zümrede görülen; emperyalizmin tesiriyle kültür gücüne teslimiyet halinin sonucu, idarecilerin kökten ve halktan kopuşları olmaktadır. Bu noktada din, dil, örf ve adet, kıymet hükümleri sarsılır. Moda bütün esrarengiz güçleriyle halk yığınlarını hâkimiyeti altına alır.¹¹

Bugün, Üçüncü Dünya Ülkelerinin büyük çoğunluğu Müslüman memleketleridir. Bunların bir kısmı eski Osmanlı İmparatorluğu'nun parçaları, bir kısmı da istiklalini henüz sağlamış olan Afrika'daki Müslüman devletlerdir.

Mısır'ın yetiştirdiği bir mütefekkir, kapitalist modelin emperyalizmle işbirliği etmesini şu acı dille ifade eder:

«Fazla zahmet çekmeden, rezil kapitalizmin tufeyli dalkavuk yaptığı bu zavallı kitleden, bu grubu hemen teşkil ederler. Böylece işe yaramaz, kof bir halka tamamlanmış olur. İşsiz gençler ve bayağı budalalardan, şahsiyetsizlik ve başıbozukluk ile örülmüş bir halka.»

Gözümüzü başka bir halkaya kaydıralım: Bu halka halen canlı, hareketli faal bir halkadır. Ama şeytanın tarlasında, şeytan için, rüşvet, dolandırıcılık, hırsızlık, yankesicilik, vicdan bozukluğu ilk akla gelen kötü özelliklerdir.

Bir yanda muhtaçlık ve perişanlık. Öte yanda şımarıklık, bolluk...

İşte, ordudaki bozuk erzak durumu, işte İsrail'e kaçırılan malzeme, işte toplum mallarında yankesicilik... Bunlar iğrençliğinden insanın tüylerini ürperten şeyler.

Ben bu rezil düzeni; halkı, özellikle gençleri komünizmin kucağına atmakla suçluyorum. Çünkü onlar biliyor ki, hangi değişiklik olursa olsun, onlara herhangi bir zararı dokunmaz. Fakat

söz, düşünce ve hareket özgürlüğünden faydalananlar, en önemlisi (ekmek) hürriyetine sahip olanlar böyle olmayacaktır. Canlar yakan sosyal dengesizlik onları hiç mi hiç ezmediği için, onlar, komünizmin tabii düşmanı olacaktır.

«Komünizm aslında, yemek ve içmekten başka düşüncesi olan, komünizmden önceki doktrinleri tanıyan, insan nazarında hürmete layık olmayan bir sistemdir. Fakat mevcut düzen bu sistemi durmadan cazip hale getiriyor», diyor.¹²

Burada büyük mütefekkir İkbâl'in engin kültürü ve müstesna imanından süzülen şu hakikate eğilmemiz zaruridir:

«... İslamiyet'in Peygamberini eski dünya ile modern dünya arasında durmuş görürüz. Bildirmiş olduğu vahyin kaynağı cihetinden Hz. Peygamber eski dünyaya, bildirmiş olduğu vahyin ruhu bakımından ise, modern dünyaya bağlıdır. O'nun şahsında hayat, yeni istikametine uygun yeni bilgi kaynakları keşfetmiştir. İslam'ın doğuşu istikrarlı aklın doğuşudur. İslamiyet, Nübüvvetin nihayet bulması lüzumunu keşfetmekle, onun kemâl derecesini bulduğunu gösterir. Bundan iyice anlaşılır ki, hayat devamlı olarak kendisini sevk ve idare eden dizginlerin içerisinde kalmaz.

İnsanın da kendini tamamıyla idrak etmesi için sonunda kendi kaynaklarına güvenmesi ve bunlarla kendini idare etmesi lâzımdır. Bu itibarla, İslâmiyet rahipliği men etmekle ve miras yoluyla geçen hükümdarlığı reddetmekle, Kur'an-ı Kerim beyanına göre akla ve tecrübeye hitab etmekle, tabiat alemini ve beşer tarihini bilgi kaynağı göstermekle peygamberliğin son bulduğu hakkındaki telkinini desteklemek istemiştir.»¹³

Müslüman; haysiyetli, onurlu yaşamaya ve yaşatmaya mecburdur. İlâhî emirler ve akıl onun yol göstericileridir.

Bugün dünya üzerindeki bazı Müslüman memleketler sosyalist sistemle idare edilmekte ve sosyalist düşüncüyü İslâm'a da-

12 Prof. S. Kutup, İslam - Kapitalizm Uyuşmazlığı, s. 17-23, Hareket Yayınları, 1972, İstanbul.

13 Muhammed İkbâl, İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, s. 144-145, 1964, İstanbul.

yandırmak istemektedir. Eserde bu konuda ciddî tahlil ve değerlendirmeler vardır. İslâm düşüncesi kendi orijinalitesi içinde bir bütündür. Ruhsuz bir sistem telâkkisiyle bağdaşması mümkün değildir.¹⁴ Aroua'nın ifadesiyle;

«Bir elimizde Marx, bir elimizde Kur'an»

Sloganı muhtemelen ne Kur'an ne de Mâr'x'ı tanımayanların işidir. Marksistlerin bu noktadaki bütün taktiklerine rağmen, insanı Allah'ın yarattığı kul telâkki eden sistemle, Allah'ı insanın yarattığını iddia eden düşüncenin birleştirilmesi mümkün değildir.¹⁵

Raymond Aron büyük bir vukufu, K. Marx üzerine eğilir ve şu dikkate şayan tespitleri yapar. Schumpeter gibi bir iktisatçının “artık-değer” nazariyesi karşısında cevabı gayet açıktır. Kârın zahir görünüşü artık-değer'in özü ile çatışıyorsa bu artık-değer şemasının gerçeğe uymadığını gösterir. İşe nazariye ile başlanırsa, gerçeğin bu nazariyenin aksini ifade ettiği görülür. Şüphesiz teoriyi realite ile bağdaştırmak mümkündür. Ancak artık-değer şemasının hatalı olduğunu tespit ettikten sonra bu yola gidilebilir.

Biz, kapitalist rejimin Marx'ın mahkûmiyet hükümlerinin hilâfına yaşadığını görüyoruz. Hiç şüphesiz; rejimler, nazariyeciler tarafından ölüme mahkûm edilmeden de ölebilir.

Marx'ın düşüncesi saf bir sosyolog ve iktisatçının nazariyesi gibi de sunulabilir. Çünkü hayatının sonunda o iktisatçı ve sosyolog olmayı arzuladı, fakat felsefi konulardan hareketle sosyo-ekonomik tenkitlere ulaştı...

Son bir asırda Marksist düşüncenin üç büyük krizi oldu:

— Birincisi, revizyonizm krizidir.

— İkincisi, Marksist düşünce krizidir. Rusya'da iktidar olan parti Marksizm'i ilân etmiştir. Sovyet iktidarı bir proleter diktatörlüğü mü? Yoksa proletaryanın üzerinde bir diktatörlük mü oldu?

14 Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesine Giriş, 1954, İstanbul.

15 A. Aroua, L'İslâm a la croisee des chemins, s. 90-92, 1969, Cezayir (Sned).

— Üçüncü kriz, Marksist düşüncenin bugün bizim karşılaştığımız tarzındadır. Bolşevik uygulamadan, İskandinav, İngiliz tarzlarına kadar sosyalizm nerelerden geçer?¹⁶

Marksist düşüncenin bu bünye zaaflarına rağmen güçlü olabilmesi; kuvvetli, sistemli, devamlı bir propaganda teşkilâtına dayalı olması ve az gelişmiş ülke aydınlarının kültür buhranıdır...

Biz Üçüncü Dünya Ülkelerinin Marksist veya Kapitalist modelle zaman ve kaynak kaybettikleri inancındayız. Bu ülkeler millî yapılarına dayalı, kendi gerçekleri ile kalkınma stratejilerini tespit etmek mecburiyetindedir.

Türkiye'nin şartları ve tarihî tecrübesinin ışığında Millî Model ile kalkınacağına inanıyoruz.

Ülkemizde yirmi dört yıllık çok partili siyasî hayatımız, acı politik çekişmelerle doludur. Bu dönem ciddi kalkınma problemleri yerine; yüzeyde kalan, çoğu emperyalizmin telkin ettiği kısır münakaşalarla geçmiştir ve geçmektedir. Bu süre içerisinde vatandaş üzerine düşen vergisini ödemiş, gereken fedakârlığı göstermiştir. Açlığın ve tokluğun ıstıraplarını sükûnetle omuzlamıştır. Fakat idareci kadro hiçbir vakit bu potansiyeli millî kalkınma yönünden harekete geçirememiştir. İçerisinde bulunduğumuz şartlar değerlendirilerek;

«Türk milletini, belirli bir teknoloji ve sanayileşme seviyesine çıkarmak için bu fevkalâde döneme has olmak üzere, bir kuruluş devresine ihtiyaç vardır.»¹⁷

Bu maksatla hazırlanacak Türk kalkınma stratejisini:

1) Milliyetçilik,

2) Kuvvetli iktidar yapısı,

3) Sosyo-ekonomik hedefleri gerçekleştirecek ruh ve fikir yapısına sahip aydınlar yetiştirecek tedbir ve politikalar teşkil edecektir. Bu kalkınma modelinde, herkese toprak yerine *"herkese tarım ve endüstri sektöründe iş"* prensibi ana esas olacaktır.

16 Raymond Aron, Les Etapes de la pensée sociologiques, s. 143-216 ed., Galimard, 1967.

17 Prof. Orhan Türkdoğan, Türkiye'nin Kalkınma Yolu Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları, 2. baskı, Atatürk Üni. Yayını, s. 25 vd., 1973, Ankara.

«Yürüyen zaman, varlığımızı dirliğimizi, asırlar içinde ve tarih sahnesinde biriktirip topladığımız nafaka ve sermayemizi silişip götürdü. Açız; göreneğinden geleneginden, tarihinden, mazisinden kesilmiş, bir lokmaya muhtaç garipleriz.»

“Onun için de, şanlı bir tarihi, şerefli bir mâziyi, içinde yoğurduğumuz zaman teknesi, yeni bir hamur ve bu hamura katılacak taze bir maya bekliyor.”

Belki de bugünün, Türk Milletine yüklediği en büyük borç, geçmişi şu anın eşiğinden içeri sokup, geleceğin hayat ve beka imkânlarını bu anlayış sahnesi üzerinde hazırlamaktır. Şu halde, elden ele, dilden dile, hatta gönülden gönüle emanet edilmiş tarih, övünceler ve mazi yığınlarını hafızaların hapsinden ve dalâletlerin zindanından kurtarıp âzad etmek, aç, yoksul ve yolunu şaşırmuş toplumun arasına salarak hayat ve devam gücüne güç katmak»¹⁸ elzemdir.

Osmanlı - Türk İmparatorluğu’nun milletimize has tarihi tecrübeyi İslâm dinî düşüncesiyle nasıl verimli bir yapıya kavuşturduğunun canlı örneği; evkaf teşkilâtı, vakıflar, toprak sistemi, eytam sandıklarıdır.

«Osmanlı ülkelerinde vakıf an’anesi şehirlere harikulade merkezler ve her biri bir sanat şaheseri olan sağlık, kültür, sosyal yardım ve amme hizmeti müesseseleri kazandırmaya yol açmış bulunuyor; mezhep, ırk ve din farkı gözetmeden, her muhtaca «âyende ve râvende»ye hattâ hayvanlara bile faydalanmak imkânları vermek suretiyle, kütlenin medenî ve insani duygularını uyandırıp, işlemek gibi imkânlar hazırlıyordu.»

«...Millî servet böylece çeşitli memleket ve amme hizmetlerinde teşkilâtlanırken bu medeniyet ve kültür eserleri aynı zamanda infilâk etmiş ve abideleşmiş birer sanat örneği de olduğundan, kısa zamanda vatan toprakları, bir güzel sanatlar bahçesi haline gelmiş bulunuyordu. Böylece yüzyıllar boyu ibâdet, hayır ve sanat duygusunun kumanda ettiği kollektif toplum zevk ve şuuru bütün bir memleket yüzeyinde bir nispetler, ha-

18 Sâmîha Ayverdi, Boğaziçinde Tarih, 2. Baskı, İst. Fetih Cemiyeti, s. 32, 1968, İstanbul.

cimler, renkler ve âhenkler kervanı halinde yoluna devam etmiştir.

... Millî servet, idare ve medeniyet ve sanat tarihimizde vakıf ve tesis adıyla yer alırken, bu millî medeniyet müesseseleri yalnız dinî ve medenî hukuk müesseseleri şeklinde kalmayarak, sosyal mânada da büyük değer kazanmış ve zamanla çeşitli istihaller geçirerek idarî bir mahiyet alıp birer amme müessesesi hüviyetiyle devlet teşkilâtı içine girmiştir.

Tarihimize dönen bu bakış tarzı romantizm değildir. Tam tersine, yeni kültür unsurlarının yapımıza uyması için ona ait tecrübelerin olup olmadığını gösteren bir kültür değişmesi tekniğidir.

En azından bugün İsrail'in benimsediği gerçeği, geç de olsa idrâktir. Tevrat ve Yahudi tarihine ait denemeler bugün gün ışığına çıkarılmak suretiyle değerlendirilmektedir.¹⁹ Bu metotla, hem orijinal değerlerimizi ortaya çıkarmayı başaracak hem de kültür değişmesi verimli bir yolda uygulama bulacaktır. Özel sektör, bu tarih perspektifin ışığında, kalkınmayı itici güce ve göreve kavuşturacaktır. Devlette verimlilik esas olacaktır.

Araştırma ve uygulamaların ortaya koyduğu hakikat; ülkelerin sosyal yapısı, kültür şartları ve tarihî gerçeklerine uygun kalkınma sistemlerinin olduğudur. Bunu her ülke kendi şartları içinde gerçekleştirecektir.

Bugün, millî kültür ve şuurdan mahrum olanlar, Türkiye'yi Marksist-Leninist modelin içine itme gayreti içindedir. Tek bir teorinin varlığından başka hiçbir gerçeği kabul etmeyen bu zihniyet «teori yüzünden körleşmiş» bir ortaçağ dogması içindedir. Bunlara sorulacaktır: Neden Japon modeli değil de Komünist model? Neden millî model değil de enternasyonal model? Taklit modellere esaret neden?

19 Doç. Yaşar Kutluay, Siyonizm ve Türkiye, 2. baskı, 1973, Ankara; Baruch Hagani, Le Sionisme Po-liüque et son Pondateur, Payot, 1917, Paris; A. Chouraqui, I/Etat d'Israel, PUF, 1969, Paris; A. Alencastre, Le Sionisme et le Tiers - Monde, 1972, Cezayir.

Millî Model'de «İslâm Dini»'nin büyük ağırlığı olacaktır.

«Türk kavmi İslâm îmanını benimserken, sanki ezel gününde ölçüsü ölçüsüne, biçilmiş bir kaftan giyer gibi bu yapıcı ruhu, bu arıtcı inancı sırtına geçirir geçirmez, medeniyetler kurdu, cihangir oldu. Şimdi ise, bir başka âlemde dokunmuş, boyu boyuna uymayan, ölçüsü ölçüsünü tutmayan bir libasın sıkıntısı içinde arpa boyu yol alamıyor.»²⁰

Hazret-i Peygamber yüksek fazilet, feragat, şahsiyet prensiplerini, en modern devlet, bütçe zihniyetini bizlere miras bırakmıştır. Milliyetçilik «halkını sevmeye ve yükseltme duygusu» olduğuna göre din ve milliyetçilik bizim yapımızı bütünleyen parçalarlardır.

Halka yönelen ve halklaşan milliyetçiliğimiz gibi, dinî hayatımız da dünyevî (seküler) eğitim sistemi sonucu olarak aydın sınıfa karşı tamamen yabancılaşmıştır. Bu sözde aydın tabaka tarafından dinî değerlerimiz hor görülmüş; âdeti içerisinde çıktıkları fakat zamanla bölünerek ayrıldıkları halka has inançlar sistemi olarak düşünülmüştür. Emperyalist kültürle yabancılaşmış aydınlar halktan kopmuştur. Bu halka ne verildi ki ne isteniyor? Asıl cevaplandırılması gereken soru bu iken, halkı tanımayan birtakım aydınlar meseleyi yokuşa sürmektedirler. Büyük sosyolog Sorokin'nin bir benzetmesiyle;

“Millî değerlerine ve mukaddesatına saygısız olan bu tip aydınlar, meşhur Pontus bataklıklarında yüzen yaratıklar gibidirler.”²¹

Oysa bugün dinî hayat Batı toplumlarının hatta Doğu Avrupa peyklerinin, özellikle Polonya ve Çekoslovakya'nın özünü teşkil eder. Bu ülkelerde komünizm bile dini durduramamıştır.²²

Türkiye, kalkınacak ve büyüyecektir. Mevcut hata ve noksanlara, yanlışlara rağmen, millî dinamizmin ifadesi olan rakamlar plân hedeflerini pek çok sektörde aşmaktadır.

20 Ayverdi, a.g.e., s. 93

21 Türkdogan, a.g.e., s. 26.

22 Bu satırlar yazıldığı zaman Sovyetler Birliği henüz çözülmemişti.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Aydınlarımız dinimize, dilimize, tarihimize, millî kıymet hükümlerimize; en az elinizdeki eserin müellifi kadar saygılı ve ölçülü olmayı bilmek zorundadır... Aksi halde vatanperverlerin yarınki Türkiye'sinde köksüz aydınlar büyük yalnızlık içinde kalacaklardır.

“Vakit varken uyanmaya, disiplinle çalışmaya, millî değerlerimizde birleşmeye koşalım...”

Türk destanlarının kurtarıcı gücüyle, eserlerinde kuruluşumuzun sırlarını veren Sâmiha Ayverdi'nin dava inancıyla, hükmü mühürleyelim:

«Biz, fert olarak da çocuklar gibi dış âlemin büyüüne çokça tutulur olduk, amma dönelim kendimize, kendimizde mahfuz olan hayat ve beka iksirine yeni baştan dudak değdirelim. Tâ ki yokluğun bağrından varlık baş kaldırsın ve gebe olan zaman, hâmil olduğu «halk-ı cedit»i «Yeniden Doğuş»'u bir kere daha doğurup beşiğinde sallasın...”

«... Biz bir tarih, bir an'ane, bir görüş, bir nizam, bir üslûp, bir medeniyet kaybettik. Amma dirilişe inanıyoruz. «Halk-ı cedit» nüktesi âyan olacak ve âdemin bağrından yeni bir hayat, yeni bir çehre ile baş kaldıracaktır.»²³

Bu eser bir tercümedir. Genç kıymetler telifini yazmaladırlar. Onların gayretlerine metod yönünden faydalı olmasını temenni ederiz.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığının neşrettiği Kuran-ı Kerim meali esas alınmıştır.

Saygılarımla,

26.8.1974 - Ankara

Dr. Agâh Oktay GÜNER

²³ Ayverdi, a.g.e., s. 33.

YENİ BASKININ ÖNSÖZÜ

“Kapitalizm, Marksizm ve İslam” başlığını taşıyan tercüme kitabımız beşinci defa basılıyor.

Bu üç kelime sahip oldukları güçle dünyayı sarstı ve sarsmaya devam ediyor. Kapitalizm deyince Hristiyanlığı anlamak kadar tabii bir değerlendirme olamaz. Kapitalist sermaye birikiminde Batı; İncil’i silahla birlikte kullandı. Allah adına yapılan bu zulüm insanlık tarihinin utanç levhalarıyla doludur. Batının yükselen binalarının temelinde Afrikalı siyahların Hindistan halkının, Amerika Kızılderililerinin, Meksika’daki İnka Medeniyeti’nin yok edilen insanları ve Çin’in, Kuzey ve Güney Amerika’nın yağmalanan serveti vardır...

Zaman içinde; Kilise akıl almaz maddi güce erişmiş, dünya üzerinde çok uluslu şirketler içinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bugün Vatikan Kilisesi’nin bankaları, televizyonları, radyoları ve gazeteleri vardır. Vatikan, Batı Dünyası içinde özellikle Avrupa Birliği bünyesinde ihmal edilmeyecek ağırlığa sahiptir. Avrupa Birliği Anayasası en büyük Haçlı Seferini düzenleyen Papanın heykeli önünde imzalanmıştır. Avrupa Birliği Özel Temsilcisi’nin Türk devlet adamlarına “ Vatikan’ın, Papa’nın desteğini alın!...” yolundaki telkinleri pek çok şeyi apaçık göstermektedir.

ABD, SSCB’nin dağılmasından sonra, dünyanın kontrolünü ele geçirmek için akıl almaz eylemlere, insanlık dışı işlere girmiştir. Afganistan’ı terör bahanesiyle işgal ederek, Türkmenistan petrolünü ve doğalgazını kontrol altına almıştır.

Amerika'nın ikinci hedefi Irak olmuştur. Yalancı propaganda ile dünyayı şartlandırmış ve Irak işgal edilmiştir. Çocuk, kadın, ihtiyar ayırımı yapmadan Irak halkı öldürülmüştür. Katliam halen devam etmektedir.

Müzeler, tarihi eserler, tapu daireleri, camiler, türbeler, okullar, hastaneler, topyekûn şehriyle, köyüyle Irak bu yıkımdan nasip almıştır. Irak halkı öldü, sakatlandı, işkence gördü, görüyor. Dünya ise bu zulme sessiz, ilgisiz hatta yardımcı. Bu işgal hangi gerekçeyi öne sürdü ise asılsız çıktı. Yalanlar zinciri ABD'nin ve Başkanı'nın yüzüne birer şamar gibi indi, iniyor. Utanan, kızaran yok! Bugünlerin siyasi tarihi yazıldığında, petrol uğruna insanlığın bütün ortak değerlerinin ve güzelliklerinin çiğnendiği, insanın aşağılandığı, yok edildiği bir dönem olarak utançla okunacaktır...

Kapitalizmin dini para; imanı sömürü; zehiri, faize dayalı borçlandırmadır. Böylece; sermaye kullanılarak zulmün ege-menliği kurulmaktadır.

Âlemin dengesinde pozitif ve negatif vazgeçilmez iki değerdir. Karanlık aydınlık, zulüm saadet, yokluk varlık, elem sevinç, iktidar muhalefet hep bu dengenin dış dünyaya vuran ifadeleridir.

Kapitalizmin; "hep bana" hırsıyla dünyayı yakan ateşine, denge cevap, Marksizm olmuştur. Ezilen, sömürülen sınıfların hakkını alacağını iddia eden Marksizm ne yazık ki uygulamada yöneten sınıfın hâkimiyetini doğurmuştur. Marksist düşüncenin iktidar olması milyonlarca insanın ölmesi sonucunu vermiştir.

Komünizmin iktidarı, insanın ezilmesi, milyonların yok edilmesiyle mümkün olmuştur. Özellikle Türk Dünyası'nın devlet, siyaset, fikir, düşünce, sanat adamları katledilmiştir. Aslında Ruslar Çarlık yerine Marksizm'i koymuşlar ve çark dün olduğu gibi Rus'un lehine dönmeye devam etmiştir.

Türk Dünyasının bütün yeraltı ve yerüstü servetleri gasp edilmiş, sömürülmüştür.

Sovyet İmparatorluğu, Marksizm adına işgal ettiği bütün ülkelerde acımasız bir polis devleti kurmuş ve insanı ezmiş, onurunu yok etmiştir.

Düşünce olarak insana ait ne varsa; din, mülkiyet, ferdi hürriyetler hepsi burjuva yalanı denilerek çiğnenmiştir. Sistemin kurulması uğruna Ukrayna'da 25 milyon, Kafkaslarda 13 milyon insan öldürülerek; Marksizm'in hâkimiyeti sağlanmıştır.

Marksist Planlamanın, detaycı ve teferruatlı yapısı, ekonomiyi devlet israfçılığına mahkûm etmiştir... Refah seviyesi yükselmeyen, daha iyi yaşama şartlarına kavuşamayan çalışanları "iş kahramanı" madalyaları doyurmamıştır.

Kapitalist sistem, Marksist sistemle devamlı çatışma halinde olmuş ve "sömürü" uğruna sıcak savaşlar yaşanmıştır.

İki sistemin efendileri kazanç hanelerini zenginleştirirken, milyonlar ölüme sürülmüş veya sakat kalmıştır.

Kapitalist Sistem, komünizmin mesafe aldığını, tesir gücünün arttığını görünce "Sosyal Devlet" anlayışını benimsemiştir. Böylece emek, sermaye uzlaşmasının yolu açılmış, sınıf sendikacılığı sona ermiştir. İşçiler sosyal güvenlik politikalarıyla, artan ücretleriyle kapitalist sistemin uyumlu bir parçası olmuşlardır.

İşte bu noktada; İslam düşüncesinin, İslam ekonomi anlayışının önemi ve ağırlığı gündeme gelmiştir.

Emeğe büyük değer veren İslam, çalışanlarını korumuş ve yüceltmıştır. Aynı zamanda sermayeyi ticarete, yatırıma teşvik etmiş, sosyal sorumluluk yüklenmiştir. Ne yazık ki 13. asırdan sonra tefekkür dünyası adeta donan "İslam Âlemi" düşünce üreten değil, düşünceyi donduran bir yapıya dönmüştür. Devamlı gelişmeyi, araştırmayı, düşünmeyi emreden İslam unutulmuş, O'nun yerine bağınaz, hayata ve gerçeklere kapalı bir din anlayışı hâkim olmuştur. İslam'ın düşmanlarının icat ettiği mezhep ve anlayışlar, cemaatler hep İslam'ın öz güzelliklerini oymuştur. İslam düşüncesinin insanı yücelten anlayışını çürütmüştür.

İşte bu çizgide Jacques Austruy gibi Hristiyan ama gerçekleri görme ve ifade etme, olgunlaştırma cesaretine sahip şahsiyetler namuslu araştırmalarla dünyaya doğruları anlatmıştır.

İslam Dinî Düşüncesi önce "İslam Dini'nin ne olduğunu ve ne olmadığını aydınlatmak zorundadır.

Propaganda küllerinin, yalan molozlarının altında inleyen İslam'ın ne olduğunu önce Müslümanlar bilmek zorundadır. Bu vadide tercüme çalışmalarına büyük ihtiyaç vardır. Bu konuda ihmal edilmemesi gereken değerli eserler bulunmaktadır...

Son yıllarda bizim ilahiyatçılarımızın da değerli telif çalışmaları olmuştur. Bunların yeni araştırmalarla devamı düşünce dünyamızın bereketi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kapitalizm ve Marksizm çağdaş düşünce boyutlarına ulaşmak için; gayret sarf eden kadrolarla devamlı yenileşme içerisindedir. Aynı araştırma, gerçeğe ulaşma iradesinin İslam Dünya-sında da varlık göstermesini ümitle bekliyoruz. Slogandan düşünceye geçiş ancak bu yolla gerçekleşecektir...

Zamanın eskitemediği eserlere "Klasik Eser" diyoruz. Jacques Austruy'nun bu kitabı bize göre bu tarife uygun değerdedir.

Eseri itina ile baskıya hazırlayan İlgi Yayınevine ve titizlikle eserin baskısını gerçekleştiren, Çalış Ofset Matbaasına teşekkürlerimi sunuyorum.

Saygılarımla

1 Eylül 2008

Dr. Agah Oktay GÜNER

ESER HAKKINDA

Andre PIETTRE

Paris İktisadî İlimler ve Hukuk Fakültesi Profesörü

Bu kitap, “İktisadî Yapı ve Medeniyet” adlı eseri takiben neşrolundu. “Mısır ve İslâm’ın İktisadî Kaderi”¹ adlı kitapta biz, farklı bir medeniyetin, kendi sosyal yapısı içinde doğru gelişen ve kapitalist sisteme girişi sırasında ortaya çıkan güçlükleri göstermeye gayret etmiştik.

Bize göre Mısır’ın hali, İslâmî yapıdaki bir toplumun, batının gelişme metodlarına intibakındaki güçlüklerini ortaya koyan karakteristik bir örnektir.

Şimdi, büyük önem kazanmış olan iktisadî büyüme problemine, İslâm’ın hangi orijinal çözümü getirebileceğini araştırıyoruz.

Bu eser ve daha önce yayınlanmış olan İslâm’ın iktisadî tutumu ile ilgili makale, daha önce bilhassa menfi sonuçları üzerinde durduğumuz bir araştırmanın olumlu yüzünü ortaya koymaktadır.²

Tabiatıyla burada söz konusu edilen husus, bazı telkinlerden ibarettir ve yazar, teşebbüs etmiş olduğu analizin nisbî olusunun tamamen bilincindedir. Esasen herkes bilmektedir ki, belli bir ölçüye bağlı olmamanın tehlikeleri apaçık meydandadır.

1 S.E.D.E.S., Paris, 1960

2 Cahiers de L’Institut de Science economique appliquee, Serie No. V, «Humanites». 2 numaralı serî İslâm’a tahsis edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kim olursa olsun, geçmişin ihtiram duyulan ağırlığının, hemen her alanda kendini kabul ettirdiğini açıkça bilir. İslâm'a ait mümkün olan iktisâdi bir geleceğin ön tespitlerinde, İslâm'ın neler ifade ettiğini ortaya koymak isteyen kimse, büyük bir ihtiyatla hareket etmelidir.

Gerçekte, böyle bir perspektifi ortaya koyarken ileriye ait tahminler dizisini tespit ihtiyacı var mıdır?

Bununla beraber meselenin yeni bir anlayışla ortaya konulması ve alışlageldiği tarzda kolayca inanılan aldatıcı ibarelerden kurtarılması mümkündür.

Mademki bu cesur tutum mevcut gidişe bir karşılık teşkil edebilecektir, o halde pek çoğu, hakikati gizleyen ortadaki iddialara karşı, bu türlü bir beyanda fayda vardır.

ÖNSÖZ

İktisat ve işleyiş şekilleri, iktisat ve yapıları, İktisat ve medeniyet deyimleri arasında mantikî bir derecelenme teessüs etmiştir. İktisadî analiz, mekanizmaların incelenmesine dönünce, fiyatların ayrıcalıklı bir örnek teşkil ettiği görülür ve mekanizmaların işleyişi, ancak belli yapıların bünyesinde anlaşılabilir. Fakat iktisadi yapıya ait olan özellikler, farklı medeniyetlerin müesseselerinde ve zihniyetinde mevcuttur. Bunlar, ancak, bu yapıların ortaya çıkan faaliyetleriyle tespit olunabilir. Bizim açımızdan uzun zamandır beyan etmediğimiz ve hiçbir değer izafe etmediğimiz husus şudur: Bizim disiplinimiz bazı uzmanların zihinlerinde, gelişen bir kültür malzemesi şeklinde vardır ve bu, onlar tarafından uzun zamandır kabul edilmiştir.

Jacques Austruy, tezinde gösterdiği üzere bu hususta mükemmeldir ve bu sebeple kendi uzmanlık alanında hiçbir şeyi inkâr etmeksizin, aksine meseleyi aydınlığa kavuşturacak, özellikle İslâm iktisadının zor olan gelişme problemini ehliyetle inceleyebilecek özellikte olduğunu ortaya koymuştur.

Uzun zaman bitkin bir hale düşmüş bir toplum, bugün, neden yeniden kendini bulma yolundadır? Bunun iktisadî düzeyindeki sonuçları nelerdir? «**Büyük Uyanış**»ın şimdiden görülen işaretlerinin gelecekteki çizgileri nedir? Yazarın çerçevelediği temel problemler nelerdir?

Bu sorulara verilmiş cevapları, temelde muhakeme edebilecek ehliyete sahip değiliz. Fakat bugün, geleceğimize ait askıda olan iktisadî problemlere saygı duyan her iktisatçı yazarın bu incelemesinden dolayı ona minnettar olacaktır. Aşağıdaki iki nokta üzerinde, bilhassa ısrar etmekte fayda vardır:

1- Austruy, Myrdal gibi bir yazarın yabancıları olmadığı sade bir izah tarzına karşı çıkarak, gelişme yolundaki ekonomiler için, Kapitalizm ve Marksizm'in mecburî yolları dışında diğer yolların varlığını göstermiştir. Bunlardan ne Kapitalizm ne de Marksizm İslâmiyet'le uyusmaz. Onun gayreti, bunların ne birinde ne diğerinde anlaşılması mütad olmayan motiflerin varlığını ortaya koymak olmuştur.

2- Fakat bize göre, bu denemenin en göze çarpan kısmı,

“İslâm'ın iktisadî gelişmesi ancak gelişmeci bir mânada kanallize edilebilir ve bu muhteşem, canlı kudret; Kuran'ın özünde mevcuttur,”¹ ifadesidir.

İlâhî bir mesajla bize gelen ve gönül yıkayan bir dille bizi yeniden düşündüren Kur'an'ı işitelim. Jacques Berque ve Mâlik Binnebî'yi takiben yazarla beraber «İslâm'ın yaratıcı gücünün yeniden bulunması»² ve bu yeniden doğuşun; nihaî gaye ve mânasını araştıran bir ekonomiye ne verebildiğini birlikte görelim...

Eserin giriş kısmında problem açıkça ortaya konmuştur: «İslâm'ın modernleşmesi Kur'an'a karşı mı, yoksa Kur'-an'a bağlı olarak mı yapılacaktır?» Bu soruda, kısmen kapalı olsa da, cevabı bulunmaktadır. İslâm ekonomisi «Lâik Teokrasi»ye yarın, dün olduğu gibi bir tâbî oluş halinde kalacaktır. Fakat bu tâbî oluş, vaktiyle uyanmıştır ve kendi uyanışının gücüyle tekrar dirilişe dönecektir.

Batı medeniyeti, tarih içindeki diyalogda, bu uyanışa ne cevap verecektir?

İslâmiyet'in kendi prensiplerine bağlı kalması ve bilhassa sanayi ihtilâli gerçekleşirken temel teşkil eden prensiplerin yokluğu, tezat olmayacak mıdır? Bu denemenin çapını aşan ve iç sıkıntısı doğuran problem, şüphesiz ki, müellifin telkin ettiği değeri azaltan, başarısını küçültten bir husus değildir. Kederli iktisat ilmi, yaralı ilim, güçsüz ilim, böyle ufuklara kendini kapatmış zavallı iktisat...

Andre PIETTRE

Paris İktisadî İlimler ve Hukuk Fakültesi Profesörü

1 Sayfa, 92.

2 J. Berque, “La Revolution, pour bien des Orientaux”, c'est la restauration Les Arabes d'hier a demain.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

GİRİŞ

“Rabbim İlmimi Artır”

(Kur'an: XX, 113)

Mağlûpların tarihi tamamlanmayı beklemektedir ve bu tamamlanacak hususlar eksikliğin sebeplerini ortaya koyacaktır. İktisadî gelişmenin mümkün olan çözüm tarzlarına ait çareler, ne yazık ki fazla ilerlememiştir. Bununla beraber iktisâdî gelişme gereklidir. Gerçi muhtemel gerçekleştirmeler ve mümkün olan inşalar arasındaki bağlantı, çoğunlukla cehalet ve iktisâdî durgunluğun tesiri altındadır. Tasarımı mümkün olan gelişme şekillerinin farklılığı ile yakın bir gelecekte görülmesi mümkün sistemler arasındaki münasebeti, yarının tarihi tespit edecektir.

Bizim hayal gücümüzün yetersizliği sebebiyle, seçim ufku-muz çok sınırlıdır. Diğer ülkelerin zenginliğini tanıyan, az gelişmiş memleketler; mevcut halleriyle, arzuladıkları gelişme arasındaki çarpıcı farkı, şimdi, çok acı bir şekilde görmektedir. Bu memnuniyetsizlik bütün dünyayı huzursuz eden dramatik bir hal sunuyor. Aynı zamanda da rahat kaçıran bir durum... Dünya, yeni doğumlara gebedir. Az gelişmişliğin problemlerine, uygulaması mümkün bir çözüm şuuru kazandırma yoluyla asırlardan beri uyuyan toplumları sarsılmaktadır.

Hastalığın teşhisi toplumları ilâç aramaya sevk etmektedir.

Fakat problem, yalnızca insanlığın endişe verici bir tarzda çoğalmaya devam ettiği takdirde, bir gün, ihtiyaçlarını giderecek malları artırarak kendini açlıktan nasıl kurtaracağı değil, aynı zamanda bunun, hangi vasıtalar ve hangi fedakârlıklarla gerçekleşeceği. Bir şey, yıkmaksızın asla yeniden yapılamaz. Bununla beraber, az veya çok yıkıcı veya yaratıcı hamleler vardır. Sos-

yal değerler alanında, Bizans oyunlarına gidilmemesi istenebilir. Eğer basit malların üretiminin artırılması acil bir şekilde kendini hissettiriyorsa, bu bazı büyüme maddelerinin tercihindeki önemi aşikâr kılar. Bazı büyüme tercihlerinin hâkim kılınış bedeli; telâfisi mümkün olmayan sosyo-kültürel bir servetin, kesin şekilde terki ile ödenir. Şüphesiz ki bu tutum, aşırılık olarak düşünülebilir. Eğer o topluma musallat olan açlık ve yıkım; toplumların geleceği üzerinde daha geniş bir görüş açısını tesirsiz kılacak kadar ağır ise, böylesine ağır bir fatura kabul edilebilir.

Buna karşılık bugün, çok sayıda toplum, iktisâdi yapılarının ortaya koyduğu sorulara, kendilerine has imkân ve araçlarla cevap vermekte ve bunların yarattığı orijinal gayret, bir ümit olarak şekillenmektedir.

Bu yönden İslâm'ın durumu manalıdır. İslâm, yeni teşebbüslerin doğum sancılarıyla kaynamaktadır. Bugün, Batı'nın vurucu darbesi İslâm âleminde mekanik olmayan şuurlu bir reaksiyonu tahrik etmiştir. Bu hareket, iktisadi plânda da kurulmaktadır ve bu alanda inşaa halindedir. Henüz yönünü tam olarak bulamamıştır. Fakat her geçen gün, yeni bir iktisadi sistemin, yeni bir oluşun habercisidir.

Bu incelemenin konusu, böyle bir sisteme yön verebilecek kuvvet çizgilerini araştırmak ve Müslüman memleketlerin iktisâdi gelişme problemlerinin yeni kavramlarını ortaya koymayı denemektir.

Yapılacak iş incedir. Zira hiçbir şey, bugünün yahut yarının İslâm'ıyla ilgili bir inceleme kadar, emin olmayacaktır. Böyle bir incelemenin endişesi, yalnızca siyasî ihtiyat yahut ihtiraslı menfaatler gibi ihtimallerden değil, aynı zamanda İslamiyet'te, bir Müslüman için olduğu kadar yabancı bir gözlemcide de olumlu görünen, temeldeki birtakım sebeplerin mevcudiyetinden ileri gelmektedir.

Yabancı bir gözlemci için İslâm, Batı'nın Doğusudur yahut Doğudaki Batıdır; fakat karikatürize edilmiş Batı... Öyle ki. Batı âleminin büyüyen hatalarını aksettiren ve bu sebeple affı mümkün olmayan Doğusu...

C. Lévi-Strauss Doğu'dan dönüşünde şöyle yazıyordu:

"Hayalimde İslâm'a isnat ettiğim kötülüklerden özür diliyorum. Ben şimdi, Fransa'nın Müslüman olma yolunda ne kadar ilerlediğini tespit etmek zorundayım. Bizde olduğu gibi Müslümanlarda da aynen, hayalî zihniyeti, kitabî tavrı müşahede ediyorum. Ve bu inanç, problemleri kâğıt üzerinde çözme-ye ve müşkülleri derhal halletmeye yetmektedir.»¹

Aynı yazar, şikâyetlerinin sınırını genişleterek, İslâm'a yaklaşmakta ve Batı'yı yiğitliğe davet etmektedir:

"İslâm, bizi İslâmlaştırdı. Batı, haçlı seferleriyle kendini İslâm'a sürüklerken, ondan çok şey alarak ona benzedi. Eğer bu ağır karşılıklı tesir Budizm ile olsaydı, biz, öncelikle Hristiyan olacaktık. Öyle ki, bir Hristiyan'dan daha çok. Hristiyanlığın ötesine geçecektik. Ancak, Batı kaypak dişi tutumuyla İslâm'ın kendine vereceği yiğitleşme şansını kaybetti.»²

İslâm, anlaşılması güç bir tutum sebebiyle, Doğu ve Batı arasındaki kopukluğun sorumlusu sayılmıştır:

"İslâmiyet, dinî düşüncenin en gelişmiş şeklini temsil ediyordu, en mükemmeliydi ve bu sebepten dolayı da üçünün en çok endişe vereniydi."³

1 C. Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*, s. 438: «Şekilci ve akılcı bir hukukî inşâ içerisinde biz, bütün güçlüklerin sun'î bir mantık çerçevesinde hukukileştirilebildiği bir toplum ve dünya hayalî kuruyoruz. Ama kâinatın, bizim bahsettiğimiz objelerden teşekkül etmediğini hesaplamıyoruz. Yedi asır önce gerçekleşen ve şimdi, kendi durumunu seyrederek donmuş halde kalan İslâm gibi, problemleri tesirli çözümlerle kesip atmak için artık bir devrin sınırları dışında düşünmeye ulaşmıyoruz; Bir buçuk asırdan beri çok şey değişti. Biz yiğitçe, tarihe uymak zorundayız. Zira Napolyon, bu Batı'nın Muhammed'i karaya oturdu. Ancak onun başarısızlığa uğradığı yerde, Hz. Muhammed galip geldi. İslâm dünyasına paralel olarak, ihtilâlin Fransa'sı tövbekâr olmuş ihtilâlcilere has bir akibete uğradı. Bu akıbet, değişmiş eşyanın eski hâline hasret duyan muhafazakârın hâli gibidir.

2 Adı geçen eser, s. 443.

3 Gerçekten C. Lévi-Strauss'a göre: «İnsanlar, ölümleri ve dirilerin selâmeti, sinirin sıkıntılarından ve ölüm ötesinin kötülüklerinden kurtulma ümidi ile üç büyük dinî tercihte bulundular. Tahminen on bin yıldan bu yana onlar, ağır ağır Budizm'e, Hristiyanlığa, İslâm'a geldiler. Şu husus son derece

Bazı Müslüman mütefekkirler, kendi yönlerinden, Hıristiyanlığa dayalı olarak gördükleri Batı'nın hatalarına hücum ederken sıkıntı çekmezler.

Böylece Doktor Kâmil Hüseyin, Calvaire olayından hareketle Hıristiyan medeniyetinin iki ana esasını açıklayan derin bir itici unsur bulunduğu kanaati ile;

“Öncelikle günahıtan sakınarak iyiyi yapmak; adaletsizlikten korkarak adaleti sevmek; Cehennemden ularak Cenneti arzu etmek; kötülüğü yasaklamak için iyiliği emretmek dikkate şayândır.” der ve fakat Batı'nın bu sonuca ulaşması, onu dünyadan ayırmış ve dolayısıyla kendinden hareketle kendine karşı olma sonucuna ulaşmıştır.⁴

Batı'nın başarısı, bir ölçüde kendi hatasının mükâfatıdır.

Mâlik Binnebi, ısrarla, zamanımız Batı dünyasının kaosunu bildiriyor. Ona göre,

“İnsanlığın gidişini aydınlatması gereken Avrupa, medeniyetiyle ruhları yakıp kavuran bir meşale oldu.”⁵

Fakat genellikle bu yabancı hakkındaki sert hücumlar, şimdi kendi durumlarının şuuruna eren Müslümanlar tarafından acı bir şekilde takip olunmaktadır.

önemlidir. Her merhale, geçmişin üzerindeki bir gelişmedir ve daha çok, bir ilerlemeye şahadet eder. Budizm'de, her şeyin akli bir tenkide tâbi tutulması esası dışında, başka bir şey yoktur ve insanlık hikmetin, eşyanın ve varlıkların manasının ötesinde bir yer bulunduğunu kabule mecbur olup, bunun dışında bir şey düşünmeye asla muktedir değildir. Disiplin, kâinatı hiçe sayarken bizzat kendi içinde yok oldu. İnsanlık yeniden korkuyu terk edip ümitleri, eğilimleri ve kıymet hükmü ile bir diğer dünyayı Hıristiyanlıkla kurdu. Artık İslâm'a kalan, Hıristiyanlıkla zincirin halkasını birleştirmektir. Böylece dünyevî ve uhrevî âlem yeniden bütünleşti, İctimai düzen, tabiat ötesi düzenin üstünlüğü ile bezendi; politika, teoloji oldu. Sonuncu merhalede ruhlar ve hayallerin yeri tespit edildi. Dine karşı oluş, hayat hakkı bulmadı. Dini alanda yetişen üstatlar, geçmiş inanış sistemlerinin insanları ezen ağırlığının yerine, kendi inanış sistemlerinin tekeli tutumundan uzak şahsiyetini getirdiler.

4 J. Berque, Les Arabes d'hier à demain. s. 257-258.

5 Mâlik Binnebi, Vocation de l'İslâm, Ed. du Seuil, s. 118.

Endişe, büyük keder, şiddet, kompleks gibi kelimeler, esas itibariyle, bugünkü İslâm'ın durumunu karakterize etmektedir.

Bu aşağılık duygusunun birbirini takip eden tezahürlerine, bilhassa Müslümanlar arasındaki münakaşalarda, modern hayatın zarurî şartlarına en iyi şekilde uymayı ileri sürenlerle, üstünlük duygusuna sahip olan ve İslâm'ın dış âleminden üstün olduğunu iddia edenlere de rastlanılır. Bunun derin bir manası vardır:

“Bu bir şuur kazanmanın ifadesidir. İslâm, modern dünyadan gelen hücumları geri çevirmeye ve kendini gerçek şahsiyetiyle var kılmaya mecburdur... Ancak bunu, geleneğin sembollerine sığınan boş çözüm yollarıyla yahut başka bir sisteme benzeyerek değil, bizzat kendi şartları içinde Batı'nın uyandırmış olduğu maddî medeniyete sıkı şekilde bağlı orijinal çözümler bulmakla gerçekleştirmelidir.”

İslâm, şuurlu bir şekilde, Avrupa'nın muazzam teknik gücüne doğru yönelmekte ve onun, manevî manada, içinde bulunduğu boşluk sebebiyle sallandığını idrak etmektedir. Şüphesiz ki, İslâm'ın özü itibariyle, karışık bir sistem manzumesini harekete geçireceğini iddia etmek yeterli değildir. Çünkü; **“İslâm, aşılması güç ihtilâfları insanların zihninde çözmek ve bunu fevkalâde sade çözüm tarzları içinde sunarak onları kurtarmakla ifadesini bulur. İslâm'ın geliştirdiği metod budur.”**⁶

Ruhtaki ayrılmanın bu yeni mânasını araştırmak, daha doğru bir hareket olacaktır.

Gerçek şu ki, İslâm'ın birliği ilk defa, Sıffin savaşıyla, Hali- fe tayininden doğan fitne sebebiyle bozuldu. Bu kopmanın sayısız uzantıları, devlet ile halkın şuurı arasında derin bir uçurum doğurdu. Böylece Müslümanların kıymet hükümleri tersine döndü ve İslâm'ın bünyesinde, politik karşı tezler gelişerek müstakbel ayrılıklar vücut buldu. Bu durum, yeni bir insan tipinin doğmasına vesile oluyordu.⁷

6 C. Levi-Strauss, a.g.e., s. 435.

7 Krş.: Toynbee, La civilisation a l'Épreuve, N.R.F. 1951, s. 201 vd.

“Bu insan tipi, İslâm dünyasında, bundan böyle ortaya çıkacak bütün problemlerin, karışık bir biçimde birbirlerini takip ederek ortaya çıkmalarının taşıyıcısı olacaktır.»⁸

Fakat bugün, bu yeniden doğuş modern zamanların Arap halkına yeni bir sebepten dolayı endişe vermektedir. An’anevî hikmet, başkalarının dünyasına intibak zaruretiyle kopmuştur. Ancak bu defa çalkantı, gerçek dünya ile temas sonucuna ulaşmıştır. J. Berque,

“Hareket, yaşanmış olandan ayrıldı” diye yazıyor.

“Şuur kazanma, zamanla artarak muhtelif şekillerde tezahür etti ve kozmik yüzünü kaybedip şu isimleri aldı: İdrak, şuur. Bununla beraber neticede, tabiat ve tarihle olan mücadeleyi kazandı.”

Böylece hareket mevcut olmuştur. Bu hareket, medeniyete önemli bir iştirak sağlayacak kendine özgü, yapıcı bir gayret için-de sarsıcı ve yapıcı tesirini icra etmektedir.

Basit ayrılıkların ötesinde bir ümit belirir: Bu, insanî yaratıcılığın yeni şekillerine ve gelişme sonuçlarına şahit olmak, ancak yolların farklılığı ile mümkün olacaktır.

İktisâdî alanda bu tutum, toplumun gelişmeye başlamasına elverişli kısmî, fakat temelde faydalı mümkün olan şekiller verir. Ve bu İslâm’a, gelişmeye elverişli orijinal yollar açarak, ona büyümeyi sağlayacak hususî şekiller sunar.

Günümüzde hâkim olan iki iktisâdî rejimin dar görüşlü doktrinlerinin inandırdığının aksine, kalkınma için, zarurî ve tekelci bir modele ihtiyaç yoktur. Zengin toplumları sıkıntıya sokan bu kendi kendini beğenme kompleksi, şu gerçek durumu gizlemelidir: Şu veya bu topluma müşterek teknik, ilim ve bazı sosyo-ekonomik esaslar üzerinde, kendi tabiatına göre bir büyüme modeli verecek ve onu geniş alanlarda, serbest seçim imkânına kavuşturacak çareler vardır.¹⁰

8 Mâlik Binnebi Yocation de İslâm, s. 31-32.

9 J. Berque, Les Arabes d’hier a. demain, s. 28.

10 Bu konuyla ilgili meseleler J. l’Homme, La gran-de Bourgeoisie au Pouvoir, P.T.J.P. 1960 baskılı eserinde, 46. ve sonraki sayfalarda genişçe yer almıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İktisatçı, aklını ve hikmeti kullanarak¹¹, gelişmeye ve ekonomiye girmelidir. Bu tutumla, belli bir medeniyetin kadrosu içerisinde, yapının en iyi birleştirilme yollarını ve yapı içerisinde en iyi sonuçları verecek mekanizmaları tespit etmelidir. İktisâdi ufukun bu şekilde genişlemesi, her toplumun bünyesinde, o topluma has değerlerin azamî ölçüde faydalı kılınması imkânının farkına varılmasını sağlayacaktır. Burada, ahlak uygulamaya girmekte ve teolojik perspektifler, doğrudan doğruya etkili olma imkânını bulmaktadır.

Bu sebeple biz bu incelememizde, İslâm'ın iktisâdi gelişmesini, bize göre, onun temel karakterini teşkil eden kültür ve dinî çizgiler esasına bağlamak istiyoruz. Bu manada bir teşebbüse girişmek, bize faydalı görünmektedir. Hatta iktisatçının sınırlı imkânlarıyla, böylesine geniş bir alanı bütünüyle ele alabilmesi ve iktisâdi gelişme şartları hakkındaki engin nazariyeler literatürüne, orijinal iştirakte bulunabilmesi faydalı olacaktır.

Çabuk değişen, bazen çok çabuk şekil alan bir dünyada, kuvvetli fikirler bulmak, esas itibarıyla, ölü mektuplar halinde kalabilecek komple analizleri araştırmaktan daha önemlidir.

İslâm'a gelince... Gelişme problemi, zaman içindeki devamlılığıyla iki şekilde ele alınabilir: İslâm'ın zuhûru kendisine has sosyo-kültürel muhtar bir sistem olduğuna göre onun daha dinamik bir toplum tarafından massedilmesi halinde, İslâm iktisâdının geleceği ikili bir seçim getiriyor mu?

11 Akıl ve Hikmet; İslam tasavvufu bu iki mefhumu derinlemesine ele almış ve incelemiştir. Tasavvuf ehli akli mertebelere ayırmıştır. Akıl bir diğer ifadeyle cüz-i akıl sahip olduğu ilmi bilmez. Bundan ötürü de cehaleti tükenmez. Hakimlik, bilgelik Cenabıhakk'ın her şeyi yerli yerince yaratma, her şeyi layık olduğu yere koyma sırrı, alemin insanlar tarafından anlaşılamayan gizli amacıdır. Hikmet ise bir ayrı zenginliktir. Kendisine hikmet verilen, insandır. Ehl-i hikmet olmak... İşte mutluluk budur. (M. Rasim Mutlu, Tasavvuf Pınarından Mutlu Damlalar, 2004, İstanbul.)

İslâm'ın Modernleşmesi Kuran'a Karşı mı, Yoksa Kuran Tarafından mı Yapılacaktır?

Bu kesin şekil altında ve zarurî olarak sertliğiyle problem; şarkiyatçı mütehassıslar ve İslâm araştırmacıları için iyi ortaya konmamış görünecektir. Bununla beraber, çoğunlukla hassas bir şekil alan bu konudaki çalışmalara cevap verebilmek ve İslâm'ın bünyesindeki kitlelere büyük tarih yapacak gücü duyurmak için, bu biraz basit görünen münakaşanın, aslında faydalı olduğunu belirtmek gerekir.

Biz münakaşayı aydınlatacak şu üç noktayı inceleyeceğiz:

- 1- İslâm'ın durumu ve büyümesinin yeni şartları;**
- 2- İslâm'ın, Batı büyüme modelleriyle çatışan bünyesindeki engeller;**
- 3- Nihayet İslâm'ın iktisâdî büyüme mânasında yönetilmesi mümkün dinamizmi.**

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'IN DURUMU VE BÜYÜMENİN YENİ ŞARTLARI

Genel olarak günümüzde, iktisâden kalkınmayı arzu eden milletlerin, XIX. asırda büyüme yoluna giren memleketlere nazaran daha olumsuz şartlarda bulunduklarına dâir bir kanaat mevcuttur. Ve bu engeli izah etmek için, sayısız sebepler ileri sürülür: Bu iddianın sahipleri, söz konusu ülkelerin çok aşağı iktisâdi gelişmişlik seviyesinden hareket ettiklerini; bunlarda, nüfus ve kaynaklar arasındaki münasebetlerin elverişli olmadığını; demografik eğilimlerin, doğum nispetinin tehlikeli ve dinamik oluşunu; şimdi gelişmiş denilen ülkelerin büyümeye başlarken faydalanmış oldukları bir sermaye piyasasının bulunmadığını iddia ederler. Bunların gelişmiş ülkelerdeki gelişme için olgunluk döneminde önemli bir rol oynayan akılcı eğilim ve kanuna saygı esasına vâris olmadıklarını ve nihayet bu yeni gelişen ülkelerin, vaktiyle gelişmiş ülkelerin nüfuz ederek sanayi bölgeleri meydana getirdikleri gelişmemiş ülkeler çevresinden mahrum oluşlarını ve böylece sanayi ürünleri için dış pazarlar istismar etme, iptidâî madde sağlama kolaylığı ve sömürgeye sahip olma imkânının artık mevcut olmadığını ileri sürerler.¹ Bu sebepler, zengin milletlerle fakir milletler arasındaki, gittikçe derinleşen uçurumu, sefaleti açıklayan muhtelif kısır döngülere kuvvet kazandırmaktadır.

¹ G. Myrdal, *Theorie economique et pays sous developpes*, Presence Africaine, s. 117 vd.

Şüphesiz ki bu tahlil, çağımızın en önemli problemlerinden biri olan gelişmiş ülkelerin vazifelerinin, az gelişmiş ülkelerin de haklarının şuuruna varmaları yolunda önemli hizmet görecektir. Bununla beraber bu analizin zayıf yönü, az gelişmiş memleketlere kötü bir kıskançlık hissi telkin edebilmesindedir. Yine bu analiz, onları, eskiden onlara baskı yapan gelişmiş ülkelerden, kendilerinin mesul kılınamayacakları bir tazminat istemeye sevk edebilir. Ve bu ümit, süratle bir hak yerine geçerek elde edeceği yardımları, doğrudan doğruya verilmiş zararların telâfisi gibi, endişe verici bir anlayış haline sokabilir. Bu tutumda, kendi vazifelerini unutmak tehlikesi ve bilhassa uyanan medeniyetlerin, yerine getirmeleri icap eden orijinal yaratma gayretinin ihmal edilmesi tehlikesi vardır.²

Bugün az gelişmişliğin problemlerine yeni bir bakış açısı getirerek, biz analizimizi, iktisâdî gelişmesini yalnızca İslâm içinde gerçekleştirmek isteyen ülkelerin yeni şanslarının tahliline ayırmak istiyoruz.

Gerçekten Batı ülkelerinin sanayi devrimi sırasında karşılaşmadıkları güçlüklerle, bugün az gelişmiş ülkeler yakalanmış iseler, onlara bizzat kendileri yeni şanslar vermektedir. İslâm'ın bünyesinde ise, pek çok alanda yeni imkânlar vardır. Bilhassa elde edilmesi mümkün iktisâdî kaynaklar, iktisâdî politikalar ve insan kesimindeki bu olumlu şartlar mevcuttur.

2 Binnebf'nin Vocation de l'İslâm adlı eserindeki savunduğu temel fikirlerinden birisi budur. Ona göre temel problem, Müslümanların en üst perdeden ilan edilen haklarının, çoğunlukla onlara vazifelerini unutturduğu ve böylece ehliyetsizliklerine imkân tanıyarak onların modern dünyaya uymalarına imkân vermediğidir. Fakat aynı yazara göre durum değişmektedir, ki bunu göreceğiz.

I. KISIM

XIX. ASRIN ŞÜPHE EDİLMEYEN KAYNAKLARI BUGÜN İSLÂM'DA MEVCUTTUR

Demir ve kömür çağı, yerini siyah altına terk etti. Burada, İslâm'ın enerji savaşındaki değişen durumu üzerinde münakaşa etmek faydasızdır.³ 1945'ten 1958'e kadar Batı dünyasının toplam petrol ürünü içinde, Orta Doğu'nun payı %7,5'tan %25,4'e yükselmiştir. Fakat bulunan yatakların büyümesi, bundan daha hızlıdır. 1920 yılında bu ihtiyat kaynakları, dünya ihtiyatının %5'i iken, günümüzde %85 civarındadır. Petrol uzmanlarından birine göre, Orta Doğu petrol yataklarının aynı tempoda işletilmesine devam edilirse, daha 150 yıllık ihtiyat vardır. "Fıskırtma baskısı azalır, yeraltında atom bombaları patlatılarak eski hale dönülecektir."⁴

İptidai madde pazarlarının değişmesi ve bu maddelerin bünyesindeki değişiklik, İslâm âleminde demir ve kömür devrinde ümit edilmeyen imkânlar sağladı. Hatta Allah'ın bir ihsanı olan petrol olmasaydı dahî gelişme, İslâm'ı tamamen imkân sahibi kılacaktı. Zira denilebilir ki,

"İnsanlara ateşin kullanılmasını öğreten mitolojideki Promethee'den beri, tarih enerji üreten kaynakların, bu derece çoğalmasına ve sanayi devriminin başından beri bu kadar çeşitli bir şekilde gelişme-

3 H. Peyret, La bataille de l'énergie, que sais-je? P.U.F.

4 Benoist-Mechin, Un Printemps Arabe, A. Michel, 1950, s. 237.

sine asla şahit olmadı. İki asırdan beri coğrafi bilgilerin artışı ve buna eklenen büyük güce ulaşmış ticarî teşkilâtlanma, bu güce eklenen tabiat tarafından sağlanan imkânlarla birleşince geçmişte rastlanmayan bir durum hâsıl oldu. Öyle görülüyor ki, enerji yakında bollaşacak ve dünya üzerinde oldukça serbest bir şekilde dağılabilecektir.”⁵

Gerçekten sadece teşkilâtlandırılmış kaynakların devamlı bir değeri olduğu anlaşıldı. Bu düzenlenmiş kaynakların gelişme kapasitesi, bunların siyasi ve iktisâdi gücünü teşkil etmektedir. Yine bilinmektedir ki, iptidâî maddeler tabiatın bedavadan verdiği hediyeler değildir. Bunlar, insanların hünerlerinin ve gayretlerinin mahsulüdür. “İhtiyaçların hacmi ile kullanılması mümkün kaynakların hacmi arasındaki münasebet, daima insan zihnini meşgul eder. Çalışma ve insan kütlelerinin iradesi, onların emrindeki iptidâî madde kaynaklarını ya sınırlandırabilir yahut da çoğaltabilir.”⁶

Netice olarak tabiî kaynaklar, iptidâî madde kaynakları bizim idrak ve kapasitemizin durduğu sınırdan biter. Bu açık bir şekilde, vaktiyle çöl alanı olan Müslüman memleketlerdeki tarımın gelişmesinde görülmektedir. Ümit edilmeyen suyun bulunması ve çölde yetişen bitki, köklü bir şekilde durumu değiştirmektedir.⁷ Belki yeşil cenneti görmeyi ümit etmek, aceleci bir arzu gibi düşünülebilir. Ancak Suudi Arabistan ve Mısır’da, yeraltı su tabakalarının bulunması, büyük su kaynaklarının keşfi, şüphesiz ki yakın bir gelecekte, vaktiyle çöl olan bölgeleri ve tarım yapılması ümit edilmeyen çevreleri tamamen değiştirecektir. Şurası bir gerçektir ki, genellikle İslâm’ın tarım hakkındaki tavrı olumsuz olmuştur.⁸ Fakat öyle görülüyor ki, bugün, bu tutum değiş-

5 J. Gottmann, Les marches des matières premières, A. Colin, s. 411.

6 a.g.e., s. 414-429. Bodin’in sözüyle: “Ancak insanların zenginliği vardır.” Buna “teşkilâtlanmışların” diye ilâve etmek lâzımdır.

7 Benoist-Mechin, Un Printemps Arabe, s. 488: Çölleri değiştirmek mümkündür? Le Monde gazetesi 20 Mayıs 1960, kurak topraklar üzerinde milletlerarası toplantı.

8 Bu konu hakkında bakınız; De Planhol, Le Monde Islamique Essai de géographie religieuse, P.U.F. 1957, s. 45-73. Yazar, Kur’an ve Hadîsde top-

miştir ve Mısır'da çok geniş bir arazide tarım yapılmaktadır. İktisadî olan ve fakat dikkate değer bir örnek olan Filistin'deki İsrail bölgelerinde yapılan tarım, İslâm'ı yeniden toprağa döndürdü. Böyle bir dönüşü yasaklayan hiçbir hüküm, ne Kuran'da ne de Sünnette mevcuttur.⁹

Teknik gelişmelerin ve ekonomik güç münasebetlerinin kâinat üzerindeki değişimleri, İslâm'ın mahrum olduğu tabii zenginlikleri ona sağlamıştır denebilir. Bu şuura kavuşma, şüphesiz ki artan nüfus baskısıyla hızlanmıştır ve İslâm'ın «**Büyük Uyanışına**» yabancı değildir. Fakat teknik imkânların gelişmesi ve sosyo-ekonomik yapılarıdaki ilerleme, İslâm'ın iktisadî gelişmesini bir başka biçimde kolaylaştırır: Bu durum, XIX. asırda La Pax Britannica altında düşünülmesi mümkün olmayan iktisadî rejimleri ve organizasyon tiplerini geçerli ve etkili kıldı.

rak ile ilgili hüküm ve incelikleri çok güzel ifade eder. Toprağa karşı tutum, İslâm'dan çok bedevinin an'anevi yaşayışından ileri gelmektedir.

9 Chouraqui, L'Etat d'Israel, que sais-je?, P.U.F. 1959.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

II. KISIM

İKTİSAT POLİTİKALARININ DEĞİŞMESİ, İSLÂM'IN GELİŞMESİNE UYGUN BİR ANLAMDA OLMUŞTUR

Az gelişmiş memleketlerin, mevcut klâsik bilgileri kullanmalarının mümkün olduğunu gösteren pek çok delil vardır. Aynı zamanda iktisat tekniklerinin ve ilmin gelişmeleri de bazı medeniyetlerin, iktisâdî gelişme içinde küçük bir örnek teşkil ettiğini göstermiştir.¹⁰

Pek çok durum, İslâm âlemini, iktisâdî gelişmesini kısa sürede gerçekleştirmeye itmektedir. Batı dünyasındaki ayrılma, birbirine rakip iki iktisâdî sistem tesis ederek büyüme modellerini arayan ülkelere geniş bir hareket serbestisi vermiştir. Mevcut iki iktisâdî rejimin varlığı, yenilerinin ortaya çıkarma ümidi vermektedir. Batılı büyüme modelinin boğucu baskısı, büyümeyi mecburî bir modelle inşa etme yolunda sadece mevcut büyüme tiplerinden birini seçme hususundaki tazyiki ile iktifa etmeyip insan dehasının geniş idraki içinde gelişmeye elverişli çok tercih imkânı bulunduğunu düşünmeyi sağlamıştır.

10 L. Dupriez, Fransızca konuşan bölgeler İktisatçıların Kongresine müdahale, Mayıs 1952, s. 148'de şöyle yazıyor: "Az gelişmiş ülkelerin problemi, yeniden bir üretim sistemi yaratmak yerine bir sistemin taklidi olduğundan işleri kolaylaşmıştır. Onlara, öğrenerek tatbik edecekleri teknik takdim edilmektedir. Gelişmenin zihni imkânları, icat edilecekten daha fazladır." Biz memnuniyetle Prof. L. Dupriez'e katılıyoruz. Teknik birikim yönünden az gelişmiş ülkelerin önemli bir kaynağı vardır. Fakat bu sahip olunmuş sermayeden az gelişmiş ülkeler tarafından orijinal yapıcı bir gayret olmaksızın faydalanılması mümkün değildir. Aynı mesele G. Myrdal, a.g.e., s. 117.

Böylece İslâm'ın iktisâdî gelişmesini kolaylaştıracak bir hareket serbestliğinin, hiç olmazsa iki istikamette mümkün olduğu gösterilmiştir. Bu türlü bir seçim, İslâm'ın derin tercihleriyle uyuşur ve İslâm jeopolitiğinin büyük ekonomik alanlara uyumasını sağlar:

1 - Genel telâkkiye göre gelişme, ancak iki yolla mümkündür: **Serbest teşebbüs** ve **plânlama**. Uzmanlar, gelirin az olduğu ülkelerde, serbest teşebbüsle kalkınmanın mümkün olmadığı görüşünden hareketle, iktisâdî gelişme için devlet müdahalesinin zarurî bir şart olduğunu iddia ederler.¹¹ Hattâ Prof. Jacob Viner¹² bu konuda şöyle yazıyor:

«Bazı ülkelerin halkları çok fakirdir. Çok cahildir ve kendi faydalarına iş yapabilmek için, eski hayat tarzlarına şiddetle bağlı olduklarından, gerekli güce sahip değildirler. Burada bir gelişme sağlamak isteniyorsa, geniş ölçüde, kalkınma uzun süre yukarıdan idare edilen bir hareketle itilmelidir.»¹³

İslâm'ın durumu göz önüne alınırsa, tesirli bir iktisâdî plânlamanın diğer avantajlarından faydalanma imkânı da vardır. Plânlama, iktisâdî gelişmeyi elde edebilmesi için, İslâm'ın ince bir hüküm teşkil eden kollektif adalet hissi ve kâinatla alışveriş şeklindeki iki temel telâkkisi ile bağdaşır ve bu temel telâkkiler, serbest teşebbüs yolu ile gelişmeye karşı çıkar.

İslâm geleneğinde şahsiyet, Tanrı'nın üstünlüğü ve O'nun her şeyi içerisine almış olmasına bağlıdır denilebilir. O âlemlerin sahibidir. Sıkıntılara ve problemlere mâni olur. İtaatsiz kul; kendi iradesine uygun saadetten mahrum olur.¹⁴

11 G. Myrdal, Une économie Internationale Theoria. Publications de l'I.S.E.A., P.U.F. 1958, s. 283; ' W. W. Rostow, The process of economic growth. Clarendon Press Oxford 1953, s. 257.

12 J.Viner, America's sons and the progress of underdeveloped countries in the progress of underdeveloped areas. Ad. Bert Hoselitz, Chicago Press, 1952, s. 199.

13 R. Gendarme, L'Economie de l'Algerie. Sous-Developpement et politique de croissance, A. Colin.. 1954, s. 370.

14 J. Berque, Les Arabes d'hier à demain, s. 258.

Müslüman insanın Batı ile karşılaşması, Batı'dan, makeden ve analizden önce onu kendi dünyası içinde yıkmıştır.

«Ve o zaman anlaşılmıştır ki, Arap dünyasında onun büyük kaybının sonucu -ki bu ister analizle, ister bölünmeyle, İsterse dağınık faktörlerle olsun- her dilimde ki insan, millet, sınıf kendini bütünlüğe kavuşturacak yapıyı aramaktadır.»¹⁵

Şimdi plân, ümmet'in itaatini sağlayacak muteber bir iktisâdî mana bulma vasıtasıdır. Zira İslâm'da her Müslüman, her alanda ilâhî birliğe ve cemaate itaat eder. Tanrı'ya yönelişin bu derin açıklaması, İslâm'ın gelişmesi için başarılı olacak bir iktisâdî plânlamanın önemini ve iktisâdî gelişmenin zarurî tekniklerini bir arada izah eder.¹⁶ Burada Müslümanların ruhlarındaki İslâm'a giden yolların gerekli şuuru kazanmasıyla, gelişme için güç sağlandığını görüyoruz.

Çünkü plânlama, İslâm'ın temel arzusu olan «adaletle saygıyı» da tatmin edebilir. İslâm'da, bizzat iktisatçılar, her iktisâdî büyümenin maddî elemanları adaletle çatıyorsa, gerçeği aksettiren bir tabloyu ters tutmanın faydası yoktur. Bu adalet hissi Müslümanlar da çok canlıdır. Ve çoğunlukla şekilcilliğe mağlûptur.¹⁷ Şu iki kutup arasında ihtilâf doğmuştur: Sünni ahlâk, Müslümanların pek çoğunun ahlâkî telâkkilerinde varlığı hâlâ devam eden spekülasyon, faiz, talih oyunu ve vade ile ilgili ticarî muamelelerde doğrudan doğruya şart olmayan hususları reddeder. Şark'ın yeni merkezîyetçiliği, modern zamanların bir imama bağlanması gibi isimlendirilebilir ve bu böylece modernleşme hâdisesi, aynı zamanda an'aneye bir dönüş teşkil eder. «Hattâ bu yeni sistemin kendi noksanları, bürokratik yapı-

15 M. Binnebî, a.g.e., s. 31 vd.

16 J. Austruy, Structure économique et civilisation, s. 225-254.

17 C. Levi-Strauss'un ifadesine göre: "İslâmî kardeşlik, dinî ve kültürel temelle dayanır. Bunun hiçbir iktisadî yahut sosyal karakteri yoktur. Dilenci gerçekten benim kardeşimdir. Bilhassa bu manada biz; kardeşçesine, bizim için ayrılan rızık paylaşıyoruz." Tristes Tropiques, s. 436. Bu değerlendirmeye; bize münakaşa edilebilir görünüyor. İslâm'da gelirlerin ihmal edilmeyen bir tekrar dağılımı vardır. Bu, muhtelif sadakalarla sağlanır. Klâsik iktisat nazariyesinin ele almadığı bir çoğaltıcı faktör vardır.

sı, neme lâzımcılığı, en küçük karar alabilmek için şefe tâbi oluşu ile kendi yapısını bulur ve sâliklerini teskin eder ve uzlaştırır. Bürokrasi, bir piramit sistemi içerisinde, İslâm kadrosunu kurar ve dini kanunlarına göre hâkimlerini tayin eder. Onun yetersizlikleri, işin hoş görülen işletmecilik düzensizliklerini aşar. Yahut çoğunlukla o, noksanları ve meziyetleriyle kendi kendisinin karşısındadır.»¹⁸

Böylece plânlamanın gittikçe iyileşmesi ve bunun Arap memleketlerinde yayılması, daha çok teknik bir tecrübenin sonuçlarıyla bir arada düşünülmelidir.¹⁹ Bu gayretler, bilhassa deren bir ümidin gerçek kılınmasını ve modern ekonominin başarısında Hûda'ya giden hak yolunun açılmasını ifade eder.

1956 yılında Orta Doğu'ya yaptığımız bir seyahat dönüşünde biz, millet kavramının Batı'ya ait bir gerçek olduğunu ve «milliyetler» kavramına dâir Avrupalı fikirlerin iyi hazırlanmamış ve olgunlaşmamış muhitlere geçişinin, 1914-1918 savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüşüne rağmen hâlâ çözüme kavuşturulmamış pek çok huzursuzluk doğuran meseleye vücud verdiğini tespit ettik. Arap Milletleri, Avrupa Milletleriyle mukayese edildiği zaman ahenkli bir bütün teşkil etmezler. Bunların millet oluşlarıyla ilgili hükümler, batılı politikacıların hatalı görüşlerinden ibarettir.²⁰

Benoist Mechin'in, Başkan Şükrü el-Kuvvetli ile yapmış olduğu görüşme, kanaatimize çok yakın bir fikri ifade etmektedir:

«Siz bu meseleleri, Batı'da muhakeme ediyorsunuz. Bunun sonucunda Suriye, Lübnan, Irak yahut Ürdün'ü Fransa'ya benzer tarihî bütünlüğe kavuşmuş İsviçre, İtalya, İspanya gibi bir birim kabul ediyorsunuz. Bu çıkmaz bir yoldur. Sizin anladığınız manada bir Suriye vatanseverliği, Suriye hükümranlılığı mümkün değildir. Ancak bir tek Arap Milliyetçiliği vardır. Bizim sınırlarımız hudut değildir. Bunlar yaralardır.

18 J. Berque, a.g.e., s. 123.

19 A. Philip, Mısır kalkınma plânının iyileştirilmesi üzerine Doktora dersleri, 1959-60.

20 J. Austruy, Structure économique et civilisation, s. 213.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Versay’da Clemenceau, Lloyd George ve Orlando bizim eğilimlerimizi hesaba katmaksızın, kendi düşüncelerini kabul ettirdiler. Ben bunu, oradaymışım gibi iyi biliyorum. Versay anlaşması Avrupa’da yapıldı. Onun Doğu’da ayakta kalmasını neden istiyorsunuz?»²¹

Bu sosyal bütünün tabiatı ne olursa olsun, Şükrü el-Kuvvetli, millet, imparatorluk, cemaat derken bunu canlandırıyordu.²² Burada sosyolojik olarak, oldukça âhenkli bir yapı vardır ve bir devlet için, onu teşkil eden ve milletlerarası sahnede onu ortaya çıkaran esas problemlerden biri, maddî olarak görülebilir.

İktisatçı için, hiç olmazsa tarihi-sosyal yapının bütünüünün incelenmesi suretiyle İslâm’ı meydana getiren özellikleri ortaya koymak ve bunu, onun iktisâdî gelişmesi için fevkalâde elverişli sonuçlarına ulaştırmak bir gayedir.

Pek çok İslâm tarihçisinin sık sık kaydettikleri gibi, İslâm âlemi tarihinin şâşâalı dönemlerinde geniş bir alana yayılmıştı. İktisâdî hürriyetler ve onların emniyeti temin edilmişti.²³ Fakat bu geniş iktisâdî alanın, İslâm için ifade ettiği iktisâdî gelişme avantajları, bugün sahip olduğu kadar değildi. Gerçekten bir kıta çapında iktisâdî bütünlük mümkün değildi ve bu, ancak çok kısa bir zamandan beri düşünülmektedir. Politik bütünleşme, tarih bakımından, iktisâdî bütünleşmeden önce mümkün oldu. Büyük imparatorlukların kendi Bünyelerindeki dayanışmanın, İmpara-

21 Benoist-Mechin, Un Printemps Arabe, s. 314 vd.

22 Bu konuda Vincent Montell, Les Arabes, que saisje? P.U.F. 1957, s. 105, adlı eserinde şöyle yazıyor: “Bizim görüşümüze göre Batı’dan giren bütün kavramlar İslâmiyet’in sosyolojik gerçeğini açıklamak için yetersizdir. Esasen medeniyetin, kendi bünyesinde ahenkli olan zihniyetini düşünmek, araştırmak lâzımdır. P. Rondot, Destin du proche-Orient, Ed. du Centurion, Paris 1959, s. 117 ve 118’de R. Montagne’in aynı konudaki görüşünü nakleder.

23 M. E. Rabbas şunu işaret ediyor: “İktisâdî hürriyet, diğer bütün imkânlarıyla birlikte yatağını bulmalıdır. Yerleşme hürriyeti, tasarruf yahut yatırım, oturma yahut iş seçme hürriyeti, varlıklarını tam manasıyla uzun asırlar boyunca elde edebilir. İslâm’ın maddî ve manevî bütünlüğü, Müslüman olanlara ve olmayanlara iktisâdî bir alan sağlamaktadır. İslâm’ın fethettiği bütün toprakları, sınır tanımayan bir hareket kadrosu kucakladı.” Theorie des droits de l’homme dans le droit musulman, Revue internationale de droit comparé, Ekim-Kasım, s. 688vd.

torluğu teşkil eden milletlere nazaran daha zayıf olduğunu gösteren sebeplerden biri de budur.²⁴ Sanayi ihtilâli millet çapında olmuştur. Dünyanın iktisadî büyümesi, hiç olmazsa kapitalizm döneminden beri, millî ekonomilerin, kıtalar yahut deniz aşırı hâkimiyetleriyle sağlanmıştır.²⁵ Bugün, büyük üretim merkezlerinin ekonomik alanlarının ihtilâfı ve düzenlenmiş millî arazi alanları büyümektedir. Görünüşte güçlü olduğu zannedilen milletler vardır. Onların, büyük üretim merkezleri yoktur. Bunlar, varlık sebepleriyle gerçekten hükümler olarak bazı hususları tevarüs etmişlerdir.²⁶

Ulaşım, iktisadî yönetim metotları ve haberleşme vasıtalarının gelişmesi, hattâ dünya çapındaki kuvvet münasebetlerinin değişimleri, büyük iktisadî birliklerin hâkimiyeti sonucunu doğurmuştur. AB Devletleri ve Rusya ile geniş bir alanın teorik üstünlükleri fark edilmeye başlanmıştır.²⁷

Geniş alana sahip olmanın iktisadî yönden arz ettiği önemli avantajlar üzerinde, genellikle anlaşmaya varılmıştır. Bu durum bilhassa:

- 1- Üretim faktörlerinin en iyi şekilde dağıtım imkânını,
 - 2- Rekabetin faydalı bir şekilde çoğalmasını,
 - 3- Mümkün olan standartlaşmanın avantajlarını,
 - 4- Dış ekonomilerden en iyi ve en büyük ölçüde istifade etme imkânını,
 - 5- Dışa mümkün olduğu kadar az bağlı olarak iktisadi büyümenin en yüksek şekilde itilmesi imkânını,
 - 6- İktisadî gelişmenin fevkalâde yayılmasını,
- mümkün kılar.

24 Bu konuda Andre Marchal'ın 1959-60 yıllarında Ecole des Hautes Etudes'deki kurları önemlidir.

25 F. Perroux Economie appliquée, Aout-Septembre, 1948, s. 243, "Hâkim ekonomi üzerine makale."

26 F. Perroux. La Coexistence pacifique, 1. Cilt, s. 88 P.U.F. 1959.

27 Bu bakımdan iktisatçılar, milletlerin en yüksek gelişmeye ulaşmasına büyük önem atfederler. 1957 yılında Lizbon'da bu konuyla ilgili bir milletlerarası toplantı düzenlenmiştir. F. Perroux'un, La Coexistence pacifique adlı eserinin 2. cildine bakınız.

«Önemli olan bir milletin aynı hâkimiyet altında çeşitli ve geniş kaynakları toplamış olması ve mâlik olduğu bu geniş arazi içinde, farklı milletlere ve fiyatlara sahip bulunan kaynakları işletip iktisâdî büyüme mekanizmalarını kullanarak, geri kalmış bölgeleri de geliştirmesidir. »²⁸

İslâm'ın sosyo-kültürel yapısı hiç olmazsa bazı kısımlarda, kendini kuvvetle temsil etmekte ve Orta Doğu örneğinde olduğu gibi²⁹ ahenkli bir zihniyet bütünlüğü göstermekte ve geniş bir bütünlenmiş iktisâdî yapı manzarası arz etmektedir. İktisâdî zihniyetin ifade olunan bu bütünlüğü, bu özel durumda iktisâdî bütünlüğü mümkün kılar.

Bu iktisâdî bütünleşme, ilk olarak, esasen mevcut pek çok güçlüğün ortaya çıkardığı engellere rağmen Orta Doğu'da başlamış ve iktisâdî gelişme için, iki avantaj sunmuştur. Öncelikle bu durum, yönetilmiş ve petrol bölgelerinin iktisâdî gelişme merkezlerini teşkil eden yerlerdeki mahallî halkın ihtiyaçlarını tatmin etmek gayesiyle kullanılmıştır.³⁰ Bundan sonra bu durum, iktisâdî olarak vaziyeti iyileştirmeye ve hâkimiyetten kurtulmak için tesirli bir vasıta olmaya yaramıştır. Sömürge ekonomisi devrinde İslâm, bağımlılıktan kurtulma çarelerini arıyor, kendini bularak yeniden kendine sağlam bir durum teminine çalışıyordu.³¹ Bu değişmeler, ekonomik kuvvetlerin dilinde, çağımızın olaylarında ifadesini buldu: Süveyş kanalının millileştirilmesi, bankaların devletleştirilmesi, petrol şirketlerine baskı ve benzeri tedbirler... Öyle görülüyor ki, birliğe giden bir dünyada Araplar, kendilerine has çıkış yolunu arıyor. Fakat «onlarda şimdiye kadar, onların tutumu olaylara tesir eder, olaylar bu tutumu yönetmez. Olmak arzusu, yapmak arzusuna

28 F. Perroux, La Coexistence Pacifique, s. 204.

29 Zihni yapılar konusunda, Structure economique et civilisation, s. 213-214.

30 Gerçekten pek çok halde gelişme bölgeleri, bir millet için, gelişmeyi emen merkezler oldu. İktisâdî gelişmeyi yaymaktan uzak olarak paralel sektörler içerisinde bunlar kötü bir bölünmeye örnek oldu. Revue Tiers monde'da E. Ecederf'nin makalesi.

31 J. Berque, Les d'hier à demain.

galebe çalar. Her hâlükârda bu, önde gider. Bir genişlemenin merak uyandıran görünüşü gerçekte temele dayanan üst yapı ile ilgilidir. Bu hareket önce politik tercihini yapar, sonra sosyal ve iktisâdi içeriğini araştırır. Bir başka deyişle kendisini haklı ve yeterli kılma gayreti içerisine girer.³²

Fakat bu, sömürgecilikten kurtulma analizinde, insan yapısındaki değişmelerin sebepler arasında bulunduğunu ifade etmeliyiz. Asrımızda İslâm'ın bünyesindeki bu tavır alış ve iş tutumundaki değişmeler, iktisâdî gelişme ile ilgili sıhhatli delillerdir.

32 J. Berque, *Les Arabes d'hier a demain* adlı eserinde M. Binnebî'nin *Vocation de L'Islam* adlı eserindeki analizine yaklaşır ve sömürgecilik hâdisesinde Arap Milletlerinin kendilerini sömürge olmaktan kurtaracak gücü bulduklarını ifade eder. Binnebî'ye göre Araplar, vazifelerinin şuuruna vardıkları an, "büyük uyanış"ın vakti gelecek ve onlar haklarını kabul ettireceklerdir.

III. KISIM

MUASIR İSLÂM'DA ZİHNÎ VE NÜFUS YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER, İKTİSÂDÎ GELİŞME PROBLEMİNİ YENİ TERİMLERLE ORTAYA KOYMAYA MÜSAADE ETMEKTEDİR

Çağımızın en önemli olaylarından biri şüphesiz ki Üçüncü Dünya ülkelerindeki ve bilhassa Müslüman memleketlerindeki muhteşem nüfus artışıdır.

Bu nüfus artışının ihtiyaçları karşılanmaya çalışılır; ancak ihtiyaçlar, pek çok halde imkanları aşar. İktisâden az gelişmişlik konusunu inceleyen uzmanların çoğu, bu hususu fakirlik fâsit dairesinin temel sebeplerinden biri olarak görür.³³

İktisâdî gelişme ile ilgili olarak İslâm ülkelerinde üç telâkkiyi önemli görmek lâzımdır:

1- 400 milyon civarında Müslüman vardır.³⁴ Dört insandan birinin Çinli ve altı insandan birinin Müslüman olduğu, günümüz dünyasında bir gerçektir. Bu kütle, müşterek ibadette birleşmekte ve kudretinin ve birliğinin şuuruna varmaktadır. Bu du-

33 Şüphesiz ki nüfus artışının haklı kılınması yolunda birtakım sebepler ve iktisâdî plânda bazı avantajlar bulunabilir. J. M. Albertini, Malthus'a karşı tezini, parlak bir şekilde, şu başlıklı bölümde savundu: «Croissance démographique et développement économique», s. 51-60, C. II.: Science Economique et Développement, Paris, 1957.

34 Dünya, üzerinde, şu andaki Müslümanların sayısı 1,5 milyardır. (Tercüme edenin notu).2009

rum, uzun zamandır İslâm ülkelerini ziyaret edenlerde çarpıcı bir tesir uyandırmaktadır.

Bütün dünyada, 400 milyondan fazla insanın günde beş defa Mekke'ye yönelerek aynı şekilde namaz kılması, her yaprağı canlı olan daire şeklindeki muazzam bir çiçek teşkil eder. Onlar namaz kılariken rükû eder, doğrulur ve tekrar secdeye varırlar. Bu sınırsız denecek kadar çok insanın meydana getirdiği muhteşem manzara açılıp kapanan bir çiçek yaprağı tablosu sunmaktadır. Her gece yaprakları dökülen bu ender çiçek, pek az kıtanın üzerine yığılmış ve fakat müezzinlerin çağrısıyla her sabah yeniden bir araya gelerek birbirlerine ibadet bağlarıyla kenetlenmiş ve Kabe'nin mukaddes merkezinde toplanmıştır.³⁵

Bugün, Orta Doğu'nun bazı yöneticilerini saran heyecan ve büyüklük duygusu, bunların iktisat politikalarını İslâm'ın merkezine yöneltmeleriyle açıklanabilir.³⁶ İslâm'ı hedef aldığını söyleyen bu iktisâdî yönelme gayretinin kısa vadeli kârlılık plânı üzerine eğildiğimizde, bunun uygulamada tamamen itici bir güç olduğunu iddia etmek ve «iktisâdî kalkınma»yı sağlayacak en mükemmel faktörlerden birini teşkil ettiğini tespit mümkün olamamaktadır.³⁷

2- Esasen çok fazla bir doğum nispeti, inkârı mümkün olmayan iktisâdî tehlikeler ifade ediyor ise de, bu durum, iktisâdî gelişme yönünden bir bakıma elverişli bir vaziyet de sağlar. Doğum fazlalığı, halkın yapısını iktisâdî manada faydalı denecek bir yönde değiştirir. İktisaden verimsiz fertleri, ekonomik verimlilik sağlayan insanlara nazaran azaltır. Doğum fazlalığı, aynı zamanda, yaratıcı ve itici bir unsurdur. Yüksek doğum, rolünü, esas itibarıyla iktisâdî gelişme olayının temelinde oynamaktadır.³⁸ Aslında nüfus artışının olumlu sonuçları arasındaki denge, doktoriner değerlendirmelerin işidir. Burada, şu veya bu tezin tarafları olmak, çalışmamızın içine girmez; fakat İslâm'ın iktisâdî geliş-

35 Benoist-Méchin, Un Printemps Arabe, s. 125.

36 Structure économique et civilisation, s. 298 vd.

37 W. W. Rostow, İktisadi gelişme merhaleleri, s. 7.

38 A. Sauvy, De Malthus à Mao Tse tung Plon 1958, A. Piettre, Cours de Licence, 1958-59, s. 430 vd.

mesi için, elverişli yönleri hatırlatmak lâzımdır: İslâm'da nüfus artışı yaklaşık olarak yılda %3 civarındadır.³⁹

İslâm âleminin meseleleri üzerine uzmanlaşmış kişiler, bu yeni nüfus yapısına, İslâm'ın uyanışı içinde yeni bir temel rol tanımakta birleşirler. Louis Massignon, İslâm âlemi yıllığının 1955 nüshasının önsözüne şöyle yazıyordu:

«Müslüman ülkelerdeki nüfus araştırmaları, nüfus yapısının genç olduğunu, ümit dolu bulunduğunu ve rasyonel bir istismar sistemi tarafından alabildiğine sömürülmeye müsaade etmeyecek kadar vatanperver olduğunu göstermektedir. Kararlılıkla çalışırsa, bir gün, Avrupalılardan Hristiyan ve Yahudilerden konsorsiyumları geri alacağını; kendi tabii zenginliklerini, toprağını, kauçuğunu, manganez, petrol, kalay ve bilhassa Singapur, Aden, Süveyş, İstanbul Boğazi ve Tanca gibi milletlerarası kanalları serbestçe işleteceğini bilmektedir.»⁴⁰

Bu fikrin sertliği insanı şaşırtabilir. Ancak J. Berque'in,

«İslâm'da mukavemet hareketi bir gençlik olayıdır. Yabancılar olduğu kadar eskilere de karşıdır.»⁴¹ şeklindeki görüşünü belirtmeden geçemeyeceğiz.

İslâm'da nüfus artışı ile ilgili bu görüş, iktisâdi gelişme perspektiflerinin analizi için önemlidir. Fakat bu konu ile ilgili olarak incelenmesi gerekli bir diğer nokta vardır:⁴² Malthous teorisi hakkında İslâm'ın tutumu...

3- İslâm'ın Malthous'a karşı tavrı mutlak düşmanlık şeklinde değildir. Bu tespitimiz, oldukça yaygın bir kanaatle tezat teşkil edebilir. C. H. Bousquet, Gazzâlî'nin metinlerinden hareket ederek, İslâm'ın kendine has metotlarla doğumların irâdî tahdidine kısmen müsaade ettiği sonucuna vardı.⁴² Esasen Saint-Germes,

39 Birleşmiş Milletler yıllığı.

40 Louis Massignon, Annuaire du monde musulman, P.U.F. 1955, s. 14.

41 Les Arabes d'hier à demain, s. 235.

42 C. H. Bousquet: Islam et la limitation volontaire des naissances, Revue Population, Janvier-Mars 1950, s. 120.

yakınlarda tıbbî muhitlerde yapılan bir anketin sonunda, aynı hususu tespit etti. Müslümanlar, bu konuda, Akdeniz kıyılarında ve Afrika havzasında Avrupalılardan farklı bir tutum içinde değiller. Bilhassa şehirlerin okumuş muhitlerindeki halkta, Malthous'çu bir telâkki vardır. Bundan böyle, eğitim görmüş Müslüman ailelerde, hiç olmazsa şehirlerdeki ailenin hayat seviyesini yükseltmek maksadıyla, kendiliğinden çocuk sayısını azaltmak eğiliminin mevcudiyetini görmüş bulunuyoruz.⁴³

Malthous'un nüfusla ilgili fikri hakkındaki hükmü ne olursa olsun, hatta bizim ifade etmiş olduğumuz bazı analizlerin temsil ve ilgi derecesine itiraz edilebilir olsa dahi, İslâm'ın cinsî hayatla ilgili konuları, -eğer bunlar iktisâdî gelişmeyi olumsuz yönden etkiliyorsa- diğer dinlerden daha fazla kabule hazır olduğu sonucuna varılır. Mısır'da doğum kontrolü ile ilgili yayınlar, bu usullerin Müslümanların dinî şuurlarıyla bağdaşabildiğini göstermiştir. İslâm'ın dinî esaslarının bu uyuşmaya tanıdığı imkân, diğer faktörlerin şartlandığı tavır alışlar içindeki kolay ve hızlı değişmeyi sürükleyebileceğini ifade etmez.

Böylece nüfus itmesi, İslâm'a dinamik bir güç verecek ve iktisâdî gelişmenin zorladığı istikamette yöneltilmeyi mümkün kılacaktır. Şüphesiz ki İslâm'ı saran nüfus problemlerinin kısa zamanda çözüme kavuşturulması gereken güçlüklerini, önemsiz sanmamak lâzımdır. Mükemmel olmasa dahi, mümkün olan bir çözümün elverişli unsurlarını göstermek önemlidir. Bilhassa böyle bir durumda ağır basan eğilimleri tespit etmek lâzımdır.

Esasen, yapının psiko-sosyal değişiklikleri, İslâm âleminde bir nesilden beri, iktisâdî gelişmeyi yeni terimlere dayamayı şart kılmıştır. Günümüzde prensipleri şu şekilde ortaya koymak yeterli değildir: İslâm'ın kaderciliği, Arap'ın yetersiz gayret ve kapasitesi vesaire gibi. Bazı gelişme metotlarının haklı görülebilmesi için, onların belli bir kesimin faydasına olduğu söylenebilir.⁴⁴

43 Saint-Germes, Intervention au congrés des économistes de longue française, Mai 1952, s. 158.

44 Benoist-Méchin, Un Printemps Arabe, s. 121.

Günümüzdeki iktisâdî gelişmenin perspektiflerine İslâm'ın ne sunduğu düşünüüyorsa, İslâm dünyasındaki, zamanımızın getirdiği bazı değişimler tespit olunmalıdır. Hiç olmazsa iki unsur, iktisâdî gelişme için temel görünmektedir: Eşyanın keşfi ve miktarı.

«Kopuş» deyimiyle, çoğu defa Doğu'nun rüyasını gerçekten ayıran tutum ifade edilir. Mâlik Binnebi gibi olan Müslümanlar, düşünce ve eylem arasındaki ayrılığı belirtmekte tereddüt etmezler. Bu ayrılık Müslüman zihniyetindeki ataletin, hiç değilse olayların özü ve onların görüşlerindeki devamlı karışıklığın sebebidir.⁴⁵ Semboldeki gerçeğe itaat ediş ve eşyanın teza-hürü, kısmen Arap dilinin fiile verdiği efsanevî mâna ile bilhassa İslâm'ın ibâdet dili olan Arapça ile daha kolay bir hal almaktadır. Bu durum, uzun zaman İslâm'ın değişmeyen unsurlarından biri telâkki edilir.⁴⁶ Ancak günümüzde, bu sabit dil faktörü değişmektedir.

Günümüzün Arap toplumları eşyanın gerçeğinin şuuruna olumsuz bir tarzda varmaktadır. Onlar, eşyanın şu iki ana unsurunun ifadesi altında, ondan mahrum oluşun şuuruna vardılar: Tabiatın ürünleri ve sanayi mahsulleri. Gerçekten onlar, sanayi seviyesi yönünden içinde bulundukları gecikme sebebiyle, kendi arazilerini tamamen işletemiyorlar. Dış dünya için, çoğunlukla sabit pazarlar halinde kalıyorlar.⁴⁷

Böylesine bir şuur kazanış, analiz plânında çok kuvvetli bir reaksiyona sevketti. Bu reaksiyon o kadar canlıdır ki, bunun aşırı olup olmadığı sorulabilir. Fakat şüphesiz reaksiyonun tamamının yalnızca, tepki teşkil eden aşırılıklardan ibaret olmadığını ve esasen bu aşırı tutumların derin ve köklü sebepleri olan ta-

45 Mâlik Binnebi, *Vocation de L'Islam*, s. 75.

46 Louis Massignon, *Annuaire du monde Musulman*.

47 J. Berque, *Les Arabes d'hier à demain*, s. 57. Günümüzün Arapları, gönüllü muhalifler mecmualardaki makalelerinde, konferanslarda, kongrelerde zaruri, olan objektiflikten uzak, Mevdudi ekolüne mensup denilen ifratçı hislerin içindedirler. Onların buna hakkı var mıdır? Onlar, iddialı oldukları objektivite konusunda mübalâğalı değil midirler? Bilhassa haksız yere, Batılı kavramlar olduğu iddia edilen obje, eşya ve proje kavramları ele alındığında bu tespitimiz teyit bulmaz mı?

vır alışlara karşı gittikleri zaman bir mânası olduğunu ifade etmek gerekir.

Her halükârda bu nazarı karşı oluş, tavırlardaki değişikliklerin pratik sonuçlarını takip eder. Burada eşyanın yeniden keşfi söz konusudur. Bu felsefi plânda da varididir. Araplar tabiatı yeniden keşfediyorlar. Onlar, 1930 yılından beri, teknik plânda, kendi fabrikalarını kurmaya başladılar. Sanat ve zevkte genellikle yalnız ilhamlara dayanmadan, resimde figüratif resme ve edebiyatta realizme geçtikleri görülür. Böylece bir yahut iki nesil içerisinde Araplarda, eşyanın manasının değiştiği tespit olunur. Burada bu savaş daha sertleşerek, bir taraftan onların şahsiyetinin inisiyatifine ve yeni ufuklara ulaşmasına, diğer taraftan da bu aşırılığa tabî olmasına zemin hazırlar. Ancak bu değişmenin bedeli oldukça pahalı oldu. Esasen bu reaksiyoner tutum, şüphesiz bütün yapıyı çevreler ve bazen bütün tesirliliği ile sistemi değiştirir ve insanların hareketlerini, kavramlarını ve tavır alışlarını düzenler.⁴⁸

Buna paralel olarak Araplar, rakamları kullanmayı yeniden öğrendiler. Bu toplumlar, faaliyetlerinde, öncelikle matematik kavramlarını zamana tatbik ettiler.⁴⁹ Nicelik, tekrar sisteme dâhil edildi. Batı'nın iktisâdî güçleri tarafından Osmanlı Orta Doğusunda yapılan ipek yatırımları, Süveyş kanalı şirketinin kapitalist strateji ve hesapları, buna az çok örnek sayılabilir.

Demek ki bu Batı'lı nicelik, kendisine karşı bir «Doğu'lu Nicelik» ortaya çıkarmıştır. Bu Doğu'lu nicelik, işsizlerin hesaplanması, zenginliklerin değerlendirilmesi, ihtiyaçların tahmini yahut gücün hesabı gibi çalışmaları günümüzde aşırı bir şekilde kullanılan istatistik metotlarla ifade etmektedir.

«Batı'nın büyücü çıraklığı, kendi hâkimiyeti altında kendine karşı Doğu'nun nicelikçiliğini tahrik etti.»⁵⁰

İslâm, bu yeni tutumu hesap etmeye ve bunun büyük neticelerini tespitte başladı. Bir hesap işlemi, öncelikle bir fabrika işle-

48 J. Berque, Les Arabes d'hier à demain, s. 62.

49 Mâlik Binnebi, a.g.e., s. 24.

50 J. Berque, Les Arabes d'hier à demain, s. 63.

midir.⁵¹ Fakat bu, sebeplerin bir karşı hareketidir ve büyük değişikliklerin ifadesidir.

Bunları rakamlaştırmak, tehlikeden kurtulmuş olmayı ifade etmez. Rakamlaştırma mevcut gerçeği eritebilir ve yeni bir duruma sürükleme sonucunu verebilir. Böylece Arap sosyolojisinin ilk denemelerinde, Sorokin'in Amerikan sosyolojisindeki yaklaşıma benzer sonuca ulaşılır.⁵²

Şimdi bilebildiğimiz bu tehlikelerin çareleri de vardır. Ve bu, doğrudan doğruya bir araştırma içerisinde değer ifade eden bir manaya sahiptir. Bunun hesapları, İslâm'ın kendisine has bir iktisâdî gelişme içerisinde pazara açılmayı arzu eden yapısına gayret veren bir unsur olarak ele alınmalıdır.⁵³

Çoğunlukla ilgi duyulan, buraya kadar hatırlatılmış fakat zarurî olarak sınırlı ve yetersiz İslâm toplumuna ait yüzlerde şu husus iyice belirmiştir ki, İslâm'ın durumu, uzun bir alışkanlık sonunda ortaya çıkan gelişmenin zarurî taleplerinin ifadesi kadar kötü değildir ve bu vaziyet, bazen yabancıyı İslâm'ın gelişmesinin kolay bir iş olduğu düşüncesine, sevk eder.

İslâm'ın iktisâdî gelişme şanslarının objektif analizi, birbiri kadar eşit şekilde tahrib edici şu iki hatadan sakınmalıdır:

1- Önce, İslâm'ın sabit bazı çizgilerini olgunlaşmamış kabul etmek, onu, bütünüyle iktisâdî gelişmeye ehliyetsiz kılacaktır. İslâm hakkındaki bu sabit telâkkiler, peşin hükümler, ancak bir karikatür ve özü bozmaya yönelmiş görüş niteliğindedir. Fakat ne yazık ki bu konularda bilgi sahibi olmayan iktisatçı için yapacağı analize esas teşkil eder.

51 H. Guittou, Statistique et économetrie, Precis Dalloz 1959. s. 110.

52 Çoğunlukla "İnceleme soru sormaktır; soru hesaptır; iktisâdî oluşun sonuçları hangi yöndedir? İhtiyaçları vaktinden önce tatmin gücü kazanmak, güç ve gerçek rengi altında çok canlı istatistiklere sahip olmak..." J. Berque, s. 67.

53 "Arapların bu arzusu, ihtirasla hesaplanmaya, ölçmeye, miktarını tespitte yönelmiştir. Ve bu arada hem bir kısmî akılcılığı bildirmek, hem de eşyayı tanımayı bilmek vardır. Sayı henüz metafiziktir. Eşyalar ve varlıklar üzerinde bir hâkimiyet kurabilmek, temel yapıyı şekillendiren eski ilâhiyatçı ve mantıkçıların esaslarını yeniden ortaya koymak ve bunlardaki yaratıcı nikbinliğin sırrına varmakla mümkündür." J. Berque, s. 66.

2- İkinci olarak, henüz iktisâdî plânda geri kalmış medeniyetleri geliştirebilecek uluslararası değeri olan saf bir çözüm şeklinin varlığını iddia ederek, bunun onlara kendi hususiyetlerini ve diğer hükümlerinin özünü kaybettirmeyeceğini ileri sürmek hayalidir.⁵⁴

Mümkün olan bütün büyüme modelleri, gerçekten, aynı şekilde İslâm'ın durumuna elverişli değildir. Burada, mevcut gelişme modelleri yahut ilerde yaratılacaklar arasında İslâm'ın emellerine ve onun kendine has dinamizmine cevap verebilecek olanını bulmak lâzımdır.

İşte bu sebeple biz, şimdiye kadar Batı'dan alınmış büyüme modellerinin neden İslâm'a uygun olmadığını tespit için, bu eserin üçüncü bölümünde İslâm'ı güçlendirecek iktisâdî gelişmeye şimdiden yön verecek usul ve idareleri araştırmak istiyoruz.

54 Bu konunun daha geniş gelişmişlik şekilleri için bakınız: J. Austruy, "Mecburi bir iktisâdî büyüme şekli var imdir?" Revue d'Economie politique, Jan Fevrier, 1961.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'IN BATI EKONOMİK BÜYÜME MODELLERİNE UYGUN OLMAYIŞI

Kapitalist ve Komünist sistemin farklı ifadelerine rağmen, bu iki sistemin iktisâdî büyümeyi tayin eden ve yöneten prensiplerinin oldukça benzerlik arz ettiği ortaya konulmuştur.¹

Bu prensipler, insanın, hareketiyle değişeceğine inanan ve onun, tabiat üzerindeki gücüne inanç duyan ve bu anlayışı geliştiren Batı felsefesinin müşterek ifadesidir. Toynbee bu konuda şöyle yazıyordu:

“Aşağıdaki olay hakkında hüküm vermekten kaçınmanın mümkün olmadığı inancındayım: Lenin ve Stalin’e göre İncil, ilhamını Batı’dan almıştır. Öyle ki, Pierre ve Alexandre’ın telâkkisinin aynısıdır.”²

Her iki sistemde büyüme modeli, insanın kâinat içerisindeki rolüne iradî bir bakışla tespit edilmiştir. Bu telâkki tarzı, Batı medeniyetinin sunduğu sosyolojik durumu içerisinde, insanın ve kâinatın nihaî kaderiyle anlam kazanan refah ve güce dayalı eğilimleri ifade eder.³

1 F. Perroux’un güzel incelemesi: La Coexistence Pacifique, R.U.F. Paris 1959, bilhassa s. 179 vd.

2 A. Toynbee, La Civilisation a l’épreuve s. 122.

3 Bu kavrama André Piettre’nin verdiği mâna için bk.: “Bir rejimde işgal konuları ve ekonomik faaliyetler, örf ve âdetin hâkimiyeti altındadır; burada,

Bir Müslüman düşünöre göre, Avrupa dehası, esas itibariyle insanın yaşadığı toprakla birlikte orijinal senteziyle izah edilir. Bu, *“yerleşik bir hayatın emel ve şartlarına cevap verirken fertlerin bütünlenmesidir.”*⁴ Burada, toprağa bağlı bir toplumun fayda telâkkisinin derin manası vardır. Bu toplumun sabit yatınlığı sebebiyle eksiği olan dinamizmi, ilk defa Hristiyanlık ve Kartezyen felsefe getirmiştir. Bunu takiben bu toplumun gelişmesini itecek sanayi büyümesini tesirli bir şekilde bütünleyebilmek için, temel olan faaliyetleri Taylorizm sağlamıştır.

İslâm dünyası, Batı’da olduğu gibi topraktan beslenmedi. Çünkü toprak onu beslemeye yetersizdi. Fakat geçimini hayvancılıktan sağladı. Bu toprak yapısı, ona çoban, göçebe ve savaşçı bir karakter verdi.

*“Dünya neticede, fertlerde atomize olmuştur. Müslüman, maddenin tesirli gücünden habersiz olmakla ve yardımlaşmayı bilmeyen faziletsizlerin dünyasında yaşamakla beraber, konuksever, cömertlikten şeref duyan, gururlu olmayı, şiir ve atı seven kimsedir.”*⁵

Bu karşılıklı durum, biraz şeklidir. Şüphesiz tam mânasıyla mükemmel de değildir. Zaten mükemmel olması da düşünülemez. Bununla beraber bu açıklama, Batı’lı komşu büyüme modellerinin ve bu tip bir dünya görüşünün, neden Müslüman toplumuna uymadığını, İslâm’la şahsiyetini bulan topluma cevap vermediğini ortaya koymuştur.

Bu intibaksızlık, olaylarla tahkik ve tespit edilmiştir.

servet hiyerarşisi, her şeyden çok sosyal yapıya hâkimdir.” Les trois âges de l’économie Paris. 1955, s. 54.

- 4 Mâlik Binnebî, Vocation de l’Islam, s. 36 vd.; R. Gendarme, L’économie de l’Algérie, A. Coiin 1959, s. 128: «Aynı şekilde az gelişmiş ülkelerde halkın çoğunluğuna, iktisat politikasının büyük prensiplerinden olan refah ve işin, ne ifade ettiği sorulabilir. Cevap, bunların onlar için hiçbir mâna ifade etmediği şeklindedir. Zira bu insan, iktisâdî verilerin, dinî ve sosyal verilere göre daha az yer tuttuğu, tamamen farklı bir yapıda şartlanmışır.”
- 5 Mâlik Binnebî, a.g.e., s. 37; aynı şekilde De Planhol, Le Monde islamique surtout, s. 45 vd.

Bu durum oldukça kolay bir şekilde kapitalist farklılıkları ortaya koyduğu gibi, Sovyet farklılıklarını da ortaya çıkararak Batı'lı iktisâdî bünyeyi açıklığa kavuşturur.⁶

6 Popnbee, La civilisation à l'épreuve, s. 239'da şöyle yazıyor: "Ruslar geçen asrın Batılı sosyal bir felsefesi olan Marxizm'e adapte oldular. Marksizm, bizim kesinlikle tespit edeceğimiz şekilde Hristiyanlığın bir dalâlet mezhebidir. Hristiyanlığın kitabından sökülmüş bir yaprağın, sanki İncil'in bütünü imiş gibi tefsir edilmiş hâlidir. Ruslar, Batı'nın bu sapık; dinine şiddet ve cebirle teslim oldular. Ruslar bunu kendilerine göre değiştirdiler ve şimdi biz onu, bir hücum taktiği olarak görüyoruz. Bu karşı taarruzun ilk darbesidir. Batı'nın karşısındadır. Fakat Komünizm şekli altındaki bu sert Rus cevabı, bir gün, Batı'nın savunmasını Sağlamak için Ruslardan çok daha güçlü bir medeniyeti temsil eden Hindistan ve Çin'in kendi çevrelerinden verecekleri cevabı tahrik edebilir. Bu düşünce tarzı, şüphesiz ki İslâm'ın yeniden doğuşuna da tatbik edilebilir.

(*) Biz burada, Structure économique et civilisation, s. 245-252'de J. Berque'in daha önce geliştirmiş olduğu fikirleri tekrar ele alalım. R. Gendarme, L'ÉGO-nomie de l'Algérie, s. 125 vd.'de ileri sürdüğü fikirler, geniş ölçüde, bizini Paris Hukuk ve İktisâdî İlimler Fakültesine 1956 yılında sunduğumuz hipoteallerin tasdiki görünmektedir.

I. KISIM

İSLÂMÎ ZİHNİYET KAPİTALİST GELİŞMEYE ELVERİŞLİ DEĞİLDİR

Gerçekten İslâm'ın kalkınma zihniyetinin, iktisâdî gelişmenin teşebbüse dayalı olduğu yolundaki kapitalist telâkki ve Suchumpeter'in haklı olarak Kapitalist sistem içinde temel olduğuna inandığı dinamik bir müteşebbisler sınıfının varlığı ile uyuşması çok güçtür. İslâmî zihniyet, pek çok sebeplerden dolayı Kapitalizme karşıdır.

I. PSİKOLOJİK ENGELLER

İlk engel, kapitalist sistemde görülen ferdî şahsiyetin serbest gelişmesi yolundaki anlayıştır. Bilindiği gibi İslâm'da ve Kur'an'da pek çok kere, esas itibariyle mülkiyet hakkının şekli olarak tanındığı bildirilmiştir.

Fakat bu durum, ferdî şahsiyetin tekâmülüne elverişli bir insan vasatı yaratmaya ve ferdî teşebbüsün gelişmesine kifayet etmez. Bunların yanında belli bir ahlâkî hürriyet de lâzımdır. Hâlbuki Müslüman, uzun zaman pek çok kuvvete tâbi olmuş ve bunlar, sıkı bir şekilde onun şahsiyetini sınırlandırarak ihlâl etmiştir:

1- İlk sırada Allah yer alır. İslâm itaat demektir. Gerçekten sâdık bir Müslümanla Allah arasındaki durum, Hıristiyanla onun Allah'ı arasındaki münasebet gibi değildir.⁷

7 F. Gauthier, Moeurs et coutumes des musulmans, Payot s. 17.

Bu zihniyeti Abdulcelîl aşağıdaki şekilde tespit etti:

«Bütünıyla Kur'an'ın içindeki sufîyâne ve içten deruni âleme ait elemanlar "Müslüman" kavramıyla tarafsızlaştırılmış olmuş yahut hiç olmazsa frenlenmiştir. Böylece kısmî bir ilâhî varlıkla bütünlenme, ihsanla birleşme imkânı ortadan kaldırılmıştır.»⁸

Bunun sonucu Allah, mutlak şekilde yanına varılmaz olmuştur. Esasen insanın idrak kapasitesi ile Allah'ın künhüne varmak mümkün değildir ve aynı zamanda O, İlm-i Kü'l'dür; her yerde hazır ve nazırdır; her yerde vâir olan yalnız O'dur. Bu sebepten insan için «yaratıcı» denemez ve ne olursa olsun, onun kendi fiilini kendisinin yaratması mümkün değildir. «Yaratmak» ilâhî bir harekettir. Hiçbir yaratık, böyle bir fiile iştirak edemez. Eylemde, düşüncede ve sanatta yaratıcılık mukaddes bir nitelik taşıır. Bu ise, neticede şirke götürür. Aynı zamanda Müslüman düşünürleri ister istemez, yaratıklardaki ikinci bir sebep netice mü-nasebetini kabule yanaşmayacaklar mıdır?⁹

2 — Ümmet:¹⁰ Eğer Müslüman, kendisini sağlam ve derin bir bağla ümmetin bütün üyeleriyle birleşmiş kabul ediyorsa, o aynı zamanda korkunç bir "sosyal baskıya maruzdur." İcra'nın hukuktaki önemi bilinmektedir. Hukukçu ve ilâhiyatçılar, İslâmî cemaati temsil ediş hususunda icmâl kesin hüküm olarak kabul ederler. Fakat pratik plânda bu sosyal baskı, kendisini sert bir şekilde hissettirir. Her zaman ve her yerde, dayak müdahalesi olmasa

8 El-İrşâdu'l-Harameyn, Luciani'den tercüme. Bu Eş'arî akidesini aksettirir; bilhassa s. 39-79. Abdulcevad Centre Richelieu'de verdiği konferanslarında, aksi görüşü savunmuş ve İslâmiyette mümini Allah'ına yaklaştıran bağların, Hristiyanlık Hristiyan'ı Allah'ıyla birleştiren bağlara yakın olduğunu iddia ve ısrar etmiştir: "İslâmiyet'te beşer ve Rab arasındaki irtibatsızlığın bütün- nûyle olmadığını ve Papas Hayek'in bu görüşünü red etmek için İsa'dan bahsedene pek çok Kur'an âyetini zikreder." Bunları, Prof. V. Berger-Vachon'un daktilo metinlerinden, s. 10 vd.'dan naklediyoruz.

9 Gauthier, a.g.e., s. 17.

10 Ümmet için bk.: Milliot, a.g.e., s. 32 vd.; H Lammens, L'Islam croyances et institutions; Louis Massignon, L'umma et ses synonymes nation de «com-munaute sociale» en islam, Revue des Etudes Islamiques, 1941-1946, s. 151-157.

bile, bir Müslüman diğerlerinin gözlerinin, kendi üstünde olduğunu bilir ve cihanşümul takbihin sessiz kudreti, harikulade müessirdir. Bir Lâtin için, Müslümanların, yabancı ürünlerini boykottaki başarıyı ve hatta Avrupa'daki uzun ikametleri sırasında bize ifade ettikleri büyük dinî şüphelere rağmen, kendi dindaşlarının önünde Kuran'ın hükümlerine riayet hususundaki titiz ve korkulu tutumlarını anlamak oldukça güçtür.¹¹

3- Miras: Müslüman'ın toprakla olan bağı zayıftır. Fakat o, aile bağlarını çok kuvvetli bir şekilde hisseder ve bizimkinden çok farklıdır. Müslüman memleketlerinde kutsallık verasetlidir. Aristokrat asaleti ile kutsallık kavramları arasında birlik vardır.¹² Müslüman, atalarının kaderini taşır. Eğer İslâm kastlarından bahsedilmiyorsa da, İslâm toplumunda verasetin ağırlığı kendisini hissettirir. Amerikalıların «kendini yapan adam» kavramının sosyal rolü, Müslüman'ın bakış açısının dışındadır. Hâlbuki bu Amerikan zihniyeti, insanın kaderini kendisine yaptırır.

Baba adıyla anılma, İslâm toplumu için ferdiyetçiliğin gelişmesi yönünden diğer bir aleyhte faktördür.

Böylece her Müslüman, içinde bulunduğu itaat ve tâbi olma halinin, ferdiyetçiliğin gelişmesi yönünden ortaya çıkardığı güçlük anlaşılır ve bizim, daha önce açıklamış olduğumuz, kapitalist gelişmede müteşebbisin rolü konusundaki görüşümüz İslâm toplumu yönünden karşılıksız kalmış olur. Nitekim Schumpeter, müteşebbisin rolünün Batı Kapitalizminin doğuş ve gelişmesinde, oynamış olduğu rolün ağırlığını mükemmelen aydınlığa çıkarmıştır. Müteşebbis, pratik olarak İslâm'da mevcut değildir.

11 Mutezile mezhebi mütefekkirlerinin, insanın fiille-rinin yaradılışı ile ilgili hükümleri, İmamul-Harameyn'in el-irşâd adlı eserinde çok sert bir şekil-de red edilerek çürütülmüştür. Bu eser, an'anevî sünni telâkkiyi hâvidir. J. D. Luciani'nin tercüme-si, Paris 1938 baskısı, üçüncü bölümde, tekrar gü-nümüzün modern okullarında meydana çıkan, Mutezile'nin analiz gayretine döneceğiz. Aynı şekilde bakınız: de Planhol, Le Monde Islamique, Essai de géographie religieuse, s. 60 vd. Burada, domuz eti ve alkollü içkilerle ilgili dinî yasaklara ait "icmâ-i ümmet" in müeyyideleri gösterilmektedir.

12 Gauthier, a.g.e., s. 14.

Başka bir deyişle müteşebbis, ancak, büyük çoğunluğu yabancıların ellerinde bulunan sanayi kesiminde, hükümetlerin itici gayretlerine rağmen, bilhassa zenginler sermayelerini sanayi yatırımlarına yöneltmeyi nefretle karşıladıklarından, henüz yeni vücut bulmaktadır.¹³ Fakat ferdi teşebbüs yetersizliğinin İslâm anlayışından ileri gelen diğer sebepleri bulunabilir.

13 Günümüzde Mısır'ın hali böyledir. Bu durum, arazi alımına tahsis edilmiş sermayelerin reformdan sonra kullanılmaya elverişli hale gelmesine rağmen böyledir. J. Berque'in, a.g.e., s. 74 vd.'de yer alan Arap sermaye birikiminin sağlanması yolundaki fazla bedbin olmayan gayretlere ait tablosu da, bu hususu gösterir. Bizim bu sayfaları yazdığımız zamana göre Prof. Berque'nin incelemeleri geride kalmıştır ve dünya değişmiştir. Bu incelememizin üçüncü bölümünde, çağımızın İslâm dünyasının yeni imkânlarını inceleyeceğiz.

II. KISIM

SOSYOLOJİK ENGELLER OYUN VE MACERA ZİHNİYETİNE KARŞI OLUŞ

***“Hiçbir ümmet, kendi süresini ne
çabuklaştırabilir ve ne de geciktirebilir.”***

(Mü'münûn: XXIII/43)

Arapların hayal gücünden mahrum oldukları söylenemez. Bu hayal gücünden, Şark'ın yaratıcı zenginliğinden habersiz olabilmek için, çok iyi bilinen, «*Binbir Gece Masallarını*» unutmuş olmak lâzımdır. Fakat bu alanda Hz. Peygamber'in örnek şahsiyeti, fevkalâde dikkate şayandır. Mademki Allah,

«Her insanın boynuna işlediklerini dolarız...» (İsrâ: XVII/14) demektedir.

O halde Müslüman, mukadderatını değiştiremeyeceğinin şurundadır ve dolayısıyla bir hayal dünyasına kaçmak tek çaredir.

«Gide, yazısında şu hususa dikkati çekiyor: Müslümanlar kumar vs. gibi oyunu tanımazlar, onun yerine gizli hazinelerin keşfini, yani şiir ve ticarî medeniyetlerin macerasını ikâme ederler.»¹⁴

1-Vesilecilik: Fakat kaderden kaçış, edebiyat alanında mümkün ise de, iktisat alanında mümkün değildir. İslâm tarihinin bir döneminde, teşebbüslere, İslâm'a has olan bu vesilecilik hükmedildi:

14 Simone de Beauvoir'den naklen: Le deuxième sexe, C. II, s. 240.

“Allah kurtarmak istediğine yardım eder, kaybetmek istediğini terk eder.”

Bu duygu, dinamik hamleleri cesaretsiz kılan, İslâm sanat eserleri¹⁵ ve müesseselerini hayatla sınırlandıran karakter yapısını kısmen izah eder. Böyle iktisâdî meşgalelerin çok kısa süreli oluşu kendiliğinden anlaşılır.¹⁶

2- Oyunların yasaklanması: Esasen şans oyunlarının yasaklanmasına saygı duyulması, Müslümanları kaybetme zevkin-den mahrum kılmıştır. Şurası muhtemeldir ki şans oyunlarına uygulanan Kur'an'daki ayıplama, Müslüman memleketlerin gelişmesinde, gayesi yalnızca kazanç sağlamak olan sermaye şirketlerinin oynamış oldukları yetersiz rolü açıklayan temel sebeplerden oldu. Nitekim;

“Sermaye iş ortakları ve yaşlı kimselerin vakıf kurma gayretleri”¹⁷ bunların boşluğunu, yetersiz bir şekilde doldurdu.

3- Derûnî Savaş Yokluğu: Nihayet İslâm âleminin Batı'dan farklı derûnî savaş zihniyetindedir. Derûnî savaş anlayışı Hristiyanlık tarafından geliştirilmiş ve «*kendi sonu için bizzat kendisinin dinamik olması*» prensibiyle ifadesini bulmuştur.¹⁸

15 Gauthier, a.g.e., s. 50.

16 Krş.: de Planhol, a.g.e., s. 28: «Malzemelerin mukavemetsiz olması, maddî dayanışmanın, ferdîyetçiliğin yokluğunun delilleridir. Taş eve gelince eb-dilik kazanır. Bu tarz yapı Akdeniz havzasının şehir hayatının ifadesidir. Bu-rada kendisinden sonra asırların geleceği şuuru mevcuttur.» Bu konuyu ele alınca, günümüzde bu tefsir şeklinin mümkün olan tek biçim olup olmadığ-ını, kendimizden soruyoruz. Burada aynı şekilde, sürekli zaman için inşa-ata karşı belli bir dinamizmin muhalefetini ifade eden tutum da görülebilir. Bu, geleceğin bakış açısındaki çabuk inşa eden ve fakat önemli olmayan bir zamanı esas alan görüşle, ebediyet için inşa etmeyi gaye edinen bakış arasın-daki muhalefet. 1939-1945 harbinden sonra, Alman ve Fransız yeniden inşa metodlarında A. Piettre'nin L'Economie Allemande Contemporaine, Paris 1952 baskılı eserinde işaret ettiği gibi aynen mevcuttur.

17 R. Charles, Le droit musulman, s. 87.

18 Pellegrin, L'Islam dans le monde, s. 60. Bu görüş, bugün bize kabil-i mûna-kaşa görünmektedir: Kur'an'da gayrete teşvik vardır. Tevekkülün ön plâna geçmesi, çöküş devrinden gelen bir ananedir.

“İslâm, feragat unsurlarını kendi üzerinde taşıyan felsefî doktrin olduğuna göre, bu yoldaki psikolojik eğilimler ancak geliştirilebilir. Herkesin kaderinde yazılı olan tevekkül, yalnızca herkesin hırsına mâni olmakla kalmaz, aynı zamanda bu hırsın ölçüsünü de sınırlandırır.»

İlk günah telâkkisinin yokluğu, Müslümanı, bizzat kendi üzerinde noksanlarını tamamlamak ve bu yolda gayret sarf etmek zaruretinden beri kılar. Modern bir kavram kullanılarak denilebilir ki, o, Faustien veya Prométhéen değildir. Aksine Müslüman iyi olduğu kadar, kötü olan ama kötülüğün ağır bastığı bu dünyada yalnızca semavî hayatın geleceği günü bekler.

«Semavî âlemde, bütün dünya nimetlerinin çok bol bir şekilde imân sahiplerine dağıtılacağı hususunda Kur'an'ın teminatı vardır. Çoğunlukla Müslümanların az gayrete sevk eden bu tutumun zihnî yapısı, bu şekilde açıklanabilir.»¹⁹

Böylece İslâm, ferdiyetçiliğe az elverişli yapısıyla, açıkça Batı ekonomik ihtilâlinin temeli olan güçlü olma iradesi, refah arzusu, risk hırsından meydana gelen kapitalist zihniyete düşmandır. Bu düşmanlık, yalnızca bir ahlâk telâkkisinde değil ve fakat aynı zamanda Kur'an'da da yer almıştır.

III. MÜESSESEVÎ ENGELLER

İslâmiyet'te, kapitalizmin gelişmesine engel teşkil eden prensipler arasında şu dört unsuru ele almakta fayda vardır:

1- Faiz (ribâ)'ın yasak edilmesi: Bu yasak, İslamiyet'in nazarı eşitlik prensibinin sonuçlarından biridir ve tıpkı zamanının yalnızca Allah'a ait olduğu, satın alınamayacağı ve paranın da

19 Pek çok sefer zikrettiğimiz J. Berque'in Les Arabes d'hier à demain; Ed. de Seuil, 1960 adlı eserinde ifade edildiği üzere: İslâm sermayenin kendiliğinden nemalanmasından şüphelendiği gibi, tesadüften de şüphelenir. Büyüme, nemalanma (çoğalma), Müslüman'ın gözlerinde tehlikeli bir şekil de seyreder. Yalnızca ilâhî vergilendirme olan zekât, her halükârda tek yeniden satılma yoludur, İslâm, nemalanmayı sıkı bir şekilde sınırlandırmak istemektedir., a.g.e., s. 54

bizzat üretken olmadığı yolundaki Hristiyan inancında görülen yasak gibidir.

Fakat fark şuradadır. Avrupa'da tatbik edilen faizli ödünç, onu kaldıran kiliseden evvel, alışılmış bir muamele idi. İslâmîyet'e gelince, Kuran'daki hükmü tedvin edebilecek ehliyetteki hukukçularına rağmen, bu yasak, tatbikatta muhafaza edildi. Esasen bu yasak, fevkalâde iyi bir şekilde konulmuştur. Ancak Şark'lı borçluların ihtiyatsızlığı, müesseseyi istismar ve yıkıma çeviriyordu.²⁰

Burada, oyun ve tesadüf mukavelelerinin (ğarar) kanuna aykırı hareketlerini de ilâve etmek yerinde olur.

“Çalışma ile meşruluk kazanmamış gelirler, gayri ahlâkî kabul edilmiş ve ihtiyatsız oyuncuların bu zararlarından korunmaları benimsenmiştir.”

R. Charles'ın da dediği gibi;

“İslâm'da para kapitalizmi çok sınırlı olacaktır. Bir başka deyişle reform hareketinden sonraki Prüten İngiltere'de farkı, iktisâdî refah cazibesi önünde asla dinden feragat kabul edilmemiş olmasıdır.”²¹

20 R. Charles, a.g.e., s. 86. Louis Millot'un bir sayfası bu yatkınlığı açıklığa kavuşturmaktadır: Teşebbüsler, sınırsız kazanç hırsının canlandırdığı menfaat sağlamak gayesiyle para kaybetme riski üzerine kurulur. Halbuki İslâm dünyasında kazanç sınırlı tutulmuştur. İnsan, işin akımına kendini tahsis eder ve rakiplerinin, karşısına çıkardıkları bütün engelleri aşarken kâr biriktirir. Antik çağdaki Hristiyanlıkta olduğu gibi, bütün Ortaçağ boyunca kapitalist nasıl izale bir halde kalmış ise, İslâm'da aynı hal mevcuttur. Kapitalist imte Avrupa'da Rönesans ve reformun manevî ihtilalleriyle birleşir. 19. Asırdaki zaferine kadar kesintisiz şekilde büyümesine devam eder. 16. Asırdaki büyük maceraya, teşebbüs esprisi ve keşifler çağını tespit eden tüccarların hamleleriyle Ortaçağın an'anelerini önemsemeyiz; Luther'in zamanında ve Calven'in İncil'inde protestan memleketlerde faize karşı mevcut olan öfke değişmeye başlar. Bilhassa İngiltere'de dinî, iktisâdî, politik değişmeler yeni bir atmosfer meydana getirir. Prütenlerin ilk reformundan bir asır sonra iktisâdî faaliyet, bütün tesirsiz vasilerinden kurtulur. İslâm, iktisâdî faaliyet üzerindeki dinin nazarı üstünlüğünden vazgeçme imkânını asla kabul etmemiş; sosyal hukuk, İslâm Hukukçuları tarafından ele alınmış; ideal kanununu insanların tatbikatına göre değiştirmeyi kabul etmemiştir. İslâm, insanların dizginini para ile gevşetmemiştir. a.g.e., s. 647.

21 R. Charles, Le droit musulman, s. 86.

Faize isnat edilen ezicilik, modern Müslüman memleketlerde tamamen kaybolmamıştır. Buna, büyük mülk sahibi bir Mısırlı'nın «Kur'an'ın Kanununa» tecavüz etmemek için faizsiz ve fakat gösterişli bir tarzda şahıslara ve bankalara sermaye vermek şeklindeki durumu örnek gösterilebilir.

2- Meslekî Teşekküller: L. Massignon'un işaret ettiği gibi, zanaatkârlar ve tüccarlar, İslâm'ın yayılmasında çok aktif bir rol oynadılar. Bu yayılma, büyük ticaret ve deniz nakliyat şirketlerinin Avrupa'da kapitalist sermayenin doğuşunda oynamış oldukları rolle asla mukayese edilemez, denilebilir ki, antik çağda bütün Araplar tüccardır.²² Fakat bilhassa şunu da ilâve etmek lâzımdır, bunlar, küçük ticaret erbabı idiler.

Meslekler, meslekî birlikler içerisinde mensuplarını işsizliğe ve rekabete karşı korumak maksadıyla teşkilâtlanmışlardır.

Esasen İslâm, «dürüst fiyat» doktrinini inşa ederek, alıcı ve satıcı arasında kardeşlik münasebetlerine yer vermiştir.²³

Kur'an, şüpheli bir madde ihtiva eden satışları ve bunun sonucunda hile ihtimalini, (*kıtlık hali hariç*) narh koymayı ve pazarlığı yasak etti.

Bu sonuncu hüküm, zamanımızda unutulmuşu benziyor. Arap memleketlerinin çoğunda (*pazarlık bir yabancıyla alışverişte özel bir karakter arz eder; çünkü bu durumda bir gayri Müslim aldatmak bahse konudur*) mesleklerin, esnaf birlikleri şeklinde teşkilâtı devam etmektedir. Bir pazar ziyaret edildiği zaman, kapitalist firma organizasyonunun buraya nasıl girebileceğini, insan kendi kendine sorar.

22 Strabon, Muhammed Esad Bey'den naklen Mahomet, s. 38.

23 X. de Planhol bu konuda ısrarla şöyle yazmaktadır: Tespit edilmiş fiyat yokluğu ve Şark'ın ticarî âdetleri içerisindeki pazarlık, devamlı bir şekilde meslekî bir arada bulunmayı sağlamak, alıcı için rekabet garantisi teminine dayanır. a.g.e., s. 45. Aynı yazar, şu hususa dikkati çekiyor: «Toprakların devletleştirilmesi sistemi, Osmanlı Türkleri tarafından en ince teferruatına kadar götürüldü. Bu sistem, tarım toplumunun ferdiyetçi organizasyonu için hasis davranıyordu. Ayrıca, kapitalist teşebbüsün ana temellerinden olan ferdi mülkiyete ait büyük arazi işletmeciliğine yer vermiyordu. a.g.e., s. 52.

3- Bazı müesseselerin kolektivist karakteri: Sayısız denecek kadar çok tahdit, İslâmî mülkiyetten mahrumiyeti karakterize eder. Kolektif mülkiyetin bu önemi, vakıflar yahut habûs şeklinde resmî bir şahsa verilmiş kontrol yetkisi altında ihmal edilmeyecek bir güce ulaşır.²⁴ Fakat burada, bilhassa İslâm'da sadakanın önemi üzerinde ısrar etmek lâzımdır. Bu Müslüman için sadaka, yalnızca ahlâki bir vazife değil, aynı zamanda ilâhî kanunun hükmüdür. Müslüman, gelirinin fazlasını fakirlere ve imkân sahibi olmayanlara dağıtmalıdır.

Günümüzde devlet, zekâtın tabiatındaki faydayı değiştirmiş ise de, ferdî merhamet, kuvvetli bir şekilde uygulama alanı bulur. Kazancın tekrar dağılımı, böylece önemli derecede yeniden kıymet yaratmaya yönelir. Zayıf ortalama gelir, küçük sayıdaki zenginler ve Arap memleketlerinin karakteristiği olan dilencilerin çokluğu düşünülürse, bütün bu dilencilerin yaşamak için ellere geçen miktarın tespiti, insanı ancak hayrete düşürür. Bu sebeple, C. Lévi-Strauss'un Müslüman kardeşliği hakkında mevcut olan eşsizliğin tasdiki yolundaki fikri bize sert gelmektedir. Aksine biz, İslâm'ın gelişmesini kolaylaştırmak için ele alınacak metotlarla ilgili bir incelemede, merhametin önemini hesaba katmak gerektiği düşüncesindeyiz. Zira merhamet, pek çok yönden, bir tekrar dağıtım aracı fonksiyonu ifa etmektedir:

— Bu yeniden dağıtım mekanizmasıyla, çoğaltma faktörü ekonominin bünyesinde görünmeyen bir şekilde artmaktadır.

— Psiko-sosyal plânda, oldukça iyi belli bir denge, böylece elde edilmiştir.

Bu konuda şekil değiştirmiş işsizlikten bir çırpıda bahsetmek yerine «sonucu kişinin» prodüktivitesinin marjinal verimliliğinin hemen hiç yahut sıfırın altında olduğu söylenebilir. Fakat P. Fromont'un ifadesiyle;

“Az gelişmiş ülkelerin çoğunluğunda, çok sayıda insanın tarım kesiminde gizli işsizlik şeklinde yaşa-

24 Bu hususta Kuzey Afrika'daki Fransız Kanununun müdahalesini kaydetmekte fayda vardır. Kanun taksime imkân tanımamasına rağmen, toprakların çoğunluğu kolektif mülkiyet halinde kalmıştır.

dığı müşahade edilir. Bunun sonucu, sanayinin muhtaç olduğu el emeğini sağlamak üzere, nüfus yoğunluğu olan kırsal bölgesinden fazla nüfusun çekilmesi düşünülebilir. Bu tespit şu hususu unutturmaktadır: Tarım çalışmaları, mevsimlik karakterde işlerdir.²⁵

Hattâ, faydalı unsurların gelişmesinde üretime tahsis edilen iktisâdî zaman ile eğlenceye ayrılan sosyal zaman arasındaki münasebetler üzerinde mutabık kalmak lâzımdır. J. Berque ve A. Piatier'in Mısır köyü üzerindeki incelemelerinde, sosyal zamanının boş ve kullanılmaya elverişli olmadığı açıkça görülmektedir. Fakat bu zaman, yalnızca ele alınan zayıf bir tüketimle karşılanan ihtiyaçlara karşılık teşkil etmektedir.²⁶

R. Gendarme aynı manada daha doğru bir şekilde şöyle diyor:

“Az gelişmişliğin ekonomistleri müstereken şu iktisâdî terimler üzerinde ısrar ederler: Sermaye birikimi, yatırım kapasitesi vs... Böylece sosyo-kültürel faktörlerin mukavemetini iyi değerlendirmezler. Yalnızca çok az sayıda iktisatçı, Frankel, Hoselits yahut Bushanan²⁷ gibi iktisatçılar, Weber'in fikirlerinden ilham alarak, insanların hayat tarzlarında derin bir şekilde iş görme ve yaşama biçimlerini değiştirmeden sanayi medeniyetine geçemeyeceklerini düşünürler. Onlar az gelişmiş memleketlerin ideolojilerini inceler, bütün büyüme politikalarını takipten sonra, şartları vazgeçilmez şekilde tespit ederler, iktisâdî olmayan elemanların önemi, böylece bizzat iktisâdî elemanlar kadar ehemmiyet kazanır.

25 P. Fromont, Intervientior an congrés des économes de langue française de mai 1952, a.g.e., s. 184.

26 J. Berque ve A. Piatier, Colloque 1958-1959 à l'Ecole des Hautes Etudes sur le thème: Le village.

27 S. H. Franklen, The economic Impact on under-developed societies, Oxford, Basil Blackwell, 1953; B. P. Hoselits, The progress of underdeveloped areas, University of Chicago Press, 1952; H. S. Buc-hanan and A. S. Ellis, Approaches to economic development, New-York, The XX. Century Found, 1955.

Sosyo-kültürel faktörlerin mukavemeti devam ederse, az gelişmiş ülkelerde yeterli sermayenin mevcudiyetini yahut yeni tekniklerin bu memlekete ithal olunmasına rağmen millî gelirin otomatik bir şekilde artacağını teyit etmez.²⁸

4- Gıda yasakları: İktisadî gelişme için, elverişsiz neticeler veren gıda yasaklarını da hatırlatmak lâzımdır.

Alkollü içkilerin yasaklanması, bazen alkol nispeti düşük olanları kabule rağmen, bağ ziraatına önemli ölçüde tesir etti. Maamafih Hanefî mezhebi şarabı tahdit ederek alkole müsaade ediyor.²⁹

“Gerçekte İslâm’ın siyasi kontrolüne tâbi olan bütün bölgelerde vasıflı bağcılık kayboldu. Ve bağ, esas itibariyle dağlık bölgede bir tarım şekli haline geldi ve mahallî bir hayat tarzı teşkil etti. Ancak bu tutum, makul bir ihracatı beslemeye yetersizdir. Ovalar yeşil tarla ziraatına, bağcılık ise dağlara doğru çekildi.”³⁰

Öyle görülüyor ki, bazı Müslüman hükümetler, böylece kaybettikleri ihracat kaynaklarının şuuruna ererek bu imkânlardan faydalanma yollarını aramaya başladılar. Birkaç yıldan beri bu yolda olan Türk devleti, şarap imalâtı için elverişli bir politika takibine başladı.

Yasak etlerle ilgili hükmün sonuçları, çok daha ciddî olmuşa benzemektedir.

De Planhol’ü takiben domuzun yasaklanışının coğrafi sonuçlarının önemli olduğunu söylemeliyiz.

“Domuzun yasaklanması muazzam ağaçlıkları koyunlara ve keçilere açtı ve dolaylı bir şekilde orman katliamını tahrik etti. Şüphesiz bu, Akdeniz’deki

28 H. Gendarme, s. 127 ve 128. Aynı manada bir diğer görüş de M. Abramovitch, in Allocation of economic Resources, Stanford University Press, 1959.

29 Yazarın bu görüşü tamamen hatalıdır. Zira İslâm dininde ve Hanefî mezhebinde, alkol yasağı kesindir. (Tercüme edenin notu).

30 X. De Planhol, a.g.e., s. 56.

İslâm ülkelerine has çıplak bitki örtüsünün temel sebeplerinden biridir. Müslüman memleketlerin bir uç bölgesi olan Arnavutluk'ta ağaç yetiştirme oranı, domuz yetiştiren Hristiyan Kantonlarından daha yüksektir.»³¹

IV. KIYMET HÜKMÜNÜN SUBJEKTİFLİĞİ

Louis Baudin'in işaret ettiği gibi, gerçekten satıcının tebesümünün önemi ve iktisâdî alandaki vazifelerin şahsî örnekleri ne olursa olsun, Batı, hizmetleri ve malları kıymetlendirmek için, genellikle objektif kriterler kullanır: İşin değeri yahut marjinal değer, fiyatı tespit etmeye yarayan objektif müracaat kaynaklarıdır. Böylece bunlar, bir bakıma, ticaret eşyasından ayrılmaz olur.

İslâm, kapitalizmin köklü bir şekilde demir atmış olduğu nadir sektörler müstesna, iktisâdî değeri ölçmek için parametreler uyguluyor görünmektedir. İşaretin eşya ve fiilin de obje üzerindeki an'anevî üstünlüğü, uzun zaman kıymet hükmünü sübjektivenin ötesinde bir değere götürdü.³²

İslâm'ı elverişli kılan, ferdi kendi vicdaniyle başbaşa bırakma anlayışı, ahlâkî bir ihtilâfı ortaya çıkarır:

Kumarı reddetme ile spekülâsyon arzusu arasındaki ihtilâf, ticaret hırsı ile iktisâdî ahlâk arasındaki ihtilâf, an'anevî İslâm zihniyetini karakterize etmeye yetecektir.

31 X. De Planhol, a.g.e., s. 62. Lombart, bu orman noksanlığının İslâm donanması için nasıl bir musibet olduğunu gün ışığına çıkarmıştır.

32 J. Berque, İslâm'da iktisâdî zihniyetin an'anevî çizgilerinin günümüzdeki gelişmesini göstermiştir. Bu konuda bkz: Les Arabes d'hier á demain, s. 49-55. Eser fevkalâde açık bir üslûpla İslâm memleketlerinin iktisâdî gelişmelerinin mümkün olan yönlerini göstermektedir.

Bizim tahlilimizin unsurlarının ekserisi an'anevî İslâm'a uygulandıklarında, bu yapının kapitalizme mukavemeti izah edilmiş olur. Bu durum J. Berque'in yeni tespit ettiği hususların ışığında kuvvet kazanır. Biz bunların değişmediğine ve sonuç teşkil ettiğine inanıyoruz.

Çağımızın İslâm'ında tespit olunan değişimler, iktisâdî alanda orijinal çözümler bulmaya yönelmiştir. J. Berque'in çalışmaları, bizim yıllardan beri tespit ettiklerimizin aksini söylemeyen, bilâkis onları tasdik eden tamamlayıcı açıklamalardır.

Şüphesiz bu, pek çok muamelede tespit edilebilir; Bir mal, fonksiyonu sebebiyle değer kazanmaz. Fakat bilhassa müşteri-nin o mal üzerindeki arzusunun kuvveti ve var saydığı kıymet ile değer bulur. Ticaret bir mücadeledir. Burada, Şark kurnazlığı ve hilesi vardır. Ticaret bir hitabet savaşıdır. Bu savaşta tarafların şahsiyeti büyük rol oynar ve fiyat, onların güçlerinin ölçüsünü, münasebetlerini aksettirir. Fakat satıcının zihninde «denge fiyatı» var mıdır? Bu hususun varlığından her zaman emin olunamaz. Satıcının malını devredeceği en az fiyat, bu malın üretim bedeli ile kolayca hesaplarız. Zira zanaatkâr satıcı, çoğunlukla bu hususta bilgisizdir. Bu sebepten, bu en az fiyat prensibi, satıcının fiyatın normallığı hakkında alıcının durumuna nazaran sahhip olduğu kanaate göre değişir. Demek ki bu normallik sabit değildir. Mısır'lı satıcı için en düşük fiyat, yabancı turiste daha yüksek yahut Kahire'li şehirli için turist seviyesinde olacaktır. Bunlar hilekâr olacak mıdır?

Biraz mübalâğa edilerek denilebilir ki, İslâm iktisâdî hayatının bazı sektörlerinde, objektif olarak tespit edilmiş esaslarla çok az alışveriş yapılır. Ticaret, şahısların ve şartların durumuna göre cereyan eder.

M. E. Teilhec'in bize Beyrut'ta naklettiği iki tespitini, bu görüşü takviye için ifade edelim:

- Orta Doğu'nun bazı pazarlarında, aynı ağırlıktaki erkek resmi taşıyan altın sikkeler, kadın resmi taşıyanlardan daha yüksek değeri hâizdir.³³ Böylece, Müslümanlara mahsus, erkeğin kadından daha üstün olduğu telâkkisi, iktisâdî değer alanında da hükmünü icra etmektedir. Burada, güçlkle anlaşılan husus, şayet bu değer, objektif iktisâdî ölçülere göre tespit olunmuş ise durumunun ne olacağıdır.

- Esasen maliyet fiyatı kavramı, Müslüman zanaatkârların ekserisinin zihninde çok sübjektif bir şekildedir; tıpkı çömlekçinin karakteristik tutumunda görüldüğü gibi. Bir Avrupalıya uzun bir pazarlıktan sonra bir vazo satan çömlekçi, bu vazolardan bir

33 Bu gerçektir. Yalnızca Orta Doğu'ya has olan bir tutum da değildir. Fransız köylüleri de Lui altınlarını hissî sebeplerle İsviçre altınlarına tercih ederler.

seri satış halinde fiyatı indirmeyi reddetmekle kalmamış, Avrupa'lı şaşkın alıcıya daha yüksek bir fiyat teklif etmiştir. Alıcı çok sayıda alım halinde, ortalama fiyatın bir tek malın fiyatından daha düşük olması gerektiğine dikkati çekince, çömlekçinin cevabı şu olmuştur:

“Belki bu dediğiniz, fabrikasyon şekilde vazo imal ettiğim takdirde doğru olabilir. Halbuki fabrikasyon şekilde bir seri imalâtta bulunmak benim canımı sıkar. Ve bu ilâve zahmet sebebiyle, yeni vazolar için, müşterek bir fiyat artışı istemem doğru olur.”

Böylece, İslâm'ın an'anevî zihniyetiyle ilgili olarak bir sonuca ulaşılmış ve onun, Kapitalist gelişmeye elverişli olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum kısmen şöyle açıklanabilir; Bir taraftan kapitalist üretim şekillerinin ticaret ve sanayi hayatına çok az girmiş olması (*büyük önemi hâiz teşebbüslerin çoğu yabancıların eseridir*); diğer taraftan Müslüman kapitalist teşebbüslerin zayıf dinamizmi, nihayet Müslüman memleketlerde, cârî ekonomilere Batı'lı kapitalist sistem açısından yapılan yardım politikalarında tespit olunan çok az başarı...

Bütün bu açıklamaların sonunda İslâm, tamamen Marksist sistemle uyurur hükmüne asla varılmamalıdır.

II. KISIM

İSLÂM MARKSİZMLE UYUŞMAZ

«Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecekler? Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arş'ın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir.»

(Enbiyâ XXI/21-22)

İslâm ve komünizmin kesin şekilde ayrılığını daha kısa ve öz olarak ele alacağız. Şüphesiz Arap memleketleri ve Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik ve iktisâdî yakınlaşmalar endişe vericidir. Burada, Sovyetler Birliği'ne yönelişin sebepleriyle ilgili olarak Batı'nın hataları üzerinde durmak bizim işimiz değildir.³⁴ Fakat Marksist rejimin bazı Müslüman memleketlere yaptığı iktisâdî yardım tehlikesiz değilse ve bu memleketlerden çoğu bu konuda çok az hassasiyet gösteriyorsa, bunun sebebi bunların Pandit Nehru gibi düşünmekte oluşlarındanır.

“Eğer komünizm fena ise, sömürgecilik sonsuz derecede kötüdür.”³⁵

34 Bu konuda R. P. Lebbert'nin eserlerine bakmak gerekir. Ve bilhassa Suicid ou survie de l'occident s. 323 vd. Benoist-Méchin'in endişelerinin yer aldığı Une Printemps Arabe görülmelidir. Bu yazarlar ve onlarla birlikte meseleye bakanlar, Batı'nın kısa görüşlü bir politika tatbikinden doğan ve henüz bir karara ulaşmamış tutumunun tehlikelerini cesaretle ortaya koyarlar.

35 Pere Lebret'den naklen: Suicide ou survie de l'oc-cident s. 348. Aynı şekilde Benoist-Méchin, Un Printemps Arabe adlı eserinde şöyle yazıyor: «Batı vaktiyle kendi kuvvetlerini fazla büyüttü. Bugün (...) o henüz cazibeli olduğu-

İslâm ülkelerinde emperyalist Batı'ya karşı açıkça ifadesini bulan intikam duyguları, onlara uzak tehlikeleri unutturmaktadır. Fakat, Marksist rejimin istilâcı dostluğunun çok ciddî tehlikeleri göze az çarpmaktadır.³⁶

Bu tutum, kolaylaştırıcı bir basitlik içerisinde, Marksizmin İslâm'ın içine nüfuz ettiğini görmeye mani teşkil etmektedir.

***“İslâm, komünizm için aşılması mümkün olmayan engeldir.”*³⁷**

Bu emniyet verici nazariye, o kadar rahat bir şekilde kabul edilmiştir ki, hoş giden politik peşin hükümlerde karşılığını bulur. İslâm ve Marksizmin karşılaşmasının ortaya çıkardığı hakikî problemlerin ciddî tehlikesine karşı insanı câhilleştirir. Gerçekten, eğer İslâm ve Marksizm bize uyumaz görünüyorsa bu, Müslüman memleketlerin Marksist propagandaya, özellikleri sebebiyle hassas olmayacakları anlamına gelmez.

Ayrıca, bu memleketlerde eski Batı'lı hamilerine duyulan hınç, ondan menfi şekilde tesiri altına almakta ve onları Doğu'ya, yani Sovyetler Birliği'ne, Arap memleketlerine karşı kendini Asya'lı³⁸ olarak takdim eden bu ülkeye yöneltmektedir. Böylece İslâm, Marksist rejimle pek çok noktada benzerlik arz eder şekilde yeniden gün ışığına çıkarılmaktadır. Öncelikle Ehl-i Sünnet;

“Halkın devlete karşı isyan hakkını inkâr eder ve hatta bunun kötü olduğunu belirtir.”

Sünniliğin otorite telâkkisi komünist sistem içerisinde devlete verilen fevkalâde yüksek rol ile uyumaz değildir.

Esasen kadercilik kavramı, metafizik istikamete doğru yöneltilmezse, bu, tatbikatta rahatlıkla tarihî determinizme dönebilir.

na inanıyor. Kendini aldatıyor. Kalpleri ve zihniyetleri gitgide azalan şekilde çekiyor. Çünkü artık Batı bizzat kendine olan inancını kaybetti.

36 Sturcture economique et civilisation, s. 254. Bununla beraber Arapların üzerinde düşünmeleri gereken bir atasözleri vardır: «Allah'ım beni dostlarımdan koru; düşmanlarıma karşı kendimi savunurum.»

37 Bu fikir, bilhassa Lübnan'lı Edouard Atiyah'ın, *The Arabs* Londrs 1955 ve V. Montell'in *Les Arabes* 1957, s. 137 vd. eserlerinde yer alır.

38 Vincent Montell, a.g.e., s. 61.

Buna ilâveten İslâm akidesi, komünizm gibi uluslararası olma iddiasıyla karakterini bulur ve milliyetlerin üzerine çıkar. Son olarak her iki disiplinde tabiatın kötülüğü kavramlarının benzerliğini tespit etmek lâzımdır. İslâm doğuştan günahkârlığa inanmaz:

“Her doğan, İslâm fıtratı üzerine yaratılır. Onun bir Yahudi, bir Hristiyan yahut Zerdüşt olması, ebeveynleri sebebiyledir.” demek ki, Müslümanların gözlerinde;

“İnsanın ahlâkî tekâmülüne bağlı olmaksızın, yalnızca dış düzende mükemmel bir toplum sağlamak mümkündür.”³⁹

Aynı şekilde komünizmden mülhem tutumların İslâm üzerindeki tesirini, cazibesini küçük görmemek lâzımdır.⁴⁰ Komünist ideolojinin dolaylı şekilde Müslüman memleketlere sızması hususunda ve bu ülkelerin henüz kendi imkânları ve mahallî kültürlerinden hareketle bir ideal ve uygulama hedefleri tesis ederek Komünist sistemle münasebetlerinde ona rekabet edecek ideolojilere sahip olduklarını sanmak gafleti, bu problem karşısında cahil olmak demektir. Bütün bunlara rağmen, kendi özelliklerini muhafaza etmek isteyen iktisaden gelişmemiş medeniyetlerle Marksizm arasında derin bir uyumsuzluk vardır. Hatta bu zıtlık, her zaman bütün gücüyle hissedilmiş olsa dahî, İslâm’a has yapının uygulamadaki prensiplerini hâvi plânda, kolaylıkla gösterilebilir.

I- PRENSİPLERİN ZİDDİYETİ

Prensipler plânında İslâm, Marksizm gibi bütün bir dünya görüşüne sahiptir. Bu karakter, öncelikle bunların uyumsuzluğunu ortaya koyar. Zira kâinatta birden fazla Tanrı’ya yer yoktur. Fa-

39 Y. Faris: Zikreden V. Monteil, a.g.e., s. 138 vd.

40 Burada J. Berque’in yeniden ortaya çıkardığı İslâm’a has telâkkiyi hatırlamak (a.g.e., s. 259) ve «Marksist Düzen»in nüfuzunu bir nokta halinde belirtmek lâzımdır. Aynı mânada P. Rondot, L’Islam et les musulmans d’aujourd’hui, s. 319 vd.

kat bu esasta karşı oluş, pek çok noktada Müslümanlar tarafından feylesofların uyuşmazlığı ile ilgili hallerden daha iyi tespit edilebilir. Bilhassa Allah hakkındaki tutum, millet ve insanın ferdiyetçiliği her iki doktrinin ana çizgilerini kolaylıkla ortaya koyar.

Müslüman, her şeyden önce dindar adamdır.

“Öyle ki, Yahudilik ümitte kökleşmiş, Hristiyanlık Kendisini merhamete vakfetmiş, İslâm ise imanı esas almıştır.»⁴¹

Allah, Müslüman için açık bir gerçek ve her yerde hâzır ve nâzır olan yegâne hakikattir.

Şimdi, Marksizmin tanrılar hakkındaki tutumunu bilelim:

K. Marx,⁴² felsefeyi kendi inanç sisteminin Promethe’si yapmaktadır:

“Bir kelimeyle ben, bütün tanrılara karşı öfke duyuyum. Bu alan, bütün yabancı tanrılar için tayin edilmiştir. Alan ihtiyacı genellikle Allah için duyulur. Burası ise, Tanrı’nın varlığının sona erdiği O’na karşı olan alandır.”⁴³

Sovyet rejimi hiç değilse bu noktada Marksist sisteme sâdik kalır. Lenin şöyle diyordu:

“Din, halkın afyonudur” ve yeni bir açıklayıcıya göre:⁴⁴⁴

“Marksizm daima çağımızın dinlerini, kiliselerini ve bütün dinî organizasyonlarını burjuvanın reaksiyon vasıtaları ve işçi sınıfını aptallaştırmak maksadıyla emeğin istismarı yolunda bir vasıta olarak telâkki eder.”

Marksizmin İslâm hakkındaki tutumu, diğer dinlere nazaran bilhassa serttir. Sovyetler Birliği’ndeki Müslüman Cumhuriyetlerin resmî gazeteleri bunu göstermektedir. Özbek Komünist

41 L. Massignon, zikreden V. Monteil, Les Musulmans soviétiques, s. 142.

42 K. Marx, Difference de la nature chez Democrite et Epicure, trad. Française, Euvress philosophiques Coster, Paris 1947, C. I, s. XIV.

43 a.g.e., s. 80.

44 A. Jakovenko dans Pravda Vostoko du 29 Haziran 1950, zikreden Vincent Monteil, Les Musulmans Soviétiques, s. 140.

Partisi günlük yayın organı “Kızıl Özbekistan”, 23 Mayıs 1952 tarihli nüshasında şöyle yazıyordu:

“İslâm’ı kesinlikle yıkmadan komünizm inşa etmek mümkün değildir.”⁴⁵ Bir sisteme düşmanlıkta bundan daha açık olunamaz.

Bir diğer karşı oluş, belki her iki doktrini kucakladıklarını iddia ettikleri alanların tespitiyle bulunabilir. Her ikisi de Avrupa tarihinin yaratmış olduğu millet kavramının dar kadrosunu aşıyorlar. Bu alanda evrensel olmayı arzulamalarına rağmen, uygulamada İslâm ve Komünizm arasındaki fark hissedilir bir şekilde mevcuttur. Milletlerarası proleter sınıfı, dünya hırsıyla diktatör bir sınıf olma yolunda, milliyetçilikle karşı karşıya gelmekte ve bilhassa İslâm âleminin yeniden doğuşu olan Arap milliyetçiliğiyle çatışmaktadır.⁴⁶ Cemal Abdunnâsır⁴⁷ diyordu ki:

“Benim milletlerarası proleter sınıfı yahut Marksist materyalizmi inşa etmemi mi arzu ediyorsunuz? Ben, Arap milletine inanıyorum. Onun, birleştiği takdirde, muazzam bir geleceğe sahip olacağına da inanıyorum. Arap dünyası çeşitli bir birlik olacaktır. Fakat bu birliğin mütecanis yapısı içinde, herkes kendi varlığını hissedecektir. Doğu’yu geziniz. Orada kolaylıkla dolaştığınızı, her yerde aynı dilin konuşulduğunu ve aynı dinde ibâdet edildiğini göreceksiniz. Irkların ve lehçelerin farklılığı, çeşitli mezheplere mensup oluş, temeldeki şu büyük gerçeği gizleyemez: Arap dünyası birdir. Göreceksiniz ki, onları bölen sınırlar hiçbir coğrafi ve tarihî gerçeği aksettirmemektedir. Bu sınırlar, birbirine rakip güçlerle tespit edilmiş nüfuz alanlarının sınırlarıdır.»

Aynı mânada M. Eflâk, Baas Sosyalist Partisinin kurucusu, şöyle diyor:

45 Zikreden Vincent Monteil, a.g.e., s. 141.

46 Zikreden Benoist Méchin, Un Printemps Arabe, s. 76.

47 Cemâl Abdunnâsır, zikreden Benoist Méchin, a.g.e., s. 81.

“Biz ancak milletlerarası proleter sınıfı inşa ediyoruz. Biz Arap milliyetçileriyiz.”⁴⁸

İki doktrinin kesin bir şekilde birbirine karşı oldukları üçüncü nokta, insana izafe ettikleri roldedir. Allah’la sadık bir Müslüman arasında ne kadar uzaklık bulunursa bulunsun, zaman zaman ifade edildiği gibi, İslâm’da ilâhî varlıkla insan arasında bütünüyle bir kopukluk yoktur. Peygamber Hz. Muhammed’in sözüne göre Allah şöyle buyurmuştur:

“Ben insanı kendi suretimde yarattım.”

Bunun sonucu insan için fevkalâde yüksek bir mazhariyetin varlığıdır ve şüphesiz Marksist metotlarla bağdaşması güç bir anlayıştır. M. Eflâk gibi bir düşünüre göre Sovyet idarecilerinin hatası, insanı insanın âleti gibi telâkki etmeleridir.

“İnsanın âleti olan ihtilâldir. Bu hatanın işlenmesiyle insan, bir gaye olmak yerine artık bir vasıta olur. Bir âlet olarak kullanılınca da kırılır ve hizmet etmekten kesilir. Bir kere daha ortaya çıkmaktadır ki, insana ilham veren ihtilâl değil, aksine ihtilâle ruh veren insandır.”⁴⁹

II- TATBİKATTAKİ AYRILIKLAR

Tatbikat plânında, Komünizm ve İslâm arasındaki muhalefet tamamıyla ortaya çıkar.

Gürültülü dostluk beyanlarına, büyük çaptaki dış yardımlara rağmen gerçekte, Rusya İslâm’ı devamlı ezmektedir ve Arap kültürünü, kendi toprağında kökünden sökmeyi hedef edinmiştir. Buna karşılık Müslüman devletler komünistleri hapsetmekte, partilerini güçleri yettiği ölçüde yasaklamaktadır.

48 Zikreden Benoist Méchin, a.g.e., s. 340.

49 Abdulcevâd konferansı 1957 centre Richelieu. Zikreden Benoist Méchin, a.g.e., s. 340. Üstelik M. Eflâk Hristiyan’dır. Ancak öyle görünüyor ki, onun hissiyatı derin bir şekilde Müslüman duygusuna dayanıyor. Üstelik günümüzün Müslüman memleketlerinde iktisâdî araştırmalara hâkim olan endişe, basit bir rekabet prensibi değildir. Bu da orijinal bir mânada gerçekten Marksist metotlarla çok az uyuşan Doğu’nun iktisâdî plânlarının inşâsıdır.

Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar, vaktiyle Marksist rejimin kuruluşundan itibaren şu dört türlü felâkete maruz kaldılar: Mecburî ikâmet, savaş, sürgün, temizlik hareketleri.⁵⁰

Sovyet Rusya'daki Müslüman azınlıklar hakkında, Sovyetler tarafından takip edilen politikanın detaylarına girmek yahut çok kolaylıkla bulunabilecek örneklerin çarpıcı ağırlığını artırmamak için (Kırım Tatarlarının ve Çeçenlerin sürgünü, Dağıstan ve Kazakistan'ın Ruslaştırılması gibi...) objektif bir gözlemcinin görüşü kabul edilebilir ve hiç olmazsa 1956 yılına kadar bu tespite itibar edilebilir: Kendi Cumhuriyetlerinde emir ve kumanda mekanizmasını ellerinde tutanlar Müslümanlar değildir. Ne Hükümet cihazında, ne Partinin bünyesinde ve ne de siyasi partide Müslüman kudreti görünmez. Hatta siyasî polis gücünü bir hayli kaybetmiş olmasına rağmen, bu teşkilâtta, Müslümanlara yer ve imkân tanınmaz.⁵¹

Böylece Marksist sistemi, İslâm'ın hâmesi ve onun uzantısı gibi görmek en azından hafifiktir. İki sistemin zahirî mukayeselerinin sonuçları, bunların aynı düzen olduğu intibasını verir ve bu sonuç, saf Hıristiyanlıkla Komünizmin aynıyeti şeklinde de anlaşılabilir.

Gerçekte, İslâm'ın kendi özellik ve orijinalliğini, gelişen bir şekilde modern dünya şartlarına uydurmak istiyorsak, onun benliğini korumasının ne Komünizm ve ne de Kapitalizm doğrultusunda gerçekleşmeyeceğini idrak etmemiz gerekir. İslâm'ın kendine dönmesi şarttır.

50 Vincent Monteil, *Les Musulmans sovietiques*, s. 121 vd. Aynı şekilde A. G. Horon zikrediyor. L.U.R.-S.S. "amie de l'Islâm," Est et Ouest mecmuası. Ocak 1958, s. 1 vd.

51 Vincent Monteil, a.g.e., s. 57.

III- İSLAM'IN ÖZEL DURUMU

Louis Massignon, kuvvetli bir şekilde, İslâm medeniyetinin kendisine has karakterine dikkati çekti:

“Sosyal nokta-i nazardan İslâm, eşitliğe fevkalâde riayet ederek herkesin iştirakini telkin eder. O, serbest para ticaretine, tefeci sermayeye, devlet istikrazına, zarurî ihtiyaç maddeleri üzerindeki dolaylı vergilere düşmandır. Fakat İslâm, babanın ve kocanın hakları ile özel mülkiyet ve ticarî sermaye için imkânlar tanır. Alkolün serbest bırakılmasına, devlet kontrolündeki fuhuşa (genel evler-birleşme evleri gibi) tamamen düşmandır. Demek ki İslâm, burjuva kapitalizmi ile Bolşevik Komünizm doktrinleri arasında bir geçiş mevkiî işgal eder.”⁵²

Batı menşeli bu iki sisteme karşı oluş, bir diğer açıdan da gün ışığına çıkarılabilir. Şöyle ki Batı'lı medeniyetler, günümüzün «sahip olma» medeniyetleridir. Halbuki İslâm, saf Hristiyanlık gibi, ancak, «var olma» medeniyetidir.⁵³

Kur'an'ın kesin emri olan;

“Hepiniz Allah'ın ipine sarılmış” âyeti, Marksist çağrıyla aksi seda kılabilir.

“Bütün memleketlerin işçileri birleşiniz.” Varlıksız insanların dini, L. Massignon'un tabiriyle:

“Bir tarafa itilmiş İbrahim fırkası”, yani İslâm, Üçüncü Dünyanın, az gelişmiş ülkelerin mücadelesini idare etmek için en uygun yapıya sahiptir. Üçüncü Dünyanın mücadelesini riskli kılan husus, Batı ona yardım etmez ve cephe alırsa, Peygambersiz ve Allah'sız bir Avrupa'nın ilim, banka ve teknik üstünlükle uygulayacağı baskıya karşı tavrı alma durumunda olacaktır.⁵⁴

52 Zikreden V. Monteil, Les Musulmans, s. 142 ve Gibb Wither, islam.

53 L. J. Lebre, Suicide ou survie de l'Occident?, s. 359 vd. Biz bu karşı oluşun neticelerini, bu çalışmanın üçüncü bölümünde geliştireceğiz.

54 L. Massignon, Zikreden V. Monteil, Les Musulmans sovietiques, s. 143.

Ancak şunu ifade edelim ki, bu isyan yahut daha çok bu uyanış, ancak geniş ölçüde Batılılaşmış bir âlemde bazı elle tutulabilen başarılardan hareketle tasvir edilebilir. Bu dirilişin delilleri, günümüzde en iyi görebilen ekonomi plânında ortaya konulmalıdır.

İslâm, bu tesirli yenilenmenin tohumlarını bizzat kendi bünyesinde arayabilir. Nitekim o bu elemanlara sahip olma arzusunu bünyesinde taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM'IN İKTİSADİ EĞİLİMİ

*“Nereye gittiğini bilmeyen için,
İyi rüzgâr yoktur”*

Valéry, “geleceğe girmek için tarihçilere yaklaşır ve nereye gidelim?” der. Bu eğilimde ifadesini bulan metot, Avrupa’nın 18. ve 19. asırda yaşamış olduğu iktisâdî gelişme tipinde bir kalınmaya, İslâm’ın niçin ulaşamadığını araştıran iktisatçılar tarafından tatbik edilebilir. Gerçekte, bir medeniyetin tarihî gelişmesinin incelenmesi, onu karakterize eden iktisâdî ve sosyal bazı özelliklerin anlaşılmasına yardım edebilir. Fakat bu kuvvetli çizgiler, daha çok kendine has bir iktisâdî gelişme fikrinin ifadesi manasında, farklı bir tarihî yapı içinde doğmuş olan büyüme modelinin dağılımına engel teşkil eden unsurları taşımaktadır.

Netice olarak burada maksat, Avrupa’da gerçekleşen iktisâdî gelişme olayının niçin İslâm’da olmadığını anlamak değil, İslâm’ın kendi imkânlarıyla faydalı sonuçları ne şekilde sürükleyebileceğini ve bu kendine has olayı, daha az elverişli şartlarda, tarihî plândaki bütün anormal birikime rağmen, Batı’da gerçekleşmiş iktisâdî bünyeyi nasıl başarabileceğini araştırmaktadır.

Bu bakış açısı, yakınlarda toplanmış olan bir kollokyumda¹ çözümlenen sonuçlara yeni bir mana vermekte ve proble-

1 Bu kollokyumda, çok sayıda uzmanın muhtelif müdahalesi olmuştur. Takdim edilen tebliğlerden dinî görüşü M. Brunschwig, sosyolojik görüşü J. Berque, coğrafi görüşü M. Marthello ve tarih görüşünü C. Cahen sunmuşlardır.

mi, İslâm'ın sosyal gelişmesi, Batılı tipte bir kapitalist gelişmeye uygun mudur? Sorusuna götürmektedir. Bundan çıkan sonuç, bu soruya cevap bulma yolundaki incelemenin iktisâdî alanda, İslâm'ın maruz kaldığı gecikmenin ne dinî, ne sosyolojik ve ne de yalnızca coğrafi plânda açıklanmasının mümkün olmadığıdır. Eğer problem İslâm'ın bu iktisâdî bünye değişmesine geçemediği ve Batının onu bu yola nasıl itebileceği şeklinde ele alınırsa, hayret veren bu farklı problemlerin karakteri, gözden uzak tutulmuş olur. O halde İslâm'ın bünyesindeki hiçbir hususiyet, kendiliğinden, gelişmenin fireni olmamış ve fakat iktisâdî gelişmeyi iten öncü hareketler (tarihî olay yahut tamamen başka nevîden sosyal şartları değiştirme arzusu) görülmemiştir. Öyle ki bunlar olsaydı, İslâm'ın bünyesinde mevcut olan farklı gelişme güçlerini iktisâdî manasında yöneltebilirdi. Böylece 'İslâm'ın 19. asırda, sanayi medeniyetiyle karşılaşmasının kendi bünyesinde hâsıl ettiği vahim yara² İslâm'ın iktisâdî plânda yaratıcı potansiyelini geliştirmek bir yana, aksine bunları körleştirmiştir. Zira Batının sanayi ihtilâli, İslâm'a kısa süreli olsa da, şüpheli gelmiş ve sömürgeciliğin, istismar yolundaki yardımcısı olarak görülmüştür.

Bununla beraber, bünyede geliştirici güçler mevcuttur ve İslâm'ın uyanışını bunlar gerçekleştirecektir. J. Berque'in³ bahsettiği sembolün tesirliliğe doğru değişmesi, işaretin gelişmesi en güçlü delildir.

Fakat bu kavramlar manalarını, beklemeyi bilmeyen bir dünyada kazanmaktadır. Bu canlı güçlerin, İslâm'a kendiliğinden dinamik bir iktisâdî sistemin şuurunu verecek tesirli bir harekete hızla dönüşmesi ve bunda ifadesini bulması lâzımdır.

Gerçekten öyle görünüyor ki, yapıların bu uyumlu karışıklığında sistemi temsil eden hareketli eleman neticeyi teyid edici faktör olmaktadır.⁴ Bilhassa bir büyüme sisteminde hare-

2 R. Blachère, Bahsi geçen kollokyumdaki tebliği.

3 Les Arabes d'hier à demain, s. 34 vd.

4 A. Marchal'ın tâbiri: Structures et systemes, Themis, P.U.F. 1959. Belki «karışık» demek tercihe şayan olacaktır. Zira, karışık yapılan en iyi ifadesini, P. Dieterlen'in işaret ettiği gibi mantuki olmaktan çok, tarihî bir karakter arzeden işbirliği ve muhasebe» kavramında bulur.

keti yahut sistemin zihniyetini, yalnız kuvvet çizgisi temsil eder ve yapılara kesintisiz düzen ve bir mânâ verir. Böylece büyüme olayı, gelişmeye ve belli hale gelmeye başlar. Bir iktisâdî sistem, ancak sahip olduğu zihniyetin ona verdiği yüksek bir ahenk ve bizzat büyümesinin tahrik ettiği mekanik ölçsüzlüklerin yüksek uyumuyla devam eder ve gelişir.

Bu sebeple İslâm'ın iktisâdî büyümesinde, kendiliğinden meydana gelecek hareketin araştırılmasında esas hedef, iktisâdî gelişme gayretinin üzerine inşa edileceği noktadır.

Gerçekten, İslâm'ın bünyesinde, İktisâdî gelişmenin emredici unsurları olan teknik ve sosyo-hukukî yapıları kabulü yasaklayan büyük bir güçlük mevcut değildir. Esas olan gelişme zihniyettir ve bu farklı intibak karakterlerine elverişli bir mana kazandırır. Sombart'ın sisteminin tarifini dinamik bir bakış içerisinde tekrar ele alırken, burada, teknik ve sosyo-hukukî yapıların kesinlikle hâkim bir faktör tarafından yönlendirilip koordine hale getirildiğini görmek mümkündür. Artık böylece farklı yapılar kademelendirilmiş ve canlı kılınmış bir plânda, sistemi kuran zihnî yapı tarafından ihya edilir.⁵ Bu sebeple önce sosyo-hukukî ve teknik yapıların, modern İslâm'ın bünyesindeki esnekliğini incelemek faydalı olacaktır. Böylece İslâm'ın hareketliliğinin, iktisâdî büyüme manasındaki farklı yapı ve uyumlarının işbirliği ve gelişme içinde nasıl harekete geçirebileceği gösterilmiş olacaktır.

Öncelikle biz, bakış açımızın ve analiz metodumuzun, değerlendirmeye için faydalı olduğuna inanıyoruz. Bizim görüşümüze göre yapı, gerçeği belli bir biçimde değerlendirme tarzıdır. Demek ki belli bir plân üzerinde, yapı ve toplu durum kavramlarının birbirine karşı olması yahut sistem ve işleyiş tarzlarının ve bunları birbirinden ayırmak için oldukça kesin kriterlerin fonksiyonu söz konusu değildir. Burada oldukça yıkıcı bir tarzda, basit elemanlardan hareketle yeniden inşa olunan bir analizle beşerî gerçeği anlamak mümkün değildir. Bilhassa gelişmişlik problemleri ve bunların medeniyeti bahse konu olunca, bu tespite

5 Aynı mânâda, A. Piettre, *économie et finalité*, makaleler (Les Cahiers de I.S.E.A. 1959-60). Aynı şekilde G. l'Homme, «Structure économique et Structures sociales», *Revue Economique* Eylül 1956.

dikkat etmek gerekir. Aristo vaktiyle, bütüne ait özelliğin, bünyedeki parçalardan daha çok bütünde mevcut olduğunu söylüyordu. Bu temel fikir, yapı kavramını ortaya koymak istemektedir. Yapı kavramı, terkihi bozulmayan, bütünün bünyesinde yer alan unsurların ifadesi olan özellikteki şemanın, bir şekil altında mükemmel matematik ifadelerle değerlendirilmesine bağlıdır.⁶

Fakat bu kavram, özellik sahibi bütünlerin yeniden inşasını denemeyi reddediyor ve hayatı, ruhsuz parçalardan hareketle yaratmayı bazı analiz tiplerinin sunduğu zihnen parçalanmanın bir mahsulü telâkki ediyor.

Bizim inancımıza göre, az gelişmişliğin ortaya koyduğu problemler, bu bünyenin özellikle ve az gelişmiş yapının müsterek yönelişleri araştırılırken dikkat edilecek husus, bütüne ait yapı meselelerini mümkün olduğu kadar geniş ihata edebilmektir. Yani toplumları ve medeniyetleri incelemektir. Bu yeni şemaların içerisinde ve onların talep ettiği fonksiyondan, iyi bilinen iktisâdî mekanizmalar, Batılı nazariyeler kullanılabilir. Şüphesiz onlar, ulaşılan sonuçta tekrar ele alınacaktır. Fakat hiçbir halde, aydın alışkanlıkları, bizim tabirimizle Batının nazarı modelleri, yeni bütünlerin özelliğini gizleyemeyecek ve onlar tatbik edilecektir.

Leibnitz'in dediği gibi, ilim dili uluslararası mıdır? Bununla beraber, beşerî ilimler, dayandıkları muhtelif nazariyelerin umuma teşmil edilmeleri şartıyla, uluslararası olabilir. Kısa vadede kesin hükümlere ulaşma gayreti, günümüzde miktarla ifade edil-

6 Sosyal ilimlerin metot modellerinin ortaya koyduğu esas problemlerden biri de özellikle iktisat politikasının bize bazı saf matematik kaidelerinin uygulanması gibi gelen tekniklerinin ortaya çıkardığı güçlük, geçiş, ortak etme, birikim gibi bir gerçeği haiz olan ve bu yolla ifadeye elverişli olmayan kavramlardır. Öyle ki bunları şekille ifade etmenin tehlikeleri, her türlü mücerret fikrin şekle dökülmesinde vardır. Burada, matematik kaidelerin hayalî bir dünyada kıymet ifade eden uluslararası bir yapıya sahip olmalarından ileri gelen sebep netice münasebetlerindeki ve esas itibarıyla analitik metodun uygulanmasındaki tehlike göze çarpmaktadır. Yapıların mânası ihmal edildiğinde, bunlardaki mevcut problemlerin Grek feylesoflarının bu hareketlere verdikleri mâna ile çatıştıkları görülür. Şüphesiz Zenon'un düşünceleri, ciddi bir şekilde bu konuda elverişli olabilmektedir.

mesi mümkün olmayan tarihî-sosyal özellikleri, dış âlemde nihaî hedefte edebî yönden açıklama hususundaki bilgisizlikler sebebiyle tehlikeli sonuçlara götürebilir.

Tesirlilik ve kesinlik örtüsünün altında, bu tutum, aksine esası saklayabilir ve geleceğe açılabilir. İnce eleyip sık dokuyanlar inşa ettikleri sistemlerin bütününe varamazlar. Zira tâyin edilmemiş mekanik esaslara bağlanmamış hareket, anormaldir.

Özel olarak, İslâm'ın gelişmesi gibi oldukça geniş ve aktüel bir konu üzerine yapılan incelemede, öncelikle sosyal yapının bütünü üzerinde kurulmuş bir araştırmaya, uzun vâdede yapının istikametini ve nihaî gayelerini anlamaya ve yapının bünyesini teşkil eden unsurları tanımaya ihtiyaç vardır. Kesinlikle tayin edilmiş incelemelerin zaruretine inanılması ve açıkça kabul edilmesi lâzımdır. Fakat kesin sonuçlarla çarpışan ve metotların insanı daha mükemmel yakalamak için uzun vadede karşılaşılabilen vakıaların gözlerden uzak tutulmaması, bu tutumun bir toplumun gelişmesinde, geleceğe açılmasında mâni olmaması; hattâ bu noktadaki hassasiyetin artan bir şekilde bu düşünceye hâkim olması lâzımdır. Zira her halükârda gelişme, geleceğe ait analizlerin mükemmelliğini, daha güçlü olarak geçmişe bakış açısı içerisinde tâyin edecektir. Böylece Arşimet, Romalı askeri dinlemeyi arzu edecek ve burada, ilim kazanacaktır.

Bu sebeple, İslâm'ın iktisâdî gelişmesinin perspektiflerini ihtiva eden böyle bir deneme tamamen faydasız değildir. Şüphesiz eğer bu deneme, Üçüncü Dünyanın meselelerinin çözüm şekline ümit ettiği şekilde bazı telkinler getiriyor ve onu Marksizmin takdim ettiği kolay, tek tipçi metottan koruyabiliyorsa maksadına ulaşmış sayılır.

I. KISIM

I. MODERN İSLÂM'IN HUKUK-SOSYAL VE TEKNİK YAPILARININ YUMUŞAKLIĞI

İslâm ve Teknik

İslâm'ın teknik hakkındaki tutumu, genellikle kendi nazarı ön tespitlerini haklı kılmak gayretinde olan zıt iki doktrinin davranışları sebebiyle yanlış anlaşılmıştır. Bu tutumu tespit etmek lâzımdır.

Bunlar için İslâm, teknik alanda asla yaratıcı olmamış; İslâm süratli bir şekilde yerleşmiş olduğu bölgedeki eski medeniyetlerin teknik mirasından istifade etmiştir.

Burada onlar, üç ana fikirde ifadesi mümkün pek çok sebebin varlığından hareket ederler:

1-İslâm, gerçeğe bakmamıştır. Madde âleminde habersiz, zamanı ciddiyetle değerlendirmekte ehliyetsizdir.

2- İslâm, sermaye birikimine güçlükle müsaade eder ve bu yoldaki usulleri tesise çok az ehemmiyet verir. Zira sermaye birikimini teşvik, yarın Allah'ın vereceğinden şüphe ifadesidir: Tevekkül akîdesi.

3- Nihayet İslâm, icadı dîne saygısızlık gibi değerlendirir.

Buna karşılık, diğer mütefekkirler için İslâm, ilim dinidir.⁸ Bütün alanlarda İslâm, esaslı keşifler yapmış ve Ortaçağ boyunca büyük ölçüde takdir edilen ilimler, Araplar tarafından daima canlı tutulmuş; hattâ elverişsiz tarihi durumların ortaya koydu-

8 Tâhâ Hüseyin, L'Avenir de la culture en Egypte.

ğu zıt şartlara rağmen, bu tutumunda ısrar edilmiştir. Bu müellifler, İslâm medeniyetinin Ortaçağ boyunca dikkate şâyân başarılarını zikreder ve tıp, matematik, felsefe gibi dinî ilimlerle karşılaşabilecek araştırma ilimlerindeki başarılarını ifade ederler. Bu devirdeki ilmin büyük isimleri Araplardır: el-Beyrûnî, İbn-i Sînâ, Fârâbî, Câbir (VIII. asır) kimyada; el-Kindî (IX. asır), Muhammed İbn Ahmed, İbn Mûsâ matematikte, v.b.⁹ Aynı başarı, Ortaçağ boyunca tarım ve sanat tekniklerinde Araplar tarafından çok geliştirilerek devam ettirildi.

İslâm'ın keşiflerinin Batı üzerindeki tesiri hakkında bir fikir verebilmek için, Fransız dilinde kullanılan bazı Arap menşei-li tâbirleri hatırlatalım.¹⁰

Matematik: Cebir (algèbre), sıfır (zéro), rakam (chiffre), pusula (azimuth), imbik (alambic), takvim (almanach), en yüce nokta (zénith).

Müzik: Lût (luth), gitar (guitare), tambur (tambourin), dümbelek (timbale), nefir (ranfare).

Denizcilik: Ameral, tersane (arsenal), pusula (boussole), kablo (câble), sandal (burgue), ton balığı avlamaya mahsus ağ (madrague).

Mefruşat: Divan (sofa), şilte (matelas), muslin (mousselin).

Ticarî terimler: Pazar (bazar), tarhe (tarif), mağaza (magasin), tuz vergisi (gabelle), risk (risque), çek (cheque), gümrük (duane).

Renkler: Cam göbeği (azur), al (alezan), fes rengi (cramoisi), erguvani (écarlate).

Ziraat: Bostandolabı (noria), kayısı (abricot), muşmula (azérole), yasemin (jasmin), pamuk (coton), safran, şeker (sacre), elkol (alcool) vs.¹¹

9 Yazarın Arap olarak gösterdiği el-Beyrûnî. Fârâbî, Câbir, el-Hârezmî Türk'tür. (Tercüme edenin notu).

10 Krş.: Qulques observations au service du plan d'expansion économique et sociale de l'agriculture algérienne, A. De Cambiaire, M. M'Hamsaci ve F. Tassin, s. 188, teksirli metin.

11 Çok sayıda eser Arap medeniyetinden bahseder. Burada geniş bir liste vermek yerine L. Massignon ye Lévi Provençal'ın kitaplarını bilhassa zikrederim.

İddialarla fiilî durum arasındaki bu zıddiyetin değerlendirilmesi lâzımdır.¹² Ortaçağda İslâm, teknik gelişmelerde Hıristiyanlık kadar hizmet etti. C. Cahen'e¹³ katılmak suretiyle tespit edilebilir ki, gerçekten İslâm, kapitalizm öncesi dönemde sayısız tekniklerde önce idi. Bunlar, poliçe, çekler, şirket, depo, muhasebe komandite mukaveleleri vs. idi. Esasen, yeniliğe düşman reaksiyoneler, bu durumu bazen büyük bir memnuniyetle tespit etmişler ve bu tutumlarıyla, meselâ ateşli silâhların İslâm'a girişinde olumsuz tavır almamışlardır. Gerçekte, İslâm'ın varlığı tehlikeye düştüğü zaman, ne bid'atler ve ne de tevekkül, yaşamak için zarurî tekniklerin bünyeye uydurulmasına mâni olmamıştır.

İslâm'ın dışında hâsıl olan Batı iktisat ihtilâli, mevcut teknik imkânları ve sayısız icatları pratik bir manada yöneltti ve aktif hale getirdi. İslâm'ın, bu hareketi başlangıcında, neden kendisinin sonraki gelişmesi için kavrayamadığı meselesinde kesin bir kanaate ulaşmak mümkün değildir. İslâm Batı'nın teknik başarılarıyla sert bir şekilde temasa gelince, gecikmeyi kapamak için İslâm'ın yeni düzeninin talep ettiği yaratıcı uyumlara müsaade etme keyfiyeti bünyeye çok ağır bir yük tahmil etti. Teknik hakkındaki ilk ve kesin cevap, arkaik bir telâkki ile bilinmeyene karşı kendini müdafaa etmenin en iyi usûlünün bu işin bir sır olduğundan hareketle sert tavır almak; ve yeni icat olunmuş muhteşem silâhlar kullanan fevkalade yüksek bir teknik ve taktik uygulayan bir yabancıya karşı verilecek ilk cevap, anormal derecede dikkatli bir tutumla an'anevî savaş sanatını uygulamak oldu. Bu reaksiyoner tutum dâima dışardan tavsiye edildi ve neticede, İslâm'ın iç ahengiyle uyuşmadı.

Bir toplum için esas problem, kendi kendine yeter hale gelmektir. Bunun manâsı, ortaya çıkan sorulara mükemmel cevap

12 Aksine Arapların yeni teknik gelişmeler sebebiyle Batı dillerinden aldıkları kelimeleri incelemek enterasan olacaktır. Bu kelimelerde yaptıkları değişiklikleri incelemek, son derece öğretici bir araştırmaya vücut verebilir. Meselâ (vapeur) kelimesini (babour) olarak değiştirmişlerdir.

13 L'évolution sociale de l'Islam de l'Islam a-t-elle été favorable au développement d'un capitalisme de type occidental, Centre d'Etudes musulmanes, Mart 1960. Bu toplantıdan daha yukarıda bahsetmiştik.

verecek yetenekte olmaktır.¹⁴ Bu kavramı ekonomiye çevirirsek, gelişme olarak ortaya çıkar ve teknik plânda da bir mâna kazanır.¹⁵ Bir toplum, kendisine has tekniği kendisi omuzlamalıdır. Ama İslâm, kendi ihtiyacı olan tekniği yapacak halde değildi.¹⁶ Ayrıca, günümüze kadar da Batıdan ithal edilen makinelerin kötü kullanılmasının, iyi bakım yapılmamasının, İslâm'ın teknik kapasite yetersizliğini gösteren sebepler olduğu hatırlanmalıdır.

Makinalarla «knowhow» ihraç etmek, hakikaten güçtür. Ancak günümüzde bu durum çaresiz değildir.¹⁶ Gerçekten «zihin yatırımları» yapılarak, oldukça kısa vade de karlı sonuçlar alınabilir. Zira haberleşme ve bilgi alma araçlarının gelişmesi, temel teknik bilginin teşekkülünü hızlandırmakta ve kolay kılmaktadır.¹⁷

Fakat bilhassa, «teknik yardım», iyi şartlarda maya olarak hizmet görebilir. İktisâdî gelişmeyi başarmak isteyen toplum için, teknik yardım, derin bir zihniyet değişikliğidir. Gerçekten teknik eğitimin sonuçlarına, çok fazla hayalci bir tutumla ümit bağlamamak lâzımdır. Çünkü bunlar, bir noktada sınırlı bir çerçeve içerisinde kalacak ve ancak sosyal gerçeğin çok cüz'î bir kısmına nüfuz edebilecektir. Çoğunlukla bir taklidî teşvikten uzak teknik başarıların, emniyetsizlik ve bazen dışardan gelmiş uğursuz bir büyü duygusu uyandırdığı görülmektedir. D. Dolci tarafından düzenlenen bir kollokyumda, «gelişmenin öncüleri»nin yetiştirilmesiyle ilgili olarak bir konuşma yapan Afrika problemleri üzerinde ihtisas sahibi bir uzman, Afrikalı'ların, kendi hemşehrileri köylerinden uzaklaşıp beyazların yanında durum-

14 Toynbee, a.g.e., a. 205.

15 Toplam miktarların yapıda zaruri olan değişikliklerle artırılması böyle bir usulün takibini mümkün kılar.

16 Zikreden, G. Ardant, Le monde en friche, P.U.F. 1924, S. 240.

17 Bu konuda bütün tekniği destekleyen fizik dünyasının endişesini önemle tespit etmek lâzımdır. Bir halkın fizik durumu mühimdir. Aç olan kimse, dünyayı, tok olan bir kimsenin gördüğü gibi göremez. Aynı dış dünyadan çekinme durumu, medeniyete has kültür mirasından hareketle başlar ve teknisyen yapısıyla ilgilidir. Bu sebeple tekniğin bir toplumun dışına plâka şeklinde yapıştırılması esas değildir. Asıl olan, toplumların, tekniği kendilerinin bularak bünyeleri içerisinde hazmetmeleri ve bu imkânı kazanmalarıdır. Bize göre, İslâm'ın hali bu olmalıdır.

larını düzelterek kültür metotları aldıkları zaman, onların beyazların büyüüne uğradıklarını ve onları büyülenmiş gördüklerini ve bu durumun, dış âlemden gelen tekniğe itimatsızlık yönünden en canlı örnek teşkil ettiği hususunu ısrarla belirtmişti.¹⁸

Böylece, dış âlemden gelen bir şok, iktisâdî bakımdan az gelişmiş bir topluma, bizzat kendisine dönüş imkânı sağlayarak, kendi kendisine teknik öğretmeye vesile olur. Bu, bünyede mevcut olan ve bilhassa araştırılıp düşünülünce ortaya çıkabilen bil-kuvve mevcut bir güçtür. İslâm gibi bir medeniyet, kendi tekniğini kendisi deruhde edebilir.¹⁹ Bu durum bize esas itibarıyla teknik usullerin, bir iktisâdî gelişme manasında yönlendirilmesinin şart olduğunu gösteriyor. Tekniği bir kopma gibi değil ve fakat uyuyan güçlerin günümüzde dirilişi gibi telâkki etmek lazımdır. Aksi halde dışardan ithal edilen teknik usuller, yabancı teknisyenlerle beraber sosyal hayatın farklı yüzleriyle bütünlenmek yerine dışta kalacak ve İktisâdî gelişmenin şartı olan kesintisiz yapıcılık sonucu vermeyecektir.²⁰

İslâm vaktiyle, kendi tekniğin kendi yüklenmeye başlamıştı. İslâm'ın tekâmülcü zihniyeti için Müslümanların medhiyesi ve İslâm'ın bünyesindeki yeni durumlara adapte olma yeteneği, bu yönden manidardır.

«Kur'an-ı Kerîm'de de ifade edildiği gibi. İlmî ve teknik düzende keşifler ve ilim, tekâmülcü bir ölçü içerisinde yer almıştır. Deprem nazariyeleri, dalgalı fiziğin temelleri, atomun parçalanmasının açıklanması ve benzeri gibi...»²¹ Bu ifadeler, dirilişin açıklayıcılarıdır. İslâm, tekniği bünyesinde çözüme kavuşturmak, eritmek istemektedir. İslâm'ın bu gayreti, yalnızca Mukaddes Kitâpta yer alan âyetlerde değil, aynı zamanda ve şüphe-

18 M. Laurence, İktisâdî Konsey üyesi.

19 R. P. Dubarle'in J. Cottier, la Technocratie nouvelle pouvoir, éd. du Cerf 1959, kitabına yazdığı önsözde bahsettiği gibi teknik, İlk olarak değerler sistemini değiştirir... Böylece, milliyetten ayrı teknik değerler meydana çıkar ve bunlar, bütün büyük toplumlarda uygulanır ve diğer kültürlerle adapte olur.

20 P. Blachere, Le Coran, C. I, Giriş, s. 222-224

21 R. Rondot, L'Islam et les Musulmans d'aujourd'hui, ed. de l'Orante 1958, s. 97.

siz çok daha önemli bir şekilde davranış ve hareket plânında da mevcuttur.

J. Berque²² bu yeni hamlenin İslâm'ı tekniğe doğru ittiğini göstermiştir. «Sanayi medeniyeti, günümüzün Doğu âleminde yeni bir kuff yazı stili oluyor.»²³ Bu hız, bu hamle, yeni fabrikaların inşaatı yahut muazzam sergilerin açılması gibi az görülen fakat çok tesirli olan belli bir sayıdaki kriterle ifadesini buluyor.

Mühendis mekteplerinin ve fen fakültelerinin artan bir şekilde çoğalması; Doğu İçin güçlüğü aşıkâr olan Sibernetik yahut atom gibi güç konulardan²⁴ toplanan ilmi kongrelere iştirak: Mısır gibi bir memleket için²⁵ küçümsenmeyecek araştırma ve bütçe fonlarının tahsisini ihmal etmemek lâzımdır. Diğer bir delil: 1957 yılı Ocak ayında bir Hükümet kararnamesi, Mısır için bir standart tesis etti. Adım kesin olarak atıldı, işte, büyük üretici ülkelerle buraya giren ve yüksek ağır sanayi yolunda eşya medeniyetine iştirak eden bir Doğu ülkesi.²⁶

Aynı manada, bu alanın fevkalâde vasıflı mütehassısı olan J. Freldman,²⁷ Tunus'a yaptığı bir seyahat dönüşünde, idarecilerin memleketlerine tekniğin girmesi konusunda arzulu olmalarının ötesinde, Seyd-i Fethullah'da gördüğü ve ziyaret ettiği tamir atölyelerindeki Müslüman işçilerin çalışmalarında, fevkalâde teknisyen oldukları intibasına vardığını yazmaktadır. Eski makinelerin tamiri sırasında gördüğü mahareti, sürpriz olarak belirtmekte ve ona göre Tunus Müslümanları, münakaşa kabul etmez şekilde, makine için elverişli yapı arz etmektedir.

Tekniğin efendisi olma yolundaki iradenin en parlak örneğini, Süveyş kanalında, kanalın millîleştirilmesinden sonra göstermişlerdir. Buradaki başarı, teknik güç olma yolunda, İslâm'daki hassasiyetin çok derin olduğunu gösterdi.

22 J. Berque'in daha önce bahsedilen eserinin "L'acces de la technique" başlıklı bölümü.

23 J. Berque, *Les Arabes d'hier à demain*, s. 93.

24 Sergilenen makinelerin takdir edildiği ve kullanıldığı, artık ihtiyacı karşıladığını belirtmek lazımdır. Ancak, henüz ihraç edilmemektedir.

25 A.g.e., s. 96.

26 A.g.e., s. 101.

27 1960 yılı Mart ayında l'Ecole des Hautes Études'de toplanan bir kollokyumda P. Marthelot'un verdiği konferans.

Benoist-Mechin'ın naklettiği, Mısır deniz ticaret görevlisinin görüşü, yeni bir zihniyeti aksettirmesi yönünden çok önemlidir: Oyun muazzamdır, itiraf ediyorum. Ancak başkalarından aşağı olmadığımızı göstermek iradesi, bizi her türlü tesire karşı güçlü kıldı. Dimyat, Kahire ve hattâ İskenderiye'den otomobillerle gelen seyirci kitleleri Nil'in kıyılarına toplanmışlar, bizim geçişimizi alkışlıyorlardı. Bir kontrol cihazı gibi üzerimize dikilmiş gözlerin ısrarlı bakışlarından ve yorgunluktan bitkin hale gelmiştik. Fakat konvoylar kanalı geçmişti.²⁸

Nihayet Asuvan barajının İnşaatı, Mısır'daki bin yıllık rüyaların gerçekleştirilmesi, belki piramitler inşa edenlerin bir işareti yahut vasiyetinin modern teknik ilerleme ile birleşerek İslâm'a bugünün tekniğini omuzlaması yolunda hamle veren, kocaman bir iştir.²⁹

Bu dışardan teşvik olunan işaretlerin yanında, Orta Doğu'da ana sanayi mallarının üretimindeki artışlara ait Birleşmiş Milletlerin takdim ettiği istatistik tabloları, İslâm'ın tekniğe yönelişini tasdikle beraber, gerçekten Orta Doğu memleketleri için, son yıllarda mevcut endüstrilerde dikkate değer bir gelişmeyi ve yeni endüstri merkezlerinin de kurulduğunu gösteriyor.

II. İSLÂM'DA İÇTİMÂİ - HUKUKİ YAPILARIN HAREKETLİLİĞİ

Meselelerin derinliğine inememiş pek çok gözlemcinin kesin bir hakikatmış gibi, garip bir acelecilikle İslâm'daki hukukî-sosyal yapıların hareketsiz olduğunu söylemeleri ve müesseselerin kısmen hareket gücünü kaybettikleri şeklinde izah etmeleri yetersizdir. Gerçekten İslâm, çoğunlukla, geleneklere bağlılık tutumunun kurbanıdır.³⁰ Bununla beraber objektif bir analiz, bazı nüanslı sonuçlar hâsıl edebilir. Şüphesiz İslâm kendi geçmişine bakar. Bu tutumuyla geçmiş zamanlarda Müslüman için geçerli olmuş güzellik ve zenginlik kavramlarında, kendisini bulur. Fa-

28 Benoist-Mechin, Un Printemps Arabe, s. 63 vd.

29 Üretim toplamlarındaki artış da, tekniğin kullanılması yolundaki iradenin bir diğer sembolü olarak ele alınabilir.

30 V. Berger-Vachoun'un tâbiri ki, İslâm'daki çok kuvvetli an'aneye bağlılığı işaret eder.

kat bu kendisine dönüş tamamen farklı iki mana ifade eder. Birinci halde bu tutum, şekli gelenekçiliğe saygılı olan, şekilci bir anlayışa götüren bir davranıştır. Bu hal mevcut olanın mevcut olacağını ve devamlılığını müeyyideye bağlayan meşhur «Bikâne alâ mâ-kâne» kaidelerini ilham eder.³¹ Diğer halde ise aksine bu ruhun, kendi kendisini inceleme irâdesi, kaynaklara tekrar dönüş, aktif bir reformculuk ve temelde yapıcı, inşa edici bir tenkitçiliğe imkân sağlar.

İki olay İslâm'da bir arada bulunur: Geleneğe saygı şeklinde ifade olunan, yenilikleri yasaklayan (Bid'at) ve geçmiş davranışlara uygun hareket (taklit) ile birlikte aynı zamanda, cesur bir yeniden doğuşa açık temel kaynakları araştıran bir akım da vardır.³² Bunu, dinî saygı ve Müslüman tenkitçiliği ile karıştırmamak lâzımdır. Zira İslâm dinindeki dogmatizm zarurî olarak şekle bağlıdır. Şüphesiz Sünnî akide içtihat kapılarının kapatılması kavramını, onuncu asırda dört mezhebin tesisi ile kabul eder ve bu noktada birleşilen görüş, İslâm'ın hukukî-sosyal alanda her türlü orijinal yaratma gayretine karşı olduğudur. Fakat bu tez, İslâm'a durgunluk ve onun modern olabilmek için gerekli kapasiteye (hiç olmazsa tarihin belli bir döneminde) sahip olmadığı suçunu yükler. Sünnilik, Kur'an'ın tefsiri, Sünnet ve dört büyük mezhebiyle, herkes için muhtevası kesin ve hayatın kanunu olan Şeriat öğrenimini sağlamıştır.

Onuncu asırdan itibaren içtihad kapısının kapatılarak, yerini şekilcilığe bırakması, taklitçiliğin geçerli olması, İslâm'da sosyo-hukukî yapıların kesinlikle dondurulması sonucunu verdi. Bu nazariye basit olmak gibi bir avantaja sahip olmakla birlikte, İslâm'ın sosyo-hukukî yapılarının gelişmesini tam manasıyla ortaya çıkarıyor görülmemektedir.

A. KAPILARIN YENİDEN AÇILMASI GAYRETİ

Şii olan Müslüman memleketlerde dahi hukuk alanında geleneğe saygı eğilimi gerçekten görülmekte ve İctihad kapısı asla kapatılmış bulunmamaktadır. İslâm'da mevcut olan şekilcilik,

31 Harfi harfine «her şey nasılsa öyle kalır.» Zikreden Santillana, *Instituzioni di diretto masumano malekita*, Roma 1926.

32 Rondot, *L'Islam et les musulmans d'aujourd'hui*, s. 233 vd.

Sünnîliğin Şeriat kavramında yeterli bir şekilde açıklanmamıştır. Burada, dinî faktörle birlikte diğer faktörlere tâbi olan bir tutum vardır.

Buna karşılık, “Şeriatın Değişmezliği” iddiasının hukukçular tarafından en güçlü şekilde ilân ve ifade edildiği devirlerde ve memleketlerde dahî, hukuk ve müesseseler, yeni hayat şartlarının arzulanmış mânada gelişme göstermiştir. Böylece İslâm hukuku uzmanı olan L. Milliot³³, «İslâm’da dinin ve hukukun karışmış olması, dinî hukukun mutlak değişmezliği iddiasına imkân sağlar. Eğer bu iddia doğru olsaydı, İslâm hukuku gelişen bir toplumun zarurî değişmelerine bizzat uyamazdı. Örf ve âdet hukuku, her yerde, fıkıhın yerini almıştır ve fıkıh hükümsüz görünmektedir. Aynı manada, İslâm hukuku içtihadı, tatbikatın’ mübrem ihtiyaçlarının zuhurunda şeriatın boşluğunu doldurabilmek için büyük önem kazanır. İctihad, sık sık Kuran’ın metni ve Sünnet’in bildirdiklerinin zıddına, müesseseleri düzenler ve bu yolla İslâm hukuku içerisinde fıkıhın menseline olduğu kadar karakterine de yabancı örf ve âdet müesseseleri girerek bütünleşme sağlanmış olur.³⁴

Üçüncü olarak içtihat kapılarının kapatılmış olması, bütün Müslüman âlimler tarafından kesin bir durum ve tedavisi kabul olmayan bir olay olarak ele alınmadı; aksine Mutezile adını alan Müslüman düşünürler topluluğu, bize de esas görünen şekilde, İslâm’ın içtihadı kapılarını tekrar açması gerektiğini bildirdiler. M. Berger-Vachon’un ifadesiyle bunlar: İnsanlar, diğer insanların yaptıklarını bozabilirler. İctihadı kapılarının kapatılmış olmasının esprisi, hatâ tohumlarını yok etmek ve bünyeyi hatalı davranışlardan korumaktır. Burada mezhep kurucularının hukukileştirmeyi arzu ettikleri zihniyet, artık günümüzde tamamıyla suni bir nitelik almıştır. Günümüzde bu tutumun gerçek manası, bir gurur zihniyetidir İslâm ilmine bir dönemde hâkim olmuş kimseler onun ilâhî karakter] ve ilham veren yönünün esas olduğu iddiasıyla, gerçekte bu değişmezlik anlayışına gerekçe sağlamışlardır.³⁵

İslâm’ın bünyesinde reformist hareketlerin tarihçesini yapmak, bu çalışmanın şümulüne girmez.³⁶ Yalnızca Mutezile müel-

33 L. Milliot, Introduction à l’Etude du droit musulman, s. 166.

34 L. Milliot, a.g.e., s. 177.

35 Berger-Vachon, Cours de droit musulman, 1957-1958.

36 Bu konuda bkz.: J. M. Abdulcelil, Aspects Intérieurs de l’Islam, s. 56 vd.; P. Rondot, L’Islam et les musulmans, a.g.e.

liflerinin yer aldığı bir cereyanın varlığını ve bunun gelişen bir hareket halinde modern okullarda görüldüğünü ve Hindistan, Orta Doğu, Kuzey Afrika'daki Selefiye hareketlerini, Müslüman Kardeşlerin modern dönemdeki faaliyetlerini söyleyelim. İslâm akidesini yenileme gayretinin ortaya çıkardığı bazı isimler vardır: Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Hindistan'daki modern Müslümanlığın öncüsü olmuş ve İslâm'ın modern toplum taleplerinin, tabiatın zaruretlerinin ve ilmin ortaya koyduğu gerçeklerin aksini söylemediğini ifade etmiştir. Muhammed ikbal (1876-1938), insanın Allah'la İştiraki meselesinde hakikî bir rol oynadığı fikrinin İlhamını Kur'an'ın: «**Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.**» (Ra'd Sû: XIII/11) âyetinden almıştır. Muhammed Eşref'e göre hâdis, Kur'an-ı Kerîm'e göre ikinci derecede mütalâa edilmelidir. (Gerçekten Kur'an, hâdisten farklıdır, ilk Müslümanlar tarafından Kur'an'dan sonra ikinci derecede önem verilerek yazılmıştır.) Orta Doğuda Cemâleddin Efgânî (1839-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Reşid Rızâ (Ö. 1935), İslâm İçin içtihadı kapılarının yeniden açılması ve ana kaynaklara dönerek arınma zarureti özerinde ısrar ettiler. Günümüzde selefine akidesinin temsilcileri, muhtelif istikametlerde toplanırlar. Şeyh Ali Abdürrezak gibi müellifler «akîde olarak, Arap dilinin İslâm'da, uhrevî âlemle fanî âlemin ayrılmasında esas kabul edilmesine» gayret ederler.³⁷ Yahut müellif Tâhâ Hüseyin'e göre, «İslâm, hürriyet dînidir. Bilmek, İdrak etmek gibi nesillerin kendi farklı durumlarına göre anlamalarını icap eden tutumları, yalnızca bir neslin anladığı şekilde kalamaz. Ve bunlar bu neslin, kendi asırlarında anlayıp tespit ettikleri çizginin ötesinde, kendi asırlarının farklılığını ifade eder.³⁸ Fakat dinî politika hareketleri de vardır. Bu ilhamla kurulmuş birliklerden Şeyh Abdülhamid İbn Badis (1890--1940)³⁹ tarafından tesis edilmiş Cezayir Ulemâ Birliği 1931'de kurulmuştur. Müslüman Kardeşler, 1928 yılına doğ-

37 H. Laoust, Le califat dans la doctrine de Rachid Rida, Beyrouth 1938, s. 89, zikreden P. Rondot, a.g.e., s. 244.

38 Tâhâ Hüseyin, L'avenir de la culture en Egypte, Le Kaire 1938.

39 Şüphesiz ki, bu hareket Cezayir ihtilâlinin hazırlanması ve yapılmasında önemli oldu. M. Bennabi, a.g.e.

ru Mısırlı Şeyh Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur. Halen Mısır'da bu teşkilâta karşı sürdürülen sert temizleme hareketine rağmen, daima tesirli ve canlı görülmektedir.

İslâm dünyasında güçlü olarak işleyen bir eğilim de kaynaklara dönerek Kur'an'ın yeniden tefsiri ve bu yolla İslâm'ın modernleşmesine yeni bir gayretle imkân sağlayarak lekesiz saf bir İslâm'ı ortaya çıkarmaktır.

B. MEVCUT DEĞİŞMELER

İslâm'da bu yeni hareketin mümkün olan sonuçlarının detayına girmeden önce, iktisâdî gelişmenin tayin edicileri gibi görünen hukukî ve sosyal yapıların bazı yüzlerini, karakteristik bir gelişme açısından gösterebiliriz.⁴⁰ Burada şu üç temel değişikliği, kısaca hatırlatmak faydalı olacaktır: Sermaye ve faiz kavramı; zararların yükünü alma; mülkiyet kavramı.

1. Faiz ve meşru sermaye

Daha önce ifade edildiği gibi, faizli borç (ribâ) Hz. Peygamber tarafından men edildi.⁴¹ İslâm'da bu yasağa genellikle saygı gösterildi. Maamafih ribânın yasaklanması, bugün bizim bildiklerimizden farklı birçok faiz şekillerinin doğmasına yol açtı. Hz. Muhammed zamanında, alınan borcun iki katıyla edası, günümüzdeki talih borcu kavramına yahut borsada borç ödeme avansına karşılık teşkil ediyordu. Yasak, bilhassa uzağı görmeyen Arapların, kötü oyun zihniyetinden kurtarılmasını da hedef alıyordu. Ribâda temsil olunan faiz, bir bakıma, yatırılmış sermayenin sağladığı verimliliğin geliridir, faiz kavramı, Batılı iktisâdî ihtilâlle bir değişmeye uğramıştır. Şöyle ki, ticarî macerada riski karşılamak, ödünç hallerindeki kanun ve ahlâka aykırı prim garantisi yahut tarım kaynaklarının vadesinden evvel ödenen hissesi halindeki telâkkilerin yerine sermaye verimliliğinin normal karşılığı telâkkisi hâkim oldu. Öyle görülüyor ki, iki farklı realiteden hareket edilerek değişik hükümlere ulaşılmıştır.

40 L. Miilliot, a.g.e., s. 652.

41 Ribâ yasağı esasen Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. (Tercüme edenin notu).

Faizli ödöncün bu mana değıştirmesi, kısmen Hristiyan Kilise hukukunun faiz hakkındaki tavrını değıştirmesine benzetilmektedir. Ancak kilise hukukunda, aynen İslâm'da olduğu gibi, sermayenin verimliliği kavramının neden görölmediği, bir diğer meseledir.

Gerçekten Müslüman hukukçular Kur'an'da yer alan faizli ödönc yasağını (II, 276. 279; III. 125; IV. 159; XXX, 38) tevîl için bir takım incelikleri bulmayı başardılar. Müslüman hukukçuların kendilerine has inceliğine girmeden önce, esas itibariyle faiz yasağının istikametini çevirmek için kullandıkları vasıtaları not edelim:

Birincisi, bir borcun satışla ödenmesi (bey'ul-vefâ), gerçekte, satılan malın veya hakkına istinaden geri almayı mahfuz tutarak rehin yoluyla satış muamelesi ve satılan şeyin, satıcıda teminat olarak bulunması, sağladığı gelirin satıcıya ait olması ve bunların teşkil ettiği faizdir.⁴²

İkincisi muhatara (şans, risk), Ortaçağda Avrupa'da Muhatra adıyla anılan ve bir malı krediyle yüksek fiyata satın ve tekrar düşük fiyatla satın almak, bu yolla çift satışın farkını ödöncün faizli olarak tespit etmektir.

Onyedinci asırda Pascal, Muhatra mukavelesinin devrin ekonomik problemleri için Cizvitler tarafından kabulünü bir skandal olarak nitelendirir. 18 Ağustos 1956'da yazmış olduğu mektubunda: Öyle görölüyor ki Muhatra çok mübarek bir eşyadır ve ondan saygısızca bahsetmek bir küfür olacaktır, öyle mi?

Böylece Pascal'ın zamanında Cizvitler, Müslüman hukukçulardan kilisenin faizli ödönc hakkındaki yasağını tesirli bir şekilde değıştirecek vasıtayı alıyorlardı. Bu son derece manidardır. Zira kapitalist Avrupa'nın iktisâdî ihtilâlini takiben borç faizi, Hristiyanlığın bünyesinde, İslâm'dakinden daha kolaylıkla haklılık kazanmıştır. Fakat faizli ödöncün bu telâkkisi, iktisâdî gelişmeye geçiş başlamasından sonradır⁴³.

Bu konular hakkında, J. Berque'in naklettiği farklı hukukçuya ait nikbinlik iyi anlaşılır. Bu büyük hâkim için, Şii hukukunun

42 Provinciales, N.R.F., e. 91 ye 130.

43 Ahmed Cemaleddin, nakleden J, Berque, Les Arabes d'hier á, demain, s. 51 vd.

kabulü modern hayatın zaruretlerine önemli bir güçlük getirmeyecektir. Hatta yasakların yasağı faiz ele alındığı zaman dahî durum böyledir, “icaz yoluyla hukukçular onu geçirmişlerdir.” Burada kullanılan metot, borcun (mudârabe-ikraz) faydasını kendisine almaktır. Halbuki mudârebe kanununa aykırıdır. Yalnızca artık onun adı fayda olmuş ve eskilerin (selef) mizahî bir şekilde Şart-ı Nâfia “ödünç, faydayı harekete getirir”, fakat gelir geli-ri arttırmak ister (rabh-ı istirbah) dedikleri şey, bundan böyle tamamen istifadeden ibaret olmuştur.⁴⁴

Bilhassa günümüzde modern Müslüman memleketlerin hukuk mevzuatının faizli ödünçü düzenlemeyen Batının hukuk sistemlerinden ilham almaları için, hiçbir sebep yoktur. Zira Müslüman hakkaniyet geleneğinin modern hayatın tutumuyla karşılaşılması, yeni normları, esasları tayin edecektir.⁴⁵

Gerçekten İslâm, sermayenin özel tabiatını idrake başladı ve şimdi bir Arap sermayesi teşkilinin endişesi içerisinde.⁴⁶ Öyle ki, tekniğin İslâm âlemi içerisinde bütünlenmesi, eşyanın değer kazanması ve sermayenin verimliliğinin tabiatındaki endişe, günümüzde bu âlemin önemli problemleri olmuştur. Zaman Allah’ın tefvizi değil, devamlı bir mevcudiyettir. O, vaktiyle Aristo’nun tasarladığı gibi hareketle beraber yeniden olmaktadır. Böylece zaman, varlık ve iktisâdî bünyeye bağlı olmak şartıyla değişmektedir.

Zaman, değişen ve kendisini iyileştirmek isteyen bir dünyada, değerini tekrar kazanır. Tevekkül (ihtiyaçlarını temin için Allah’ın lütfüne itaat)⁴⁷ fakir ve durgun bir dünyada normal idi ve şüphesiz Allah’ı yerine koyarak ve büyük ölçüde yakın gelecekte değişmeyecek bir hayat düzeni içerisinde, bu zihniyet, faydalı idi.⁴⁸ İradenin hâkim olduğu bir âlemde ise, tekniğin tesirli gücü

44 J. Berque, a.g.e., s. 51.

45 Uygulamada, Müslüman memleketlerin medeni kanunlarının ekserisi %12 civarında faizi kanuni kabul eder.

46 J. Berque, a.g.e., s. 74 vd.

47 Ortaçağ Hristiyan düzeni böyle idi.

48 Şüphesiz toplumların iktisâdî hedeflerinde kendilerine sahip oldukları faydalı enerji gücüne bakmaları ilgi çekici olacaktır. C. Cippola’nın insanlığın

ortaya çıkınca, tamamen değişik bir gidiş başladı. Sermaye gelişmeyi, hiç olmazsa maddî gelişmeyi vaad eden bir gelecek için öncelik kazanma imkânını tanımaktadır. Bu yeni bakış altında faiz kavramı, riba ile müşterek ölçü içinde değildir ve neticede İslâm tarafından kendi geleceğini eline alma iradesinin dinamizmi olarak kabul edilmiştir. Bu yeni yol, tesadüfe de hükmetme arzusunun taşımaktadır.

2. Modern İslâm'da Talihe Hükmetme

Talih konusu, uzun zaman Müslüman zihniyetinin karakteristik bir çizgisi oldu. Zarar endişesi, Kur'an'ın yasaklarıyla ileri derecelere götürüldü. Kur'an'daki karar (tesadüfe bağlı akid), Hz. Muhammed'e bağlanan endişesiz ve uzağı görmeyen Araplar İçin mucibi selâmet idi.⁴⁹ Bu yasağın umumî kılınması, temelde geçerli oldu ve iktisâdî büyüme hakkında bir kuşkuya götürdü; sermayenin kendiliğinden artmasını meşru kılma yolunda, öşür ve zekât temizleyici fonksiyon yüklendi.

Yalnızca bu yasak, iktisâdî büyümenin empoze ettiği yeni perspektif içerisinde, zararlı telâkki edilmiş ve sermayenin durgun kaldığı bir düzende, fayda sağlaması hoş görülmemiştir, iktisâdî büyüme düzenli bir dünyada bir tanzim aracı idi ve dinamik bir âlemin değiştirme vasıtası olmuştur. Burada İslâm, geçmişe bakarak ıstırap duymaktadır. An'anevî kaidelerin meriyet-teki artışı, klâsik bir taarruz biçimi oldu. Kıyas kapılarının kapatılmış olması belki Aristo ve Eflâtun'dan ilham alan bazı feylesof-

faydalı enerji azlığına karşı yapmış olduğu savaşın üç büyük merhalesiyle ilgili çalışmaları, bu bakımdan ilgi çekici açıklayıcı bilgiler verebilir. Sayın Germaine Tillion, yukarıda zikredilmiş olan kollokyum arasında, tevekkülün asla teknik ve iktisâdî zaruretlere cevap veren değişikliklere karşı olmadığını belirtmiştir.

- 49 Binbir gece masallarının kahramanlarının hemen hepsi, büyük tüccarların babalarından kalan mirası sür'atle eritmiş olan oğullarıdır. Burada gelir kavramı ve harcama önem kazanmaktadır. Sermaye, kaynağı kurutmadan kullanılmalıdır. Böylece faiz ve risk mefhumları değişebilmekte ve istifade sağlayan bir karakter almaktadır. Bu kavramlar, fert için zenginliklerin büyümesi imkânını vermekte, israf ve yıkımın, bütünüyle zarara uğrattığı sonucuna götürmektedir.

ların gayretiyle haklı kılındı. Ancak bu tutum, belli bir mânada, Müslümanlığın talihe bakışını, artan bir şekilde yalnızca sevketti. Bununla beraber bu kendine dönüş, kesin bir gerileme değildir. Günümüzde İslâm'ın sıçrayışı, ona, talih ve tesadüfe hâkim olmak için kendi öz kaynaklarına dayanma imkânı vermektedir, İslâm'ın mukaddes metinlerinde hesaplı bir macerayı haklı kulan temelleri bulmak mümkündür. Kur'an pek çok ayetlerinde, iman gibi, geleceği görmeyi de tavsiye etmektedir. ...**Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayınız...** (II, 195) Ey inananlar! İhtiyatlı davranın. (IV, 71) **Emniyet tedbiri alanlar...**(IV, 102-103).

Bizzat Hz. Peygamber, kendi tatbikatıyla komandit şirketin örneğini verdi (kirad-mudaraba), ki bu, büyük macera borcuna kuvvetle benziyordu. Bu mukavele ve islâm hukuku (fıkıh) tarafından kabul edilen diğerleri, tohum saçma İçin tesis olunan şirket (muzaraa), sulama için şirket (musaka), yahut fidanlık şirketi (maharsa)⁵⁰, tesadüf ve faiz yasağını delmek için birer vasıta idiler. Neticede iktisat alanında dinamik bir yapıya ulaşmayı haklı kılma yolunda, bu işin başlangıcında faydalı oldular. Gelecekle ilgili bu tutum, karşılığını büyümenin meyveleriyle buldu ve yeni icatları sağladı.

Bunun böyle olması, bize göre temel bir fikre dayanıyor: Müslüman'ın kendi zararı önündeki yalnızlığının korkusu, bu değişmeye esas olmuştur.

Tesadüf korkusu. İslâm'da iktisâdî büyümeye mani oldu ve bu tutum, kapitalist sistemin empoze ettiği, kayıpların başarı gibi denenmesi gerektiği yolundaki ferdî risklere tahammülü telkin eden zihniyetini haklı kıldı. Öyle ki bazı yasakların bir devrin ahlâk ve adaletlerine uymayışı, Müslümanlığın zayıf ferdiyetçiliği, kapitalist anlayışa uygun tesadüfî yaratıcılıktan sıkılmış görünüyor. Bu tutum, kolektif yaratıcılığı tanıyan modern dünyada farklı bir şekilde gelişiyor, İslâm'ın iktisâdî gelişmesi için, önemli bir sermaye ile müşterek bir riski yüklenmek ve plânlamak gerekmektedir. Bu durum iktisadî ihtilâlin doğduğu Batılı şartlardan daha değişik bir plânda, bu macerayı, Müslüman ümmet zih-

50 Nakleden Milliot, a.g.e., s. 664 vd.

niyetinin kolaylıkla hissettiği bir imkânla gerçekleştirmeyi sağlıyor. Bu dönüşün örnekleri kolaylıkla bulunabilir. Esas mefhum, bir dayanışma olarak ele alınırsa, zarar faktörü sebebiyle yasaklanmış olan sigorta, aksine faydalı ve meşru telâkki edilir. Eğer millîleştirme kavramı, tesadüfî olmaksızın⁵¹ R. Blachere'in not ettiği gibi, Müslüman birliği olan ümmetle aynı köke dayanıyorsa, bu müşterek anlayışandır. Plân, hesaplanan riskin, cemaat tarafından yüklenilmesidir. Hatta bizzat Hz. Peygamber'in sözüyle, Müslüman cemaati ne olursa olsun yanılmaz (İcmânın dayandığı esas budur; Cemaatin hukuk inşamda mutaba'atı). Meşhur bir hâdis: Ümmetim dalâlet üzerinde asla birleşmez, diyor.

Zarar hakkındaki bu değişme, sosyal bütünün buna tahammülü, bünyedeki değişimin bir işaretidir.⁵² Maceracı, öncü ve mucit, artık İslâm'ın sadık sürüsünün itaatsiz koyunları değildir. Onlar, bugün modern zamanların imamaları, reisleri yahut zaimleridir.⁵³ İktisâdî büyümeye verilen bu yeni işaret, Müslüman mülkiyetine yeni Bir mana ve tesirlilik getirir.⁵⁴

3. İslâm'da İktisâdî Mülkiyetin Fonksiyonu

Andre Piette, yakınlarda şöyle yazıyordu.⁵⁵ Serbest rejimde bölüşme, sahip olunana göre bir taksimdir. Çağımızın yaşanan döneminin bütün gayreti ise, bu bölüşümü olması icap edenE göre gerçekleştirebilmek ve her şahsın insan olduğu gereğinden hareketle kolektif zenginlik ve üretim üzerinde sahip bulunduğu hakkı sağlayacak şekilde yapabilmektir. Bu gelişmenin yalnızca ahlâkî ve sosyal sebeplerin sonucu olmadığı, fakat bilhassa üretim olayındaki değişmelerin bir neticesi olduğu anlaşılıyor. Mikro ekonomik denge, ferdin hâsıl ettiği değer, fertlere isnat edilebilir olarak kabul edilmiş ve mülkiyetin imtiyazı şeklinde telâkki

51 Daha önce ifade edilen İslâm ve Kapitalizm konulu kollokyumdan.

52 Aynı zamanda son yıllarda Müslüman memleketlerindeki bankaların ulaşmış olduğu dikkate şayan hamleyi tespit etmek lâzımdır. J. Berque, a.g.e., s. 78 vd.

53 J. Berque, a.g.e., s. 119.

54 J. Berque, a.g.e., s. 78.

55 Ekonomi Politik dersleri, yıl 1959-1960 Hukuk dönemi.

edilmiştir (Fransız Medenî Kanunu Mad. 544]. Organize bir ekonominin bünyesinde müşterek hâsıla, fonksiyonel bir mülkiyetE karşılık teşkil eder. Mülkiyetin hedefi ve kullanılması, umum için faydalı olacak bir şekle kavuşturulması esasına bağlıdır. Burada, rejimin iradî bir düzeltmesi değil, büyüme sisteminin zarurî değişiklikleri bahse konudur. Hatta Amerikan kapitalizmi içerisinde François Perroux, rejimin tabiatını değiştiren dört yeni olayı belirtir:

- 1- Özel mülkiyetin istihsal vasıtaları, üretim araçları güçlü bir şekilde, kamu kontrolünün düzenlenmesine tâbidir.
- 2- Özel teşebbüs, toplumun müşterek üreticiliğinin karışık yapısı içerisinde şuurlu bir unsur olarak yerleştirilmiştir.
- 3- Ticaret hayatının prensibi olan daha yüksek gelir esası, beşerî ekonominin prensipleriyle belli bir doğrultuya sokulmuştur.
- 4- Serbest çalışma. Serbest çalışmanın kapitalist biçime göre istismarı, çalışma güçlerinin teşkilâtı ve müesseselerdeki değişme ile karşı taarruza geçmiştir.⁵⁶

Diğer taraftan, Sovyet iktisat politikası yazarlarının eserlerinde ifade ettiklerine göre, üretim araçlarının sosyal mülkiyeti teşekkül ettiği zaman, üretimin meyvelerini kapitalist biçimde sahiplenmenin ferdî karakteriyle, üretim olayının kolektif tabiatı arasındaki tezat bertaraf edilmiş olacaktır.⁵⁷

Her iki sistemde ve bunların sundukları iki iktisadî büyüme şekli içerisinde, bir sosyal mülkiyet kavramına ulaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu kavram, temeldeki bir gerçeğin ifadesi olarak, her iki rejimde farklı biçimde tefsir edilmektedir: Modern ekonominin organizasyon metotları ve yeni üretim tekniklerinin taleplerine göre, mülkiyetin manası ve tabiatı değişmektedir.

Demek ki bu gelişme, İslâm'a yeni bir şans vermektedir. Burada mülkiyetin derin kavramı, modern iktisadî büyümenin mülkiyete verdiği yeni fonksiyona uymakta ve serbest iktisat düzenindeki mülkiyete istinat edilen fonksiyondan daha çok, İslâmî anlayışa yaklaşmaktadır.

56 F. Perroux. *IA coexistence Pacifique*, s. 102, not: 1.

57 Manuel d'économie politique Éd. sociales 1956, s. 425 vd.

İslâm cemaatinde mülk sahibi, mülke vekâleten tasarruf ettiğine göre, bir şahsın bu pek mukaddes mülkü, umumun faydası sebebiyle devlet tarafından istimlâk edilebilir.⁵⁸ Umumun fevkalâde yüksek menfaatinin bahse konu olduğu gerekçesiyle, Mısır ve Tunus'ta kanun koyucular vakıf malların yahut Hubus malların iktisâdî sirkülâsyonunu kabul ettiler. Hubus malları kamu faydası yahut dinî bir gayeyle kurulmuş olan tesislerin faydası için her türlü tasarruftan men edilmiş toprağa tâbi hareketsiz mallardır.⁵⁹

Bu hulus malları, dinî bir maksatla yahut da mevzuatın düzenlenmiş olduğu şartlardan mal kaçırma gayesiyle tesis olunmuştur. Bu tip tesislerin faydası, toplumda istikrarı sağlayabilmektir. Bu maksatla hâkim otoritenin keyfî icraatına karşı tedbir almak veya ailenin gelecek çocuklarının israfını önleyebilmek için, bu tip tesise gidilebilir. İktisâdî yönden görüşme karakterinde olan bir toplumda, bunlar gelişmenin istediği dinamik bünyeye engel olabilir. Ancak şunu belirtmek lâzımdır ki, bütün bu telakkiler temel yapı değişikliğiyle ilgilidir.

Ümmet hareketinin aydınlığında, mülkiyetin, yeni fonksiyonu, bir gün kamu faydasına yönelerek tesirliliğini yeniden bulacaktır.

Mülkiyetin yeni kavramı, Batılı kapitalist sistemden alınmış özel mülkiyetin mülkiyet anlayışının, İslâm'a uyumsuzluğu ve bundan ileri gelen tezatları çözmeye imkân tanıyacaktır.

Tarım kesimindeki köylünün toprağa tekrar bağlanması, Müslüman memleketlerin hemen hepsinde devlet müdahaleleriyle olmaktadır. Devletin yaptığı tarım reformları, köylüye (fellah) yeniden toprağa kavuşma imkânı vermekte ve fakat bununla da yetinmeyip, ona toprağa hâkim olabilmesi için imkânlar sağlamayı gayret etmektedir. Bu gayret, Ümmetin vasıflı temsilcileri

58 J. Berque, *Les Arabes d'hier à demain*; aynı şekilde zikreden Osman Halil, *Le expropriation en droit musulmans*, Paris 1952; Eğer İslâm istimlâki kamu faydası gerekçesiyle az kullanmışsa, burada ferdî mülkiyeti ilâhî varlığın özü gibi telâkki eden bir mülkiyet hukuku yönünden iktisâdî ve sosyal bünyenin sonucu olduğunu düşünmekte fayda vardır.

59 L. Milliot, a.g.e., s. 537.

tarafından yapıldığı zaman, yeni boyutlara ulaşmaktadır. Burada, çok mübalağalı bir şekilde, bu tutumun Müslüman cemaatinin genel yatkınlığının ifadesi olunduğu savunulabilir.⁶⁰ Bu sebeple, Mısır'da uygulanan tarım organize gayretlerinde olduğu gibi, bunlar, bir beceriksizlik manzarası da arz edebilir. Bunu dikkatle takipte fayda vardır. Zira kuvvet çizgisini bulabilmek için yapılan yoklamaları temsil eden bir hareket, tarım alanında azamî tesirlik ile İslâm'ın potansiyelini geliştirebilir. Aynı zamanda, Orta Doğuda tarımın makineye geçişini inceleyen yeni bir kitap,⁶¹ bu tatbikattaki ekonomik faydayı belirterek, tarım üretimini radikal bir şekilde değiştirmenin köylünün sosyal durumunu yeni şartlara kavuşturmada ümmet için yeni bir kuvvet kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Müslüman memleketlerinin çoğunda, devletin hâkimiyeti ümmetin vekâleti, toprak maliklari üzerinde bu benimsemeyi sağlayarak başarı için şart olan makinele tarıma geçiş imkân sağlayabilir. Yine burada rehberlere yardım edecek derin eğilimler bulmak lâzımdır.

İslâm endüstri alanında da Ümmetin haklarını tekrar değerlendirerek yüksek bir seviyede tespit eder. Sermaye aynı zamanda Orta Doğu efsanelerindeki sayısız zenginliklerin fazlasıdır ve yatırıma tahsis edilmiştir. Gerçekten devletin esas fonksiyonu, bir Arap sermayesinin teşekkülünü sağlamaktadır. Bazen devletin doğrudan müdahaleleri, sanayinin bünyesinde giderek artan iştirakler şeklini alır. Birleşik Arap Cumhuriyetinde olduğu gibi. Böylece sanayi sermayesi yaratılır ve idare edilir.

Bazen bu, dolaylı bir tasarruf şeklinde olmaktadır: Büyük toprak sahiplerinin arazilerinde yapılan istimlâk, hiç olmazsa nazarı plânda kullanılması mümkün bir sermaye yaratacak ve bu sermaye sanayiye tahsis olunacaktır. Yahut da Mısır mevzuatı gibi bir mevzuat, kâr dağıtımında %10'la sınırlama yapacak ve yüksek ihtiyat tavanları kabulünü zorlayacaktır.⁶² Her halükârda

60 Mısır'da uygulanan tarım reformunun detayları ve yeni tip tarım organizasyon teşebbüsleri için bizim şu eserimize bkz.: *Structure Économique et civilisation*, ve J. et. S. Lacouture, *L'Égypte en mouvement*.

61 J. Saab, *La motorisation agricole au Proche-Orient*, S.E.D.E.S. Paris 1960, A. Piatier önsözüyle.

62 Anonim Şirketler hakkındaki kanunun 26. maddesi J. Berque, a.g.e., s. 110.

İslâm sermayesinin yaradılışında devletin tutumu tayin edici faktördür. Bu sermaye teşekkülü, Ümmetin şuuruna erdiği derin bir arzuya karşılık teşkil edecektir. Bu durum, Arap sermayesinin teşekkülündeki karakter hususiyetini ortaya koyar ve dikkate değer sembollerde ifadesini bulur: Çelik yatırımları, barajlar ve bu yeni gelişmenin klâsik ekonomi görüşü açısından mutaassıp olmayan tutum tarzı. Ananevî Batı ekonomi politikasının ihtiyatlı dar perspektiflerinin idare ettiği kısa yahut orta vadeli rantabilite hedefleri, yatırım alanında diğer kriterlere tâbi olarak gelişir ve yatırımların tesirlik ve ihtimallere bağlı sonuçları, meydana gelen yeni yapıda ayrı bir önem kazanır. Ümmetin tercihlerinin stratejisi, bir manada prodüktif olarak değişir, dolaylı bir şekilde, fakat esasta belli bir tip ekonomik hesaba dönüşür.

İslâm, mülkiyet kavramının derin manasını, günümüzde yeniden ortaya çıkarırken, farklı faydalı alanlardaki yüksek hakları yeniden değerlendirir. Bu tutum, günümüzdeki gelişmenin faydalı alanın yüksek alana karşı çıkmadığı, fakat yüksek bir alandan geldiği ve bunun tesirli olabilmek için geliştiği ve kendi kendine organize olduğu sonucuna ulaşır. Daha basit bir ifadeyle, birliğin bu özel manası, İslâm'ın karakteristik özelliklerindendir ve günümüzdeki tesirli bir tarzda kullanılabilirse, iktisâdî gelişmenin motoru olabilir. Ancak, gelişmenin ferdiyetçiliğin bir meyvesi gibi telâkki edildiği durumlarda, bu, bir fren teşkil edebilir.

Böylece tekniğin bünyede eritilmesi yolunda kendi özelliklerini kaybettiren bir adaptasyon devri, kaynaklara dönerek başladı. Sosyal, hukukî yapılar dünyanın emirlerine uyarken, öyle görülüyor ki, yeni iktisâdî sisteme yeni bir şans tanındılar. Bu başarı şansı, yeni sistemin, gücünü ve kuvvetini Kuran'dan almasından doğmaktadır. Zira Kuran bir potansiyel enerji ve sosyal yaratıcı güç olarak gözardı edilmeyecek ve kesinlikle karşı çıkılamayacak bir değer taşımaktadır.⁶³

63 Aynı manada L. Milliot şöyle yazıyor: «İslâm'ın bünyesinde birleştirici, siyasî bütünlüğü sağlayıcı irade vardır. İslâm dininin temsil ettiği fikir sosyal akımları geliştirmiş, devamlı müesseseler içerisinde yer tutmuştur. Bu olumlu bir güçtür. Neticede İslâm'ın eriyip yok olacağını düşünmek tamamen hatalı olacaktır. Yeni akımların onu silebileceğini, onun mirasın-

dan daha güçlü olabileceğini ve sonuçta, onu dar boğaza sokacağını ve dağıtacağını iddia etmek tarihi gerçeğe tezat teşkil edecektir. İdeolojilerin sırayışında, Batı Avrupa'da olduğu gibi bazı temel gerçeğe hareket edilmesi hali vardır ve böylece tarihin akımına karşı gidilemez ve tarihi gelişme ihmal edilemez. İslâm'ın geliştiği alanlarda, antik manevî gelenek, her asra has kültür şekli, uzlaşma kabul etmeyen eski dinlerin kalıntısı mevcuttur. Bu sebeplerden dolayı hiç kimse, İslâm'ın gizli kudretini, manevî kaynak ihtiyatlarını bilemez.», a.g.e., s. 96.

II. KISIM

İSLÂM EKONOMİSİNİN MANASI

Geleceğin problemlerine çözüm çareleri teklif etmek ve geleceğe ait tahminlerde bulunmak, daima ince bir iştir. Bununla beraber günümüzde tarih hız kazanmıştır ve bunu, bugün ifade etmek bir bakıma manasızdır. Ve neticede en elverişli yol, hiç şüphesiz aktüel olabilmektir ve çoğunlukla geleceğe ait bakışlarda, hata ihtimalinin var olduğunu bilmektir.

Böylece, İslâm'ın tasvir ettiği ekonomi tipinin tabiatı hakkındaki hipotezler, zarurî olarak kesin yapıda olmayacaktır. Ancak bununla beraber yakın geleceğin olayları hakkında deliller tespit olunabilir. Bu sebeple bir İslâm ekonomisinin manası üzerinde soru sormak, bize hayal gibi gelmemekte ve fakat bizim üstlendiğimiz gelişme üzerinde mümkün zarurî bir bakış teşkil etmektedir.

İslâm ekonomisinin hususiyetini sınırlandırmak için, öncelikle onun nihaî hedefte gerçekleştirmek istediği gayeyi ve bu gayeye uygun vasıtaları tetkik etmek lâzımdır. Takip olunan sonuçların gerçekliği ve bu iş için tesirli olacak vasıtaların seçiminde belli bir şuur kazanmak lâzımdır.⁶⁴ Bu sebeple biz, ikinci iş olarak, İslâm'ın iktisâdî plânda tespit ettiği nihaî hedefleri inceleyelim.

⁶⁴ Bu tezi bizim anladığımız mânada A. Huxley, *Lafin et les moyens*, Plon 1939 adlı eserinde savundu.

I- İSLÂM EKONOMİSİNİN VASITALARI

Bizim için, her şeyden önce, şu hususu tespit etmek esas olmaktadır: İslâm'ın iktisâdî gelişmesi ancak gelişmiş bir manada yönettirebilir ve bu muhteşem canlı kudret Kuran'ın özünde mevcuttur.

Çoğu kere, Müslüman iktisada karşı tavır almaya mecbur eden yanlış ve buna rağmen an'aneler ile savaşılabilmek için, geleceği ve toprak üzerindeki durumunu iyi tanımak lâzımdır.⁶⁵ Bu mümkündür; zira modern Müslüman mütefekkirlerin ekserisi şu hususta müttefiktir: Kuran'ın esprisi, İslâm'ın çöküş dönemindeki tefsir hataları sebebiyle saptırıldı. Tefsir yoluyla yapılan bu suiistimal şekli, gelenekçi olduğu iddiasında idi. Gelişmeyi ret ederek geriye dönmüş, gericilik şeklini alırken, bu tutumunun Kuran'a dayandığı iddiasında bulunuyordu. Hâlbuki tamamen aksine Kuran, ilim ve İnkılâbın kitabıdır.⁶⁶ Bu M. Binnebi'nin ısrar ettiği temel fikirlerinden birisidir. Bu müellif için, hakiki bir İslâm'a dönüş hareketi, İslâm'ın esas metnine dönüşü şart kılar. Bunun manası, İslâm'ı felsefe, hukuk ve kelâm gibi üç kılıftan soyarak İslâm'ın özünü anlamaktır.⁶⁷

Birinci temel sebepte ortaya çıkan, Kuran'ın yaratıcı gücünün keşfinin oynadığı ana roldür. Buna şunu ilâve etmekte fayda vardır. İslâm doktrini, gücünü geçmişten almazsa tesirsiz kalacaktır. **“Bir doktrin geleneğin değerini hesap etmiyor-**

65 M. Binnebi, a.g.e., s. 52: An'änenin İslâm ile metodlu bir karşılaştırması, İslâm kültürünün bünyesine girmiş olan taklitten başka bir değer ifade etmeyen mukaddes kabul edilmiş pek çok meseleyi ortaya koyacaktır. Şeyh Abdülhamid Bin Badis, Cezayir'de Marabutizm denilen böyle boş bir an'aneyi sökü� atmayı başardı

66 Tâhâ Hüseyin'in ifadesine göre.

67 M. Binnebi, a.g.e., s. 56.

sa, bu doktrinin mazisi olmadığından istikbali de olamaz; o eşyanın nihai gayesi hakkında bir şuura da sahip değildir. Çünkü böyle bir nizam başlangıç hakkında cahildir.”⁶⁸ Bu derin düşünce, modernleşmenin plânım yapan müellifler tarafından iyi değerlendirilmelidir...

Dayanışma hissi, İslâm’da, güçlü bir şekilde yeniden duyulmuştur: Kâinatta Müslüman cemaatinin mensupları arasında ve İslâm dünyasında Müslümanlarla ilgili olaylarda, ümmetin fertlerini derin bir şekilde etkileyen hâdiselerde, günümüzün politik reaksiyonlarında fark edilebilen bir birlik vardır. Geçen zaman içerisinde Müslüman nesiller arasında da bir dayanışma vardır. Hz. Muhammed, “Soyunuzu öğreniniz” tavsiyesinde bulunuyordu. Silsile zincirinin soy zincirlerinin sicilinde Hz. Peygamberin ashabına kadar araştırmak, irtibat kurmak, İslâm dininin, dışarıda hayret uyandıran yönlerdendir Fakat cemaatin yatkınlıklarının tespitinin az çok ifadesi olan bu tutumlar, bir iktisâdi analizde dahi bigâne kalınması mümkün olmayan derin bir hissi ifade eder.

Saint-Exupery’de şöyle, yazmayacak mıdır? “Onları daima, neden tesanüt halinde olduklarını bilmeyen garipler olarak gördüm... Bu ancak köklerdeki birliğin gerçek olarak kabulüdür.”⁶⁹

Böylece şu durum ortaya çıktı. Müslüman iktisâdi sisteminde hareketli koordinatörün ve farklı sosyal değerlerin birleştirici unsuru olan fikirlerin Kuran’dan ilham alması gerekiyor.⁷⁰Kuran esasen bu hususu tayin ve tespit etmiştir.

68 Lacordaire, Notrdamda 9 uncu Konferans, 1849.

69 Zikredilen yer: Quelques reflexions au service du Plan de Constantine.

70 Burada modern bir Müslüman olan M. Binnebi’nin görüşünü nakletmeyi faydalı görmekteyiz. Derin bir Batı kültürü almış olan müellif, dinden çok; şeyler bekleyen bu zat şöyle diyor: “Tarih boyunca, zaman içinde geçici hiçbir taklit insanlığın müşterek enerji kaynağı olan imanının yerini alamadı. Dinin sosyal rolü, medeniyetin belli bir döneminde elverişli bir birleştirici unsurun kıymet hükümlerinin değişmesini sağlayacak tâbi halden zamanın ihtiyacına cevap veren bir ruhî yapıya imkân sağlamasıdır. Bu değişme biyolojik insanı sosyolojik bir bütün yapar. Tek başına hiçbir şarta bağlı olmaksızın basit bir şekilde beslenen insan, üretim usullerine göre sosyal hayatın şartları içerisinde teknik olarak teçhizatlanır ve çalışma saatleri içerisinde zaman belli bir kıymet kazanır. Sosyal kıymet hükümlerinin birleştirici unsuru Dindir. Fakat onun doğumunda, yayılmasında kolektif düşünceyi temsil etmesi büyük rol oynar.” Vocation de İslam, s. 26-27.

“...Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez...” (Ra’d: XIII/) ve **“İnsan ancak çalıştığına erişir. Onun çalışması şüphesiz görülecektir.”** (Necm: LIII/39-40). Böylece insanın yaradılışı ile ilgili zarurî hedefler üzerinde düşünme imkânı açılmış olur.

Kur’an’ın tasvir ettiği maddî ve manevî iyileşme gayreti, pek çok Müslüman mütefekkir tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. Onlar böylece Müslüman memleketlerinde Kur’an’ın emirlerine uygun bir iktisâdî gelişmenin nasıl tatbik olunacağını da göstermişlerdir.⁷¹

Yalnız onların ortaya koydukları gelişme metotlarının bizim anladığımız manada çok klâsik olduğunu belirtmeliyiz. Fevkalâde büyük plânlar bahse konu olmadığı zaman ve fakat Batının zihnî düşünce ürünleri iktisâdî büyüme için tercüme olunduğunda, tasarruf, yatırım kritikleri ve benzeri kavramlar ele alınarak H. de Balzac’ın bir asır önce «Köy Hekimi» eserinde ortaya koyduğu metot anlaşılmış olur.

Bu metodun faziletleri vardır. Danilo Dolci gibi aksiyon adamları veya iktisatçılar, Balzac’ın kahramanlar Dr. Bennassis’in⁷² çözüm çarelerinde problemlerine cevap bulurlar. Bununla beraber bu metotlar, henüz bize bütünü kavramıyor gibi görünmektedir...

Sosyal ve psikolojik değişimler ihmal edilmez şekilde neticeler hâsıl edebilir. Yarım saat iradî çalışma⁷³ yahut müşterek kanal açma, taş ayıklama gayretleri, merkezî kuvvet teşkil eden bir fikirle tesirli bir tarzda koordine edilebilir. Eğer değişimler detaylı şekilde ele alınırsa, basit olan günlük iş, temelde bir kuvvet olabilir. Bunlar bizim görüşümüze göre bütünüyle geniş bir

71 M. Binnebi, a.g.e.

72 Balzac’ın 1833 yılında neşrettiği romanındaki gelişme tecrübeleri iktisatçılar tarafından incelenmelidir. 130 yıl fasıla ile ayrılmış iki devir arasında meşgalelerdeki devamlılığın mânasını araştırmak, şüphe yok ki faydalı olacaktır. Dr. Bennassis’in “Gelişme Metodu” hakkındaki konuşmasının 26 ve 37. sayfalarında sosyal ve iktisâdî gelişmeye bakınız.

73 Binnebi, a.g.e., s. 134’de ne diyor? O burada Saint-Eugene’nin şantiye örneğini verir, tıpkı “Eşyanın kendisini aşması mümkün değildir.”

alandan tamamlanmalı ve bu şartla ele alınmalıdır. Bu hamle, gücünü, fevkalâde kuvvetli olan toplumun yüksek değerlerinden almalıdır ve bu, karşılığını yalnızca yüksek bir harekette bulmalı ve sosyal gelişme iktisâdî gelişmeyi vücuda getirecek şekilde şartlara uymalıdır.⁷⁴

Gerçekten Pascal'ın işaret ettiği gibi ibadetler imanlı olmaya yardım ediyorsa,⁷⁵ bunun üzerine bir de bu hareketlerin manasını bulmaları için bir temel dinî akıma ihtiyaç var mıdır? Böylece İslâm'ın iktisâdî gelişmesinde esas olan husus, güçlü bir dinî hareketin ortaya konulması olmaktadır.

Kur'an'da ki tebliğin günümüzün şartlarındaki büyütülmüş manası, modern dünyayı kaplayacak şekilde perspektifin geniş tutulmasını şart kılar. Yeni insanlar, ufuklarının bulunduğu noktada geri çekildiler. Onlar, yıkım halindeki durgun bir toplumun sınırlı görüşünün gizliliği ilâhî vahyin esas yüzünü araştırıyorlar.

Avrupa'nın iktisâdî gelişmesinin doğumu ile Calvinist reform münasebetleri, M. Weber ve Troeltsch tarafından aydınlığa çıkarıldı. Maddî başarı, ilahî takdisin delilidir. Zenginlik, artık yatırıma yönltilmekle geçici olmaktan kurtarılır. Sebep ve netice olarak maddî şartlardaki değişiklik, ilmî ve ahlâkî perspektifler Calvinist reformda büyük mana ifade eder. Bu reform, Hristiyan düşüncesinin yönlendirilmesinde derin bir değişiklik ifadesidir. Aynı manada Yahudi dinindeki değişmeyi tahlil etmek dikkat çekici olacaktır. Şöyle ki sürgün devrinin güçlü ve şekilci dinî, İsrail devletinin yaratılması gayretlerini ve daha modern şartlara elverişli olabilmek için açılma göstermiştir.⁷⁶ Kitabî dinlerden İslâm da «Lâik Teokrasi»ye kavuşmak istemektedir.⁷⁷ Her şekliyle gelişmenin manasını bulmak zorundadır. Burada bir keşif bahse konudur. Zira sık sık ifade edildiği şekilde Kur'an, hayat karşışuurla vaziyet alıştır.⁷⁸

74 D. Dolci, Enquête à Palerme Tempes modernes. 1958 ve Ardant, Le monde en friche, P.U.F. 1960, s. 114 vd.

75 Pascal, 'Düşünceler'de hamd, suyu alınız.

76 Bkz.: Chouraqui, L'Etat d'Israel, P.U.F. Que sais-je 1959.

77 L. Gardet'in deyiimiyle.

78 M. Binnebi, Vocation de L'İslam, s. 141.

Bu yeniden istikamet tayini, yalnızca iktisâdî büyümeye müsaade etmekle yetinmeyecek, aynı zamanda güçlü bir tarzda İslâm'ın, iki aslî kavramı üzerine dayanmasına imkân sağlayacaktır:

A- İctihâd: Müslümanlarının zihniyetini değiştirme yolunda arama gayretidir.

B- Cihâd: Mukaddes savaştır. İslâm cemaat yeni bir harp alanı verebilir ki; bu gelişmenin fethidir.

A- İctihâd ve Tekrar Kavuşulan Güç

Gayret (icthihat) kapılarının yeniden açılması, pek çok Müslüman mütefekkirde apaçık bir şekilde görülmektedir. Bu tutumun tekrar başlaması, yalnızca Kur'an'ı tefsir edilerek uygulanması şeklinde değil,⁷⁹ bilhassa dinî ve politik hayatın bütününde tatbik gücü bulmasındadır. Gayret kapılarının tekrar açılması, yani "icthadın fethi" modern zamanların Arap'ın endişesinin ifadesidir. Öyle görülmektedir ki, temel vasıtası, Müslümanı iktisadî plânda güçlü olmayı araştırmaya sevk etmektedir.

Gerçekten Kur'an kesin emirler ihtiva eder. Bunlar, bütünüyle yerine getirildiği zaman İslâm'ın itmek istediği özellikle

79 Bizzat Kur'an'ın tespit ettiği nâsîh ve mensuh âyetlerin varlığı konusu ele alınmıştır. Meselâ Âl-i İmrân: III/5'de: «Onda Kitâb'ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır, diğerleri de çeşitli anlamlıdır. Kalplerinde eğrilik olan kimseler fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onların çeşitli anlamlı olanlarına uyarlar... (Bu âyet nâsîh-mensuh konusundan ziyade doğrudan doğruya muhkem ve müteşebbüsle ilgilidir. (Tercüme edenin notu) ve Ra'd xııı/39: «Allah dilediğini mahveder, dilediğini bırakır, Ana Kitab O'nun katındadır.» Burada Victor Hugo'nun ifade ettiği gibi, Kur'an'ın herkesin aradığını bulacağı bir pazar olduğunu söylemek istemiyoruz. Fakat Kur'an, bünyesi içerisinde dinamik bir yapıya sahiptir. Bu da çapı sınırsız olan bir Kitâb için «elzemdir». İslâm'da Kur'an, medenî kanundur; ceza kanunudur; ırkları ve milletleri aşan uluslararası kanundur. Medenî kanundur, zira bütünüyle cemaatin ve ferdin hayatındaki en küçük detayları düzenler. Dindir ve günlük hayatta inanç ve politika olarak çok girift bir şekilde 140 sûreye ve 6236 âyete bağlıdır (Kur'an-ı Kerim 114 sûre ve yaygın görüşe göre 6666 âyettir). (Tercüme edenin notu). İnanan için bu "Hayat Kitabı"dır. Bu ana kaide ne ihlâl ne de münakaşa edilebilir. Zira bu 77639 keliminin teşkil ettiği bir sözdür ve Allah'ın sözüdür. (George Royer, zikreden Abdulcevad, a.g.e.).

iktisâdi büyümenin tayin edici unsurları olacaktır. Bu emirlerde Kur'an, hiç olmazsa iktisâdi gelişmenin yapıcını bütünüyle üç yönde şarta bağlar görünmektedir:

- 1- Ferdî yaratıcılık ve gayret zarureti;
- 2- Tasarrufun önemi;
- 3- İşin değeri.

I- Gayret zarureti konusunda Kur'an ve Sünnet çok açıktır. Bu iki dinî esas, zihnî ve ahlâkî plânda olduğu kadar, maddî plânda da gayretli, enerjik olmayı tavsiye eder. III. Necm suresinin 39. ayetini hatırlayalım: "İnsan ahenk çalıştığına erişir." Bu ayet, sayısız hâdiselerle teyit edilmiştir. Ve Hz. Peygamber gayretin önemi üzerinde ısrar eder. Buyurur ki:

Zihnî bir gayret sarf eden kimse iki kez *yeterlilik* kazandı-
ğundan şüphe etmesin» Bazı defa Hz. Peygamber şöyle beyan bu-
yurur: "İlmi Çin'de olsa arayınız" Hz. Peygamber kaderciliğin ve
hatta tevekkülün kolay tutumunu reddeder. İslâmî an'ane bunun
en güzel örneğidir. Hz. Peygamber'in tespit ettiği bu davranış di-
zisinde onun devemi Allaha tevekkül ederek salıverdim» diyen
kimseye, "Deveni bağla da sonra tevekkül et!" Karşılığını verdi-
ğini görürüz.

Şüphesiz bu gayret tavsiyesi, her şeyden önce, bilhassa dinî
ilimlerde ve diğer ilimlerin bünyesinde araştırmayı teşviktir. Bu-
radaki XX. Tâ-hâ sûresinin 113. âyetinde ve diğer pek çok âyette,
tefsiri gerekli bir mânada: "Rabbim ilmimi artır" yahut XXXV.
Fâtır sûresinin 28. âyetinde yer alan: "Allah'ın kulları arasında
O'ndan korkan ancak bilginlerdir."⁸⁰

Fakat bu gayretli olma yolunda teşvik, çok geniş bir port-
reye sahiptir. O bütün şekilleri ile araştırmayı hedef almaktadır.
Kuran'ın sayısız âyetleri, aksiyon zaruretinin gösterir: "Size gece-
yi dinlenesiniz diye karanlık ve gündüzü çalışasınız diye aydınlık
olarak yarattığımızı görmediler gitti? Doğrusu bunda, inanan
millet için dersler vardır." (Neml: XXVII/86; Yûnus: X/67)⁸¹

80 Buhârî, bakınız Fransızca tercümesi, X. Bölüm, s. 39.

81 Bundan daha açık ve kesin şekilde LXII. Cuma suresinin 10. âyetinde şu tav-
siye yer alır: «Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfundan rızık iste-
yin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz.

XXIII. Kasas sûresinin 73. Âyeti açıklığa kavuşturuyor: Allah dinlenmemiz için geceyi ve lütfedip verdiği rızkı aramamız için gündüzü meydana getirmiştir. Bunlar O'nun rahmetinden ötürüdür. Belki artık şükredersiniz.

XXIII. Kehf suresinin 46. Ayeti, kör değilseler, bu dünyanın mal ve zenginliklerinin iman edenler için olduğunu ifade eder. Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da, emel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır.⁸² Bu ayet üzerinde ciddi şekilde düşünmek lazımdır. Zira bu ayet, ekonomi ve ahlâkı birbirine bağlamaktadır. Hele şu hâdisin verdiği engin ders muazzamdır: "Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünyaya, yarın ölecekmiş gibi de ahirete çalış."

Şüphesiz ki biz, mukaddes metinler tefsir edebilecek ehliyetle sahip değiliz. Ancak bize öyle görünüyor ki, modern Müslüman mütefekkirlerin telâkkilerine uyarak iktisâdî gelişmenin itici unsurunun Kur'an ve hâdislerde bulunabileceğini ifade etmek gerekir.⁸³ İslâm hukukunda, yalnızca ihya edici, yapıcı gayret ele alınmakla kalmamış, aynı şekilde bize göre dinî metinlerin objektif şekilde incelenmesinden elde edilebilecek maddî ve manevî alanları, kudretle ihata eden nasihatler yer almıştır.

Kuran ve Sünnette mevcut olan ahkâm ile İslâm'da "yatırımların teşviki en iyi şekilde nasıl düzenlenebilir?"

2-Dinî metinler, yaratıcılığı ve bunun sonucu olarak dar plânda ekonomide yardımı kolaylaştırırken, aynı şekilde tasarufu da telkin ediyor.

Böylece Kur'an'ın iki suresi israfı önleyici nitelikte hüküm getiriyor. XXV. Furkân sûresinin 67. âyeti şöyle buyuruyor: "Onlar sarf ettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar." IV. Nisa suresinin 29. ayeti: Ey inan-anlar! Mallarınızı aranızda haksızlıkla değil karşılıklı rıza ile ya-

82 Jules de la Beaume'nin Kur'an tefsiri, Paris 1978 s. 772 vd.

83 Binnebf'nin Vocation de L'İslam adlı dikkate şâyan kitabını bir defa hatırlayalım, s. 49'da müellif şöyle diyor: "Müslümanlara daha önce sahip oldukları bir imanı öğretmek bahse konu değildir. Ve fakat asıl olan bu imanı tesirli kılmaktır."

pılan ticaretle yayın, haram ıla nefsinizi mahvetmeyin.⁸⁴ Allah şüphesiz ki size merhamet eder.

Demek ki İslâm'ı, hatalı şekilde peşin hükümle suçlayan zihniyeti, basit bir kadercilik ve tasasızlığı kolayca hukukî kılan İslâm anlayışını, gösterişli azameti ve israfı kontrol altına almak lâzımdır. Bütün bu peşin hükümlerin aksine Kur'an, gayreti ve uzak görüşlülüğü tavsiye etmektedir. Çalışmayı hor görmek şeklinde İslâm'a isnad edilen uydurma propaganda da düzeltilmelidir. Eğer hakikaten sünnet yolunun şuuruna varılmak isteniyorsa, bu elzemdir.

3-Daha önce zikredilen ayetler kesinlikle "Allah geceyi istirahat ve gündüzü çalışma için aydınlık kıldı." (Neml: XXVII/86; Yunus: X/67; Kasas: XXVIII/73, vb.) ve meşhur hâdisler, işin dinî öneminin esası üzerinde ısrar ederler: "Allah, bir iş yaptığınız ve onu iyi yaptığınız zaman sizi sever." Bununla beraber İslâm'ın bazı ahkâmının, meselâ Ramazan orucunun modern ekonominin istediği çalışma ahengine engel olduğunu belirtmek lâzımdır.⁸⁵

Bu problem Müslüman memleketlerin idarecilerinin şuuruna vardıkları hususlardandır, fakat tamamen hâl edilmez değildir.⁸⁶ Müslüman doktorlar tarafından modern zaruretlere uyma ve daha geniş şekilde ele alma teşebbüsleri olmuştur. Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi Prof. Şeyh Abdülhamid Bakit, orucun ancak onun güçlüklerine tahammül edebilenlerce tutulmasını, göstermeye çalışmıştır. Ona göre yolcu, hasta, hamile kadın yahut savaşçı (mücahit) iseniz oruç tutmayabilirsiniz.⁸⁷ Bunlara naza-

84 Burada bilhassa kumar ve faiz kastedilmektedir.

85 M. Dresch'i, İslâm ve kapitalizm üzerine düzenlenmiş bir kollokyumda belirttiği üzere, Ramazan ayında Müslüman işçilerin produktivitesi önemli derecede düşmekte, ekonominin ana faaliyetlerinde düzensizlikler olmaktadır. (Pek çok ilim adamı bu iddianın aksini ortaya koymuştur. Tercüme edenin notu).

86 P. Rondon, 1955 İlk Baharında Kahire'de çıkan el-Ahbar ul-Cedide gazetesindeki bir makalede L'Islam et les musulmans d'huis, 268 aynı şekilde; «Bourguiba et la lacité» dans Cahiers de la Republique, mai-juin 1960 N. 25. s. 88 vd.da «Bourguiba et la lacité» bölümü.

87 Zaten bu durum, oruçla ilgili, Bakara sûresinin 183-185. âyetlerinde açıkça be-

ran bir kıyas yapılarak işlerinin yorucu olması sebebiyle işçi yahut memur için, oruçtan istisna edilmek imkânı yok mudur?⁸⁸

Gerçekten Şeyh Bakit için zaruret hali, klâsik hallerde riayetsizliği haklı kılar. Askerin, hastanın durumundaki değerlendirmeye, işlerin tabiatının değiştiği bir dünyada işçiye kadar uzanmalıdır.

Her ne kadar Kur'an ile meşgul büyük Üniversitenin bir mütehasşısının fetvası zamanında, skandal tesiri yapmış, El-Ezher'in diğer âlimleri nezdinde reddi tahrik etmiş olsa da, sünnet yolunda sonuçlar getirecek böyle bir tefsir teşebbüsünde bulunmayı düşünmek yasak edilmemiştir. Bu fetva gerçekten modern hayatın şartlarında Kur'an'ın bir manada karşılığını bulmaktadır. Şüphesiz ki bu, en güzel yoldur.⁸⁹

İslâm'da doğan tefsir gayreti, muazzam bir sıçrama ile mümkün olduğu kadar pay koparmaktır. Bu manevî yeniden doğuş, olayları değiştiren ve mevcut durum üzerinde yeni bir tip zihni yaratıcılığı sağlayan dinamik hamle olarak ifade edilebilir. Ruhî gayretin bu pratik gücü, esasen her yerde İslâm'ı tayin eden doğruluğu ortaya koyacaktır ve lâik teokrasi, neticede mukaddes savaşı (cihad) düzenleyerek, insanları ve olayları idealleri istikametinde askerliğe benzer bir disiplin içerisinde itaate zorlayacaktır.

lirtilmiş olup, müellifin Prof. Şeyh Abdülhamid'den naklettiği bu ifadeler, aslında Kur'an'da mevcut bir esasın tekrarıdır. (Tercüme edenin notu).

88 A.g.e.

89 Burada, bu kalıplaşmış büyük, fakat canlı fikri düzeltmek bahse konudur. Bu da Müslümanların irsi bir şekilde, çalışma yönünden istidatsız olduğu yolundaki peşin telâkkidir. Belki bu, Müslümanların çalışma âdetleri ve bilhassa iklimin onlara zorladığı özel şartlarla açıklanabilir. Benoist Mechin'in bir paragrafı bize bu konuyu aydınlayabilecek nitelikte görünüyor: "Modern çalışmaların ahengini, Müslümanların tabiatındaki işe karşı kayıtsızlık ve onların fasılasız şekilde işlerini yarına bırakma zevkleriyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bununla beraber bu zıtlık eşyanın temelinde izahını buldur. Araplar, asla vakitsiz bir acelecilikle yerlerini terk etmezler. Arabistan'da kaldığım bütün süre içinde, asla koşan bir kişiye rastlamadım. Onların gözünde acelecilik, asaletten bir kayıp ifade eder. Acelecilik esirler içindir. Ağır hareket, onlara göre, bir tarz kendilerinin bağımsız insanlar olduğunu tasdik etmektir. Fakat onlar, günde 14 saatte kadar çalışabilirler." Un Printemps Arabe, s. 120-121.

B- Mukades Savaşın (Cihâd) Yeni Bir İfadesi

Her ne kadar cihâd kavramını Müslümanlıkta meşhur olsa da, çok kesin bir kavram değildir. Kur'an'da pek çok manalarda zikredilir.⁹⁰ Bazen gayret (Ankebût: XXIX/69), bazen gerçek bir savaş olarak ifade edilir [Bakara: 11/ 130 – 191]. Cihad her şeyden önce, Allah'ın kanunlarını dünya üzerinde en yüksek makama çıkarmak gayretidir.⁹¹ Demek ki burada olayları, ilâhî emirlerin hükmüne geçirme iradesi vardır. Bu gerçekleşme, değişik şekilde tahakkuk eder. Fakat Cihad'ın aslı, pratik başarı için zarurî gayrettir. Bu savaş, ferdi olduğu gibi toplum plânında da cereyan edebilir. Biz küçük savaştan (cihâd-ı asgar) döndük; şimdi ise büyük savaşa (cihad-ı ekber) gireceğiz. Hz. Peygamber, cihâd-ı ekberin nefislere karşı girilen bir cihada, insanın kendi kendisiyle savaşı olduğunu ilân etmektedir. Diğer bir hâdisinde de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: «En fevkalâde cihâd adaletsiz bir hükümdar onunda hakikati söylemektir. Şeyh Abdulcevad'dan naklen şunları özetleyelim: İlim alanındaki savaş cihâddır ve içti-hat ile müctehid (âlim) kelimelerinin kökü aynıdır.

Cihâd, şüphesiz iktisâdî plânda da bir mana alabilir.

Eğer onun uygun karakteri, dinî plânda gelişme ile ifadesini buluyorsa iktisâdî büyüme yönü de tanınmış olur.

Demek ki cihadın bu manada iktisâdî tesirlilik ve Müslümanların şartlarının ıslahı olarak ele alınması, bize, İslâm'ın iktisâdî büyümesini itecek ve onu elverişli hale getirecek bir gayret olarak görünüyor. Gerçekten bu yöneliş, ferdi ve cemaati bütün gayret içinde birleştirecek; Müslümanın ruhunda birbirine

90 Abdulcevad şöyle yazıyor: "Terim olarak cihad ele alındığında Kur'an'da, Hz. Peygamber'in hadislerinden, İslâm üzerine yazılmış modern yahut klâsik kitaplarda bu tâbirin bulunmadığı görülür. Savaş terimi isim olsun, fiil olsun Kur'an'da altı defa zikredilir. Fakat dâima sıfat olmadan geçer: II, 279; V, 64; VIII, 57; IX, 107 ve nihayet XLVII, 4). Ancak bu tespit, Kur'an'ın, has mânasında mukaddes savaşı kabul etmediği mânasına gelmez. Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadisleri, ateşli bir şekilde mukaddes savaşın bir tarzı olan Cihad'ı tespit ederler. Cihad kelimesinin ifade ettiği mâna savaştır. Savaşın pek çok şekilleri vardır. Hepsi, hattâ insanın bizzat, kendi kendisiyle savaşı dahî cihadadır."

91 L. Gardet, *La citè musulmane, vie sociale et politique* Vrin, 1954, s. 200.

karşı gelen maddî arzularına ve ahlâkî isteklerine tatbikatta birleşecekleri bir nokta sunacaktır. Ve bilhassa bu anlayış, pratik ve tesirli bir manada, İslâm'ın sahip olduğu disiplini, bu muhteşem potansiyel gücünü harekete geçirecektir.⁹²

İran kralı savaşa girmeden önce dua eden Müslümanları görünce şaşırıp ve haykırdı: Ömer köpeklerine disiplin öğretiyor. Bugün dahi C. Levi-Strauss, hoş olmayan bir şekilde şu benzerlikleri tespit ediyor: Sosyolojik olarak Almanı seven bir Müslümanlı, Müslüman olmuş Alman arasında öylesine benzerlik vardır ki, eğer bir vücut dindar ise, İslam onun ideal dinidir. Kaideye sıkı bir şekilde riayet (günde beş defa namaz, her birinde beş defa diz çökme); ince bir müşahede ve temizliğe ihtimam (abdest); organik fonksiyonların birbirini tamamlaması gibi manevî hayatın içinde erkeklerin bütünleşmesi ve kadınların yokluğu.⁹³

Militarist açıdan C. Levi-Strauss farklı şekilde hüküm vermiş olabilir. Hatta canlandırmak istenen endişe, kabul bile edilmeyebilir. Ancak, Cermen disiplini ile Müslüman Türkler arasındaki yaklaşma, bizce manalıdır.

Alman iktisâdî gücü esas itibarıyla disiplin üzerine bina edilmiştir. Aynı disiplin zihniyetine sahip olan İslâm'ın kendi çevresinde, iktisâdî büyüme manasında, bunu uygulaması mümkün değil midir?

Ne olursa olsun İslâm, muazzam güç kaynaklarına sahiptir. Eğer iyi yol bulunursa ki bu ancak köklere inen, bunları tatbik imkânına kavuşmakla olur, işte o zaman iktisatçıya haklı olarak aşılması görünen güçlüklerin çoğunun, çözüldüğü görülecektir.

Kuvvetini dinî kaynaklarda arayan bir hareket, iktisâdî gelişmenin şart kıldığı derin değişmelerin levyesi olacaktır. Bu

92 IV. Nisâ sûresinin 59. âyetini hatırlayalım: "Ey insanlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve Ahiret gününe inanmışsınız- onun hallini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir." Eski Arap birliği başkanı C. Halid uz-ZemeM, bu âyetten Kur'an'a dayalı devlet için, detaylı bir plan çıkarabileceğini belirtmiştir. (Bkz.: Rondot, a.g.e., s. 258'den naklen).

93 C. Lèvi-Strauss, *Tristes tropiques*, s. 436.

durum, yalnızca kendiliğinden iktisâdi büyümeye hamle gücü vermekle kalmayacak, fakat aynı zamanda iktisâdî büyüme hâdisesinin zarurî kıldığı yapı değişikliklerine itibakî ahenkli kılacaktır, iktisâdî plânda orijinal çözümler araştıran bir sistemi geliştirebilmek için, canlandırıcı, kudretli, dervişane teslimiyet lâzımdır. Yeni yaratılan her şeyin taşıdığı risk ihtimalini yüklenme şevkini, ancak bu kudretli teslimiyet verir. İktisadî gelişme için teklif edilen kolaylaştırıcı çareler, gelir sağlayan hususlar, yeni yapılar üzerine şuurlu olmalıdır. Zira kazanılmış tecrübe-leri taklit ederek bir toplum yaratmak güçtür. Yeterli bir hız vererek iktisâdi sistemler plânında orijinal bir yaratıcı hamle yapmak için, iktisâdi hesapların dar alanını genişliğe kavuşturacak bir hareketi, tahrik edici güç olarak kullanmak lâzımdır. Bu tutum, her seviyedeki' sosyal realiteyi ve hayatın bütün yüzlerini alt üst etmeyi zorunlu kılar. Avrupa'da sanayi ihtilâli ve hatta Marksist ihtilâl, iktisâdi sonuçların plânı üzerinde gözle görülür radikal değişmelere ve bunların cereyan ettiği dünya üzerinde, yeni organizasyonların doğması sonucunu verdi. Bunların iktisâdi başarısı ancak bir neticedir; gerçi fevkalâde görülebilir ve fakat aynı ölçüde sınırlıdır. Bütün dünyada bunun uyandırdığı endişe mevcuttur. Bizce öyle görülüyor ki İslâm, kendisinde mevcut zenginlikleri kendi bünyesine özelliklerine uygun bir model içinde itebilmek için, iktisâdî büyümesini dayandıracağı bir dinamizm arar. Aksi halde İslâm, kendi dışından kabul ettirilen iktisâdî büyüme fikrinin tahrik edici kontrolsüz yapı-değişikliklerini kabule mecbur kalacaktır. Bu takdirde İslâm, kendine has medeniyet tipini kaybedecek ve dış dünyanın folklorik-turistik görüşlü bir proleteryası olacaktır.

Mısır'da Nasır'dan önceki Müslüman Kardeşler hareketi manalı ve kendisine has bir tecrübe olarak hatırlanmaya lâyıktır. Zira bu hareket, pek çok Müslüman için iktisâdî imkânlarını ortaya koymaya yaramıştır. M. Bin Nebi işte bu tecrübeyi şöyle anlatıyor:

"Müslüman Kardeşlerin yaydığı mistik ruh, muazzam bir motor olarak bütün memleketi faaliyete geçiren bir hareket olmuştur ve bu hareket, bütün memleketin hayatını harekete geçirmiş, sermayeyi istikametlendirmek için bankalar kurmuş, kül-

türe yön vermek için bir basın tesis etmiş, çalışmayı bir hedef uğrunda düzenlemek için sanayi kurmuştur. Müslüman Kardeşler tarafından milyarlar toplanmış ve yatırıma tahsis edilmiştir. Böylece, ferdin hayatı için zarurî olan iki esas tesis olunmuştur: -Ahlâki esas, maddî esas-“.⁹⁴

Bu yeni yaratıcı gelişme, bazen bir tecrübeden fıskırır, hat-ta olgunlaşmadan doğurtur, bütün ümitleri ateşler, başarı yahut başarısızlıkları sağlayan tecrübeler öğretir. Hiç şüphesiz o, aynı zamanda bir birikimi açan ve bununla kuvvetini bulan bir kanal-dır, öyle ki 400 milyon insanın yeni iktisâdî hedefine ümit teşkil eder.

II- İSLÂM İKTİSADININ GAYELERİ

1947 yılında İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee, modern tarihi karakterize eden medeniyetlerin çatışmasının mahsulü olan karışıklık ve çalkalanma içinde, İslâm'ın muhtemel rolüyle ilgili olarak geleceğe ait keşif senedinde görüşlerini ifade ediyordu.⁹⁵ Bu geleceğe ait çizgiler, 13 yıl sonra hiçbir orijinalitesi kalmamış basit tespitler oldu.

Müellif, İslâm'ın modernleşme gayretini Panislâmizm ile yapmayacağını, bunun bir «Zolotizm» hareket olacağını ve fakat milliyetçiliği vasıta olarak geçeceğini ifade ediyordu. Esasen ona göre bu manada Türk milletinin ilerlemiş gayretleri, mevcut tes-piti yumuşatmıyordu.⁹⁶

94 M. Binnebi, a.g.e., s. 144.

95 La civilisation à l'épreuve, Fransızca tercümesi 1951, N.R.F. Bilhassa 201-229. sayfalarda yer alan: İslâm, Batı ve Gelecek bölümüne bakınız.

96 Toynbee, La civilisation à l'épreuve, s. 214'de şöyle yazıyor: “O zaman on-lar, biraz gecikse de kendi bünyelerinde bir Batı devletine ve bir Batı mil-letine cevap teşkil eden bir yapıyı kurmayı denediler. Ve biz açıklıkla bü-tün bu gayretlerin gerçekten güç bir hedefe ulaşmak için harcadığını, bizim buna engel teşkil etme imkânına sahip olmadığımızı fark etmedik.” On yıl-lık bir gecikmeyle Türk halkının tecrübesi hakkında ifade ettiğimiz sempa-tiye rağmen -Toynbee tarafından bu halkın karakterinin «herodiyen» nite-likte olduğunu bildirmiştir. -Bu tecrübe bize, bu tecrübenin yapısını sıkı bir şekilde sınırlandıran güçlüklerle çatışmış görünüyor:

a. Bu tecrübe, Batılı devleti, millet bünyesi içinde hiçbir İslâm tarihi işareti ta-

Bununla beraber o, daha sert bir başka çözüm şeklini seçer gibi olmaktadır: «Panislâmizm» uykudadır. Bu duruma rağmen biz bir gün bu uyuklayan kütlenin uyanması imkânını hesaba katmak zorundayız. Batılılaşmış bir dünyanın kozmopolit proletaryası, Batı hâkimiyetine isyan edebilir ve Batı aleyhtarı bir istikamette, büyük çığlıklar koparabilir. Bu davet İslâm'ın savışçı zihniyeti üzerinde hesaplanmamış psikolojik sonuçlar ortaya çıkabilir. Hatta uzun zaman uykuda kalmış yedi uyuyanlar (Ashab-ı Kehf), tarih öncesi bir çağdan aksi seda ile uyanır gibi bir hal beklenebilir.

Toynbee, İslâm'a iki görev tanımaktadır: Alkole karşı savış ve ırk şuuruna karşı oluş. Bu halde sanayileşmenin yarattığı yeni kozmopolit proletarya üzerinde İslâm'ın hürmette şayan bir tesiri olacaktır. İktisadî ve politik refah ile birlikte hâsıl olan manevî boşluğu dolduran bir vasıta olarak İslâm, Batı medeniyetinin, bilhassa Afrika topraklarında geliştirdiği yeni toplum tipinde yüksek hedef taşıyan önemli bir unsur olacaktır.⁹⁷

İngiliz tarihçisinin oldukça geniş bakış açısını bir yana bırakarak, şimdiden, bir İslâm iktisat sistemi için nihaî hedeflerin iki yeni istikamette araştırılabileceğini belirtelim. İktisadî kadroların genişlemesi ve ekonomik anlayışın ahlâkîleşmesi.

A- Toplumcu Bir İktisadın Araştırılması

Bir takım kelimeler, bazen nötr bir ekonominin varlığını düşünmeye sevkeder. Gerçekten bize böyle görünüyor ki, eğer bazı »mekanizmalar», yahut iktisadî «kanunlar» uluslararası ise, onları şartlandıran ve bir ekonominin parçası haline getiren «veri-

şimayan bir yapıda kurmak istiyor.

- b. Yine bu tecrübe, yeni hayat tarzının yaşatıcı unsurlarını elverişli şekilde yaymak gücünde olmayan kapalı bir elit zümreye dayanıyor. Bir nesil sonra Türk ihtilâli halka, inanmadığı, ikna olmadığı emirleri yukarıdan telkin eden bir olay olarak kalacaktır. Yahut Türk "sisyphe"i tarafından tekrar başlanan gayret hamlelerinin endişe veren yönü, kendini sağlamlaştırma bakımından, 30 yıl da kendi temellerini dikkate değer bir şekilde sağlamlaştırmış olan Marksist ihtilâle benzer bir tutum içinde olmayışdır. Bir kere daha ifade edelim ki, Türk inkılâbı köklere uzanmayan bir harekettir.

97 Toynbee, a.g.e., s. 220 vd.

ler», daima belli bir «düzen» ifade eder.⁹⁸ Kabul etmek yahut aksine bu düzeni değiştirmeye gayret etmek, kaideci bir tutumdur.⁹⁹ Bir düzenin şuuruna varış, onun nihaî hedefi hakkında hüküm vermenin de zaruretinin taşıdır. Değişmezlik kavramı, az çok en son sonuncu hedefi açıklar.

Batılı iktisâdî büyümenin içerisinde doğduğu kadrolar, ona belli bir nihaî hedefi zorluyor görünüyor. Bu iktisâdî büyüme, iki kutup etrafında geliyor: Şiirleştirilmiş, idealize edilmiş fert ve Avrupalı tipte millet. Belki bu kadrolar, Avrupa'nın iktisâdî gelişmesine başlaması için zarurî idi. Belki bunlar, böyle bir tipte iktisâdî büyümenin en iyi destekleridir. Fakat bunlar egoizmin ve ferdiyetçi hedefin bozulduğu bir dünyada ortaya çıkmıştır¹⁰⁰ ve milletlerin cimriliği bunun sebebidir.¹⁰¹ İslâm ekonomisinin ortaya çıkarma yolundaki gayret, dikkatle takip olunmalıdır ve bu gidiş, gerçekten belli bir hedefe ulaşacaktır. Böylece İslâm'ın kurduğu çok manalı yeni iktisâdî birliklerin araştırılması gerekir.

İslâm diğer toplumlara ait tecrübelerin mahsulleri ve hususiyetlerinden faydalanarak, bunların XIX. asırda başlayan ve XX. asırda devam eden iktisâdî gelişmelerinin bütün merhalelerinden geçmeksizin, iktisâdî büyüme süresini kısaltarak gayeye ulaşabilir.

Böylece milliyetçilik devri, belki sıçranmış olacaktır ve belki de yukarıdan gelen emredici plânlama ile gruplaşmış fertlerin arzuları arasında bir sentez imkânı doğabilecektir.

Millet denildiği zaman, Batılı realitede kast olunan kavramın İslâm'da eş anlama gelmediğini söylemiştik.

Günümüzün Müslüman memleketlerindeki «Milliyetçilik» suistimaline rağmen,¹⁰² İslâm'ın millet (Vatan) derken, Ba-

98 Düzen kavramı, "bu düzeni değerlendirmek" için bir bu şura sahip olmayı farzeder.

99 A. Pietre, Économie et finalité, daha önce bahsettiğimiz makalelerine bakınız ve aynı mânada Henri Guitton, L'objet de l'économie politique, Collection Bilans.

100 Bazen aşırılık, ferdi egoizmin yerini çok daha kötü olan bir grup veya sınıf egoizminin alması şeklinde olur.

101 François Perroux'un tâbiri.

102 Batılı Üniversitelerde yetişmiş aydınların ve M. Binnebi'nin sert ifadesiyle, ilim çoğunlukla "bir şeyin, iyi görünmesinden çok en iyi olmasıdır."

tılırlarla aynı şeyi kast etmediği anlaşılıyor. İslâm âlemine Batılı kavramların ithali, karışıklıkların temel sebebidir. «Arap Milliyetçiliği» dış işgale karşı İslâm'ın İsyanının ve ümmetin dayanışmasının, modern terimlerle dile getirilmesinin bir vasıtasıdır.

Myrdal'ın¹⁰³ işaret ettiği gibi İslâm, iktisâdi hareketin lövyesi olmaya hizmet edebilir. Fakat bu ifade, İslâm'ın iktisâdi bünyesinin XIX. asrın¹⁰⁴ dar manalı millet kavramı çerçevesinde ele alınmasının mümkün olacağı manasına gelmez. Tamamen aksine modern teknik ve organizasyon imkânları daha geniş bir yapıda, İktisâdi gelişmenin çözülmesi ve akması için İslâm'a imkânlar sunmakta yarış eder. Bu yeni manevî, kültürel ve iktisâdi bütün, günümüzün Müslüman memleketler idarecilerinin şüphesiz yeni bir ümmet karakteri teşkilinde esas aldıkları unsur olmaktadır: İktisâdi bir işareti tekrar bulan bir ümmet telâkkisinin, insan gücü olarak merkezi, artık Orta Doğu olmayacak ve fakat Asya'da bulunacaktır.¹⁰⁵

Artık bundan daha fazla bahsetmenin gereği yoktur. Fakat ümmet bünyesinde iktisâdi bütünlüğü tekrar bulmak için, bu gayret, bize İslâm'ın takip ettiği iktisâdi hedeflerin tayin ettiği bir temel nokta olarak görünmektedir.

Müslüman iktisâdi organizasyonun yapısından doğan bu araştırma, muhtelif Müslüman memleketlerin teşebbüslerinde, işin özünde şekillenir.

İktisâdi yapının tesisinde, halktan kopmuş teknisyenlerin zorladığı bir emredici plânın veya batının pazar ekonomisi modelinin bünyeye naklinin söz konusu olmaması için İslâm'a has ekonomik teşkilâtlanma modeli bulmaya gayret edilir. Müslüman cemaatinin karakteristik çizgisi, Gurvitch'in ifadesiyle pers-

103 G. Myrdal, *Une économie Internationale* P.U.F. Paris 1958, "Milliyetçilik" bize ancak milletin bütününe ait bir hareketin ifadesi olduğu zaman bir lövyeyi hatırlatmaktadır. Bunu etüdümüzde daha önce hatırlatmıştık.

104 Binnebi, a.g.e., s. 254: "Bazı merhalelerde milliyetçilik zarurî görülebilir. Ancak bu, artık tarihe intikal etmiş bir tutumdur."

105 Nüfus merkezinin bu değişmesi, Arap ırkından olmayan Hint ve Endonezya Müslümanlarına esaslı bir önem vermekle ilgilidir ve buralarda İslâm, Budizm yahut Brahmanizm gibi mistik dinlerle temas kuran, ümmet tarafından takip olunan nihai iktisâdi gaye ile özel bir birleşmeyi hedef alır. Belki "ahlakçılık" eğilimlerinin çok geniş bir manasını taşır.

pektiflerin karşılıklı oluşu, Müslüman şuuru ile milleti temsil edenlerin şuuru arasındaki birliğin mevcudiyetidir. Bu, merkezî plânlamayı kabul etmiş sistemdeki teknik yahut Âdem-i merkeziyetçi sistemdeki iktisâdî kararların düzenlenmesine hizmet eden fiyat göstergeleri değildir. Ve fakat iyi yol olarak toplumun kabul ettiğinin benimsenmesidir. Müslüman memleketlerinde idareciler tarafından alınacak iktisâdî ve sosyal nizama itaat gibi telâkki olunan ümmetin dinî tasvibi, diğer bir âlemin muteber rantabilite hesaplarına eş değerdedir.

Burada tatbik olunan gaye İslâm'ın iktisâdî teşkilâtlanmasında müşterek eser verişe her Müslümanı iştirak ettirebilmektir. Bu iş ancak milletin üyesi olan fertler arasında yatırım konusunda işbirliği sağlayarak İslâm'ın büyümesi yolunda, ferdin bütün içerisinde temsilini sağlamak suretiyle kalkınmayı gerçekleştirmektir.

Esasen İslâm'ın iktisâdî teşkilâtı, her yerde bütün içerisinde birliği sağlamayı gaye edinir. İktisâdî yaratıcılık olayı içerisinde, milletin üyelerini birleştirmek yolunda, bu tutum muhtelif teşebbüslerde müşterek şuurdan hareket eder. Bu teşebbüsler Müslüman memleketlerde çeşitli seviyelerde yapılmıştır. Suriye ve Mısır'da bir kooperatif tipine dayalı olarak tek idareci yönetiminde tarım kooperatifleri teşkilâtı «Arap» (yahut da ümmet sermayesinin) teşekkülü için, çoğu kere ümmetin fertleri aracında ıstırap dolu bir birleşme ve bunun bütününün temsili, devlet.

Büyüyen müşterek eserler yahut bütünün bağlandığını hissettiği hamleler cemaatin vasıflı temsilcileri tarafından sağlam bir şekilde taahhüt ve idare edilir. Bu, en derin ifadesini Süveyş Kanalının millileştirilmesi ve Assuan barajının inşasında bulur. Burada, bilinen muhasebe kaideleri uygulanmaz. Bu işlemlerin rantabilitesi, ancak klâsik maliyet fiyatlarını aşan geniş bir perspektif içerisinde ele alınır. Bununla beraber bu hamleler, kendi iktisâdî büyümesini yaratmak isteyen bir medeniyetin gerçek rantabilitesini ifade eder. Bunlar yeni oluşu şekillendirir.

Böylece uzak bir geleceği anlamaya çalışmaksızın, gerçeğe yakın bir şekilde İslâm iktisadı sezilebilir. Eğer İslâm iktisâdî sistemi

bir gün gerçekleşirse, bunun bir «iş birliği»¹⁰⁶ ekonomisi olduğu, ümmetin sosyo-kültürel varlığını tesis ettiği görülür. Bu iktisâdi ihtilâl, şüphesiz ekonomiyi ahlâkî kılmayı gaye edinecektir.

B- İktisâdın Ahlâkî Kılınması

İslâm, aynı zamanda yüksek manevî ve günlük hayatın kaidesidir. Bu iki veçhe çözülmüş şekilde birbirine bağlıdır. Bunun sonucunda (Lâik) bir iktisâdın, Müslümanlar için güçlüklerle kavranıldığı ortaya çıkar. Kur'an-ı Kerim'in emirlerinden kuvvetini alacak bir ekonominin, zarurî olarak ahlaki eşmiş bir iktisat olması elzemdir. Bu ahlâkî oluş, kıymet hükmüne yeni bir mana verebilir ve mekanik hayatın ortaya çıkardığı manevî boşluğu doldurabilir.

Bergson, Batıdaki «aphrodisiaque» medeniyet gelişmesinin kötü sonuçlarını bildiriyordu. Bugün iktisatçılar, «arzu»¹⁰⁷ ile ilgili kıymet hükümlerinin hakikî değer hükümlerinden üstün tutulmasından endişe duymaktadırlar. “Uluslararası müzakereciliğin”¹⁰⁸ dengesiz kâinatı, günümüzde, Batının şuuru-na vardığı kötü neticelere ulaştı. İnsan bugün işinden kopmuştur. Makine onun efendisi olmuştur. İnsanlar, düşünceleri hesaba katılmayan robotlardır. Otomobiller ve beyhude olan şeylerin önemine dayalı aşırı derecedeki konfor, öyle bir gidişi itmektedir ki, makineler, ufukta insanlığın önemli bir parçasını teşkil etmektedir.¹⁰⁹ Bu ders alınacak durum, İslâm'a, Batının tezatlarını dikkatle takibi unutturmamalıdır. Batının bugünkü iktisâdi durumuna ulaşırken yaşadığı tecrübelerin tesciliyle İslam ahlâkî emirleri ekonominin içine sokmak zarureti duymuş ve böylece iktisâdi büyümenin maddî elemanlarını adaletin talepleriyle bir-

106 Biz burada işbirliğini çok geniş bir mânada kullanıyoruz. Şüphesiz; 3 burada Müslüman topluluğun işbirliğinin ifadesi olan hususî şekilleri, nazarı olarak tayin etmek meselesi yoktur.

107 Andréé Piettre, Humanisme chrétien et Économie politique. Les Roux, Strasbourg 1950, aynı manada J. K. Galbraith, The affluent society, Hamish Hamilton, Londres 1958.

108 Charles Péguy'un ifadesine göre.

109 A. Piettre, a.g.e., F-X.

leştirmiştir. Süveyş kanalının millileştirilme sonuçları, çok güzel bir durumu göstermiştir: Müslüman memleketler tarafından uygulanan müeyyideler (Suriye ve Fransa arasındaki Cezîre buğday ihracatı anlaşmasının kopması, petrol boru hatlarının yıkımı, hava alanlarında boykot ve benzeri hareketler). Bütün bunlar, iktisâdi olarak haklı görülmebilir. Fakat bu tutum ve davranışlar ekonomiye bir istikamet tayin eder.¹¹⁰

İslâm iktisadına ruh kazandırılması, yalnızca olumsuz yöndeki davranışlarla değildir. Talat Harb Paşa Mısır'da önemli bir grubun kurucusudur (kendi adaletlerine bağlı ve aynı zamanda önemli işlerin müteşebbisi idi). Burada bir tezat mevcut değildir. J. Berque, edip ve Müslüman ahlâkçısı olarak bu adamın tutumuyla iş hacminin iki katına çıktığını yazıyordu. Onun güçlülüğü, kendi kendini harekete geçişi hatırlatılıyor; ayrıca diğer iktisadî ve manevî bağlar üzerinde, henüz son söz söylenmemiştir.¹¹¹

Sanayi kapitalizminin menşinde Protestanlığın ve AB Devletlerinin başlangıcında püritenliğin rolü önemlidir. J. Berque'in ahlâk ve ekonominin karşılıklı durumunu tespitite ısrarı bir tesadüf değildir. İslâm, fani dünya ile ebedî dünya arasında bir ayrımı tanımamaktadır. Protestanlık ve sanayi hamlesi arasındaki bağlar, belki tesadüfidir ve eğer onların münasebetleri kabili münakaşa ise¹¹² bu durum, İslâm'da farklı bir şekilde olacaktır. Burada ilahî kanun kendisine dayanmayan her türlü iktisâdî gelişmeyi her asırda yasaklayacaktır. Henüz İslâm, muhtelif tatbikata rağmen, günümüzde teokratik durumdadır. Batılı tecrübenin yeterince hazır olmayan bünyeye nakline rağmen, «Allah'ın hakkını Allah'a, Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz» hükmünün İslâm'da yer bulmasının güçlüğünü gizlemek zordur. Dünyevî ve uhrevî ayrılık yaratan Batının maddî tesirliliğini İslâm âlemi kendi bünyesine İslâm'ı manada ithal edemez. İslâm âlemine tesirli oluş, manevî alanda yahut maneviyata karşı doğmamış, aksine gücünü vahiy ve ilhâmdan almıştır.

110 J. Berque, a.g.e., s. 43.

111 J. Berque, a.g.e., s. 116.

112 J. U. Nef, la naissance de la civilisation industrielle, A. Colin 1954. Burada M. Weber'in tezi tahlil ve tenkit edilir.

Princeton kongresinde¹¹³ Müslüman mütefekkirlerin tebliğlerinde, çoğunluğun ifade ettiği görüş bu zarureti açıkça ortaya koymuştur. Müslüman dünyanın seçkin bir zümresini temsil eden delegeler, günümüzde İslâm'ın bütünüyle bir hayat tarzı olduğunu tasdik etmiş ve temel prensiplerin Kur'an ve hâdislerde mevcut olduğunu, zaman ve değişen şartlar içerisinde bunların tatbikinin gerektiğini, insanların, müşterek hayatı için Allah'ın izhar buyurduğu iradenin takdirine uygun olarak hareket etmeleri icap ettiğini beyan etmişlerdir.¹¹⁴

Aynı manada bir İslâmî ekonominin tesisi, şüphesiz dünyanın suni şekilde Batılılaşması ile «kökten kopmuş» hareketini yeni bir manevî hamleye ulaştırarak, ona bu yolda şahsiyet vermekle olur. Bugün çok iyi bilinmektedir ki, beyaz adam «ağır yükünü» ekonomik bakımdan az gelişmiş toplumların üzerine yarkarken, sosyo-psikolojik dengeleri de yıkmaktadır.¹¹⁵ Proleterleşme maddî plânda, gecekonduların zuhur ve manevî plânda, boşluk hissi ve mahrumiyet psikolojisi ile ortaya çıktı. Batı, bu toplulukların daha önce mevcut dengelerini yıkarken ortaya çıkardığı sosyo-kültürel boşluğu doldurmayı bilmedi. Bu O'nun tarih önündeki büyük hatasıdır. Proleterleşmiş halkları, diğer sistemlere doğru çevirmek zarurî idi. Gogol'un korkunç sözüyle «bu insanlardan, Batı pazarlarında bulunacağına inanmadıkları hikmeti istemek boşuna idi» İslâmî bir ekonominin ortaya çıkışı, bu alanda çift mana taşıyacaktır.

İslâm ekonomisi, gecekonduyu doğuran sanayileşme hareketinin trajik merhalelerinden sakınabilir. Teknik organizasyon gelişmesinin sağladığı zamanı kısaltan çareler ve ekonomik tedbirlerle, bu, güç dönemden sakınmak mümkün olabilir. Sayısız Müslüman memleketteki¹¹⁶ köy geliştirme tecrübele-

113 İslâm kültürü kongresi, Ekim 1953, Princeton.

114 P. Rondot'un yukarıdaki kongrede verdiği tebliğ: İslam ve Günümüzün Müslümanları, s. 267-68.

115 Bilhassa H. S. Frankel'in nefis eseri, Economic impact in under-developed societies, Oxford 1953.

116 Bu konuda belli bir ölçüde Çin Komünleri ile ilgili örneklerden ilham alınabilir. Yukarıda bahsi geçen kollokyumda A. Piatier'in Köy konulu incelemesine bakınız.

ri, sosyo-kültürel temel yapılara saygıyı telkin edecek bir iktisâdî büyümenin sağlamlığını göstermiştir.¹¹⁷ Bir ekonominin zarurî malları sağlamak için psiko-sosyal yapıları yıkmaksızın; insan maliyetini karşılık bedel vermeden, temini gayri mümkün bu değeri elinde tutması artık bir ümit olmaktadır. Böylece zarurî olarak kendilerine has sosyokültürel sistemlerini muhafaza etmek isteyen medeniyetler için orijinal bir iktisâdî yapı tesisi teşebbüsüne gidilmektedir. Bu yolda İslâm, derin bir şekilde bu zihniyete bağlı görünmektedir. Aynı zamanda İslâm'ın durumu, bu yeni ekonominin tesisi için, hususiyetle vasıflı görünmektedir, İslâm bu yolda dünyanın proleterleşmeden doğan memnuniyetsizliği yaşadığı bu dönemine, yüksek bir ruh ve mana kazandırabilir.

Gerçekten zamanın sosyal önemi, maddî üretim olayında sahtekârlık yapmaksızın fevkalade insanî bir değer kazanabilir. İptidai denilen toplumlarda sosyal zaman, topluluk değerlerinin eğlence ve dinî telâkkilerle şekillendirilmesiyle ifadesini bulur. İktisâdî yönden gelişmiş toplumlarda ekonomik zaman kıymet kazanır ve büyür. Hiç olmazsa iktisâdî büyümenin başlangıcında durum böyledir. Hâlbuki sosyal zaman, değerinden kaybeder ve kullanılmaz olur. Burada zevkler problemi şiddet kazanır ve iktisâdî yönden parçalanarak çoğalan toplum bünyesinde önemli yer tutar. Sosyal zamana bir mana vermek ve onun değerini tekrar bulmak için, işsizlik problemlerinden boş oyunlarla sakınmak, değersiz yollara tevessül etmek, hiç şüphesiz değişecektir ve işte ahlâkın hükmettiği bir iktisâdî yapıyı takip edebilmek için, en önemli hedeflerden birisi, zevkler problemi olacaktır.

Bizim toplumlarımızda ekmek problemi büyük ölçüde halledilmiş ve bu konudaki oyunlar çok can sıkıcı olmuştur. Pascal'ın vaktiyle endişe duyduğu eğlence problemi, sosyo-ekonomik değerlerin hizmetinde değiştirilebilir.

Malların ve hizmetlerin uzlaştırılması, mal ve hizmetler normatif bir değeri haiz olduklarına göre, hayalî değildir. Yüksek nihai hedef, ahlâkın güçlendirdiği bir iktisat ile gönlümüzde ger-

117 F. Perroux, Les coûts de l'homme, Economie appliquée 1952, No. I, s. 139 vd.

çek kılınabilir. Şüphesiz İslâm ve onun lâik manevî yapısı, pek çok toplumu, böyle bir tip iktisâdî yapı için itmeye, güçlendirme-ye en elverişli olan sistemdir.

SONUÇ

İstikbal hiç kimsenin inhisarında değildir. Beşeriyetin yaratıcı kaynaklarının bizim gençliğimizle kurulduğuna inanmak oldukça büyük ve yaygın bir tarihî hatadır. «İslâm iktisâdî» olayı, şüphesiz günümüzde iktisâdî büyümeyi zarurî immişçesine hâkimiyetleri altına alan iki sistemin (Kapitalizm ve Marksizm) psikolojik ve sosyal şartlarına tâbi olmayacağını ispat edecek ve bu yeni örneği gerçek kılacaktır.

İslâm iktisadının ihdası şansı, bize büyük görünmektedir. Bu yolda, orijinal bir sistemi inşa gayretleri cesaret vericidir. Bu, yalnızca şu veya bu toplumun diğerlerine taş atmak için, iyi yerleşmiş olması yahut onların maneviyatını yükseltmek için değil, bilhassa iktisâdî gelişmenin, esasen bu yolda el yordamıyla girilmiş çok sayıda teşebbüs içinde farklı yollar arayan gayretlerin, hedefine ulaşması için şart görünmektedir. Hatta İslâm iktisadının tesis gayreti bizim seçtiğimize inandığımız manada idare edilmezse dahi, bu teşebbüs verimli olacaktır. Zira toplumlar için, tıpkı insanlarda olduğu gibi zenginleşmenin, ancak farklı durumların karşılıklı oluşuyla mümkün olabileceği hususu kesin bir hakikattir.

BIBLIYOGRAFYA

H. ABRAMOVITCH, Allocation of Economic Ressources. Stanford University Press, 1959.

M. ABD EL GAWAD, Conférences prononcées au Centre Rieheliu, 1958-1959, exemplaire dactylographie.

J.-M. ABD EL JALIL, Aspects interieurs de l'Islam. Le Seuil.

J.-M. ALBERTINI, "Croissance démographique et developement Tasnt économique" in Science économique et developement. Economie et Humanisme, Les Editions ouvrières, 1957.

G. ARDANT, Le Monde en friche. P.U.F., 1959.

E. ATIYAH, The Arabs, Londres, 1955.

J. AUSTRUY, Structure economique et civilisation. L'Egypte et le destin economique de l'Islam. S.E.D.E.S., 1960.

"Existe-t-il un mode obligé de la croissance. Revue d'Economie Politique, janv-fevr. 1961.

K. DE BALZAC, Le medecin de campagne.

M BENNABI, Vocation de Islam, Le Seuil, 1954.

BENOIST-MECHIN UN Printemps Arabe. Albin Michel, 1959.

V. BERGER-VACHON, Cours de droit musulman, 1957-1958.

Faculté de droit de Paris.

J. BERQUE, Les Arabes d'hier à demain. Le Seuil, 1960.

R. BLACHERE, introduction au Coran. Paris, 1948. Traduction du Coran. Paris, 1949.

BOKKARI, Les hadith, traduction française sous le titre Les Traditions islamiques, par O. Houdas et

W. Marçais. Paris, 1903-1914.

G.-H. BOUSQUET, "L'Islam et la limitation des naissances." Revue Population, janvmars 1958.

H-S. BUCHANAN and A.-S. ELLIS, Approaches to Economic Development, Nev.-Ypr. The XIIIIa country Fund, 1955.

A. DE CAMBIAIRE, M'HAMSADJI.

F. TASSIN, Quelques observations au service du plan d'expansion de l'Algérie, 1959, exemplaire rcneotype.

R. CHARLES, Le Droit musulman. Que sais-je? P.U.F., 1956

A. CHOURAQUI, L'Etat d'Israel. Que sais-je? P.U.F. 1959.

J.-L. COTIER, La technocratie, nouveau pouvoir, avec une preface du

R. P. DUBARLE. Ed. du Cerf, 1959.

Colloque du Centre musulman de Paris, mars 1960, sur le theme: L'Evolution sociale de l'Islam a-t-elle ete favorable au developpement d'un capitalisme de type occidental.

Au cours de ce colloque, furent presentes des rapports par

M. BRUNS-CHWIG (point de vue religieux),

J. BERQUE (point de vue sociologique),

C. CAHEN (point de vue historique),

P. MAR-THELOT (point de vue geographique). Lors des discussions qui suivirent, d'int. ressantes interventions furent faites, en particulier par Mme Germaine

TILLION, R. BLACHERE, J. DRESCH.

D. DOLCI, Enquete à Palerme. Temps modernes, 1958.

L. DUPRIEZ, Intervention au Congres des economistes de langue française, mai 1952. "Le sous-developpement et ses problemes?"

M. ESSAD-BEY, Mohamed. Payot, 1948.

S.-H. FRANKEL, The economic impact ou underdeveloped societies. Oxford, Basil Black well, 1953.

P. FROMONT, Intervention au Congres des economistes de langues française.

J.-K. GALBRAITH, The Affluent Society. Amcish Hamilton, Londres, 1958.

L. GARDET, La Cite musulmane, vie sociale et politique, Vrin, 1949.

E.-F. GAUTHIER, Moeurs et coutumes des Musulmans. Payot, 1949.

R. GENDARME. L'Economie de l'Algerie. Armand Colin, 1959.

J. GOTTMANN, Les marches des matieres premieres. Armand Colin, 1956.

H. GUITTON, Statistique et econometrie. Dalloz, 1959.

L'Objet de l'economie politique, Coll. Bilans, M. Riviere, 1951.

El HARAMEIN, El Irchad, traduction Luciani. Impr. nat.. Paris, 1938.

B.-F. HOSELITZ, The progress of underdevelopped areas. University of Chicago Press, 1952.

TAHA HUSSEIN, L'Avenir de la culture en Egypte. Le Cai-re, 1938.

A. HUXLEY, La Fin et les moyens, Plon, 1939.

O. KHALIL, L'Expropriation en droit musulman. in travaux de la Semaine internationale de droit musulman, Paris, 1952.

J. DE LA BEAUME, Le Coran analyse Paris, 1878.

LACORDAIRE, Neuvieme conference de Notre-Dame. Paris, 1849.

J. et S. LACOUTURE, L'Egypte en mouvement. Le Seuil, Paris, 1956.

H. LAOUST, Le Califat dans la doctrine de Rachid Rida, Bey-routh, 1958.

H. LAMMENS, L'Islam: croyances et institutions. Beyrouth, 1926.

L.-J. LEBRET, Suicide ou survie de l'Occident. Economie et Humanisme, les Editions ouvrières. Paris, 1959.

LEVİ-PROVENÇAL, La Civilisation arabe en Espagne. Paris, 1949.

C. LEVI-STRAUSS, Tristes tropiques. Plon 1958.

J. L'HOMME, «Structures économiques et structures sociales». Revue économique, sept. 1956.

La grande bourgeoisie au pouvoir. P.U.F., 1960.

A. MARCHAL, Systemes et structures. Themis, P.U.F., 1959

L.MASSIGNON, Annuaire du monde musulman. P.U.F., 1955.

L'Umma et ses synonymes, sa notion de communauté sociale en islam». Revue des Etudes islamiques, 1941-1946.

L.MILLIOT, Introduction au droit musulman. Sirey, 1957

V.MONTEIL. Les Arabes. Que sais-je? P.U.F., 1957.

Les musulmans soviétiques. Le Seuil, 1957.

G. MYRDAL, Une Economie internationale P.U.F., 1958.

Theorie économique et pays sous-développés Ed. Presence africaine Paris 1959.

J.-U.NEF. La naissance de la civilisation industrielle et le monde contemporain. Armand Colin, 1954.

B. PASCAL, Les Provinciales. N.R.F Les Pensees.

E. PELLEGRIN, L'Islam dans le monde. Payot, 1950.

P. PERROUX, Le coexistence pacifique. P.U.F., 1959.

Article sur L'Economie dominante. Economie appliquée, août-sept. 1948.

Article sur coûts de l'homme. Economie appliquée, no.1, 1952

A. PIETTRE, Les trois âges de l'économie. Economie et Humanisme, les Editions ouvrières. Paris, 1955.

Cours de licence ire annee, 1958-1959

Cours de licence 2e anne, . La Cite du droit, Paris.

"Economie et finalite" deu articles dans les Cahiers de l'I.S.E.A.. dec. 1959, mars 1960.

Serie Recherch.es philosophiques.

A. PHILIP, Cours de doctorat, 1959-1960. Paris, les Cours de droit.

X. DE PLANHOL, Le Monde islamique, essai de geographie religieuse. P.U.F., 1957.

J. POIRIER, "Le Commerce et les hommes." Humanites. Serie. V des Cahiers de

l'I.S.E.A., no. 1, nov. 1959.

E. RABBATH, Theorie des droits de l'homme. dans le droit musulman.» Reuve internationale de droit compare, oct-dec. 1959.

P. RONDOT, Destin du Proche-Orient. Ed du Centurion. Paris, 1959.

L'Islam et les Musulmans d'aujourd'hui. Ed. de l'Orante, 1958.

W.-W. ROSTOW, Les cinq etapes de la eroissance economique des Nations. "La Documentation française problemes economiques, 29 janv. 1960.

The process of Economic growth. Clarendon Press, Oxford, 1953.

G. SAAB, La Motcrisation agrieole au Proche Orient, S.E.D.E.S., Paris, 1960, avec un avant-propos de A.

PIATTER. SAINT-GERMES, Intervention au Congres des economistes de langue française, mai 1952, Paris. "Le sous-developpement et ses problemes."

D. SANTILLANA, Istituzioni di diritto musulmano malekita. A.R.E., Rome, 1926.

A. SAUVY, De Malthus a Mao the Toung. Plon, 1958.

M. SAVARY, Traduction da Coran, avec une introduction. Garnier, 1955.

A. TOYNBEE, La Civilisation â l'épreuve. N.R.F., 1951.

J. VINER. "America Sins and the progress of underdeveloped", in **The progress of underdeveloped areas**. Bert Hozelitz Chicago Press, 1954.